

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

А. А. ВОЗНЮК

**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ
ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА**

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

КИЇВ-2016

УДК 343.2 (477) (042)
ББК Х 628.1
В 645

*Рекомендовано до друку вченою радою Національної академії внутрішніх справ
(протокол № 23 від 22 грудня 2015 р.)*

Рецензенти:

Андрушко П. П., кандидат юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права та кримінології Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Литвинов О. М., доктор юридичних наук, професор, начальник кафедри кримінального права та кримінології Харківського національного університету внутрішніх справ;

Музика А. А., доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Державного науково-дослідного інституту МВС України

Науковий редактор

О. М. Грудзур, кандидат юридичних наук

Вознюк А. А.

В 645 Кримінальне право України. Загальна частина: конспект лекцій / А. А. Вознюк; вступне слово д.ю.н., проф. О. О. Дудорова. – К. : Нац. акад. внутр. справ, «Освіта України», 2016. – 236 с.

ISBN 978-617-7241-75-0

Конспект лекцій висвітлює питання Загальної частини кримінального права України з використанням тез, таблиць, схем та наведенням прикладів із судової практики.

Пропоноване видання зорієнтоване на ефективне та доступне опанування матеріалом. Його особливість полягає у відборі, систематизації та презентації базових положень Загальної частини кримінального права України.

Законодавство використане станом на 1 лютого 2016 р.

Робота може бути корисна для студентів, аспірантів та викладачів вищих навчальних закладів, а також наукових і практичних працівників.

ББК Х 628.1

ISBN 978-617-7241-75-0

© А. А. Вознюк, 2016

© «Освіта України», 2016

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	8
ВСТУПНЕ СЛОВО	9
РОЗДІЛ 1 ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ, СИСТЕМА, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ..	11
1.1. Кримінальне право України, його предмет, завдання та функції	11
1.2. Система кримінального права.....	15
1.3. Принципи кримінального права	16
1.4. Джерела кримінального права України.....	17
1.5. Кримінальне право і суміжні галузі права, науки та навчальні дисципліни	18
Контрольні запитання та завдання	19
РОЗДІЛ 2 ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ.....	20
2.1. Поняття закону про кримінальну відповідальність, його ознаки та значення	20
2.2. Структура закону про кримінальну відповідальність	21
2.3. Кримінально-правова норма: поняття, ознаки, види, структура	23
2.4. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність: поняття, види і значення	27
2.5. Чинність законів про кримінальну відповідальність в часі.....	29
2.6. Час вчинення злочину.....	30
2.7. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі.....	33
2.8. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі.....	35
2.9. Видача осіб, які вчинили злочини. Переїняття кримінального провадження. Виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи. Правові наслідки засудження особи за межами України	38
Контрольні запитання та завдання	39
РОЗДІЛ 3 КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ	40
3.1. Поняття, ознаки, види, стадії та підстави кримінальної відповідальності	40
3.2. Кримінально-правові відносини	41
3.3. Реалізація кримінальної відповідальності	42
Контрольні запитання та завдання	43
РОЗДІЛ 4 ЗЛОЧИН І ЙОГО ВИДИ.....	44
4.1. Поняття та ознаки злочину	44
4.2. Класифікація злочинів	46
4.3. Малозначне діяння	49
4.4. Відмінність злочинів від інших правопорушень	50
4.5. Криміналізація та декриміналізація.....	51
Контрольні запитання та завдання	52

РОЗДІЛ 5 СКЛАД ЗЛОЧИНУ	53
5.1. Поняття та значення складу злочину.....	53
5.2. Елементи складу злочину та їх ознаки.....	54
5.3. Види складів злочину	56
5.4. Склад злочину й кваліфікація злочину.....	58
Контрольні запитання та завдання	59
РОЗДІЛ 6 ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ	60
6.1. Поняття об'єкта злочину	60
6.2. Види об'єктів злочину	62
6.3. Предмет злочину	64
6.4. Потерпілий від злочину	67
Контрольні запитання та завдання	70
РОЗДІЛ 7 ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ	71
7.1. Поняття та значення об'єктивної сторони складу злочину.....	71
7.2. Суспільно небезпечне діяння	72
7.3. Вплив нездоланої сили, фізичного та психічного примусу на кримінальну відповідальність	74
7.4. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину	75
Контрольні запитання та завдання	80
РОЗДІЛ 8 СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ	81
8.1. Поняття, ознаки та види суб'єкта злочину	81
8.2. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність	82
8.3. Осудність, неосудність та обмежена осудність.....	84
8.4. Спеціальний суб'єкт злочину.....	87
Контрольні запитання та завдання	89
РОЗДІЛ 9 СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ	90
9.1. Поняття і значення суб'єктивної сторони складу злочину.....	90
9.2. Вина.....	91
9.3. Мотив і мета злочину. Емоційний стан.....	96
9.4. Помилка та її кримінально-правове значення	97
Контрольні запитання та завдання	98
РОЗДІЛ 10 СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ	99
10.1. Поняття й види стадій вчинення умисного злочину.....	99
10.2. Закінчений та незакінчений злочин.....	100
10.3. Готування до злочину	100
10.4. Замах на злочин та його види.....	102
10.5. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця.....	104
Контрольні запитання та завдання	104
РОЗДІЛ 11 СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ	105
11.1. Поняття та ознаки співучасті у злочині	105
11.2. Види співучасників	106
11.3. Форми співучасті.....	110
11.4. Кримінальна відповідальність співучасників. Екссес виконавця	115

11.5. Трансформація співучасті у злочині.....	116
11.6. Добровільна відмова співучасників від вчинення злочину.....	117
11.7. Причетність до злочину та провокація злочину.....	118
Контрольні запитання та завдання.....	119

РОЗДІЛ 12 МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ..... 120

12.1. Поняття, ознаки, види та форми множинності злочинів.....	120
12.2. Одиничні злочини.....	122
12.3. Повторність злочинів.....	123
12.4. Сукупність злочинів.....	124
12.5. Рецидив злочинів.....	125
Контрольні запитання та завдання.....	126

РОЗДІЛ 13 ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ..... 127

13.1. Поняття, ознаки та види обставин, що виключають злочинність діяння.....	127
13.2. Необхідна оборона.....	129
13.3. Уявна оборона.....	131
13.4. Затримання особи, що вчинила злочин.....	132
13.5. Крайня необхідність.....	134
13.6. Фізичний або психічний примус.....	135
13.7. Виконання наказу або розпорядження.....	136
13.8. Діяння, пов'язане з ризиком.....	137
13.9. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.....	138
13.10. Кримінальна відповідальність за перевищення меж заподіяння шкоди.....	139
Контрольні запитання та завдання.....	140

РОЗДІЛ 14 ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ..... 141

14.1. Поняття, ознаки, види, підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності.....	141
14.2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям.....	144
14.3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.....	145
14.4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.....	147
14.5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.....	149
14.6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.....	150
Контрольні запитання та завдання.....	153

РОЗДІЛ 15 ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ..... 154

15.1. Поняття, ознаки, мета та види покарань.....	154
15.2. Основні покарання.....	156

15.3. Додаткові покарання	160
15.4. Покарання, які можуть застосовуватися як основні і як додаткові	161
Контрольні запитання та завдання	162
РОЗДІЛ 16 ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ	163
16.1. Загальні засади призначення покарання	163
16.2. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання	165
16.3. Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті	166
16.4. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом.	167
16.5. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.....	168
16.6. Призначення покарання за сукупністю злочинів	168
16.7. Призначення покарання за сукупністю вироків	171
16.8. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення. Обчислення строків покарання	172
Контрольні запитання та завдання	174
РОЗДІЛ 17 ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ	175
17.1. Поняття й види звільнення від покарання та його відбування	175
17.2. Звільнення від покарання	177
17.3. Звільнення від відбування покарання.....	179
Контрольні запитання та завдання	183
РОЗДІЛ 18 СУДИМІСТЬ	185
18.1. Поняття, ознаки та правові наслідки судимості	185
18.2. Погашення судимості	186
18.3. Зняття судимості	188
Контрольні запитання та завдання	188
РОЗДІЛ 19 ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ	189
19.1. Примусові заходи медичного характеру	189
19.2. Примусове лікування	191
19.3. Спеціальна конфіскація	192
Контрольні запитання та завдання	195
РОЗДІЛ 20 ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ	196
20.1. Поняття, ознаки, види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб та правила їх застосування	196
20.2. Підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та звільнення від них.....	198
Контрольні запитання та завдання	200

РОЗДІЛ 21 ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ.....	201
21.1. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Призначення покарання неповнолітнім	201
21.2. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності	203
21.3. Звільнення від покарання та його відбування	207
20.4. Погашення та зняття судимості з неповнолітніх.....	209
Контрольні запитання та завдання	209
РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА	210

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВРУ – Верховна Рада України

ВСУ – Верховний Суд України

ЗСУ – Збройні Сили України

КВК – Кримінально-виконавчий кодекс

КК – Кримінальний кодекс

КМУ – Кабінет Міністрів України

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

КСУ – Конституційного Суду України

НМДГ – неоподатковуваний мінімум доходів громадян

ПВСУ – Пленуму Верховного Суду України

ППВСУ – Постанова Пленуму Верховного Суду України

ЦК – Цивільний кодекс

ВСТУПНЕ СЛОВО

Кримінальне право України – одна з фундаментальних (базових) навчальних дисциплін, що вивчається у вищих навчальних закладах юридичного спрямування. Вона передусе вивченню інших наук кримінально-правового циклу – кримінології, криміналістики, кримінально-виконавчого та кримінального процесуального права, а також оперативно-розшукової діяльності.

З моменту прийняття Кримінального кодексу України 2001 року українська наука кримінального права збагатилася численним інструментарієм опанування знаннями, вміннями та навичками у цій сфері юриспруденції – підручниками, посібниками, коментарями, монографіями, енциклопедіями. Кожна наукова праця в царині кримінального права має свою індивідуальність і неповторність. Зазвичай найбільш вагоме значення у процесі вивчення цієї дисципліни мають підручники та навчальні посібники, оскільки вони розраховані, в першу чергу, на осіб, які здобувають той чи інший рівень освіти.

Гідне місце серед розробок кримінально-правової науки може зайняти і конспект лекцій «Кримінальне право України. Загальна частина», підготовлений А. А. Вознюком. Адже ця праця зорієнтована на ефективне та доступне опанування основами Загальної частини українського кримінального права. Її особливість полягає у відборі, систематизації та презентації базових положень Загальної частини кримінального права.

При написанні книги автор використав найновіші літературні джерела, положення законодавчих актів, матеріали правозастосовної практики.

Автор не ставив за мету викласти текст виключно в авторській редакції, а тому взяв до уваги потужний фундамент наукових розробок відомих українських науковців, зокрема П. П. Андрушка, М. І. Бажанова, Ю. В. Бауліна, П. С. Берзіна, В. І. Борисова, В. К. Гришука, О. О. Дудорова, М. І. Колоса, О. М. Костенка, В. В. Кузнецова, В. М. Куца, Є. В. Лашука, С. Я. Лихової, О. М. Литвинова, М. І. Мельника, В. А. Мисливого, А. А. Музики, В. О. Навроцького, В. І. Осадчого, М. І. Панова, А. В. Савченка, Є. Л. Стрельцова, В. Я. Тація, В. П. Тихого, В. І. Тютюгіна, М. І. Хавронюка, П. В. Хряпінського, В. І. Шакуна, Є. В. Фесенка, П. Л. Фріса, Н. М. Ярмиш та ін. Разом з тим значна частина матеріалу є персональною розробкою автора – подекуди досить оригінальною, з елементами наукової новизни.

За своєю структурою конспект лекцій складається з 21 теми. У ньому насамперед розкрито зміст основних термінів Загальної частини кримінального права, наведено їх коротку характеристику. Книга містить

контрольні запитання та завдання, а також рекомендовану літературу в цілому та до кожної теми.

Конспект лекцій, опрацювання якого дозволить читачеві отримати цілісне і розгорнуте уявлення про Загальну частину кримінального права України, розрахований на студентів, курсантів, аспірантів, ад'юнктів, викладачів юридичних вищих навчальних закладів, науковців, а також працівників правоохоронних органів.

Автор концентрував значну увагу на одному з найбільш відомих педагогічних методів – «наглядному методі». Робота містить численні таблиці, більшість з яких стосуються порівняння суміжних та однорідних кримінально-правових категорій, що дозволяє краще пізнати їх зміст шляхом зіставлення спільних та відмінних рис. Цілком очевидно, що з'ясування і сприйняття відповідного навчального матеріалу значно полегшується, якщо використовувати таблиці.

Праця містить низку наукових класифікацій, які відзначаються логічністю, продуманістю, аргументованістю і наявністю яких забезпечує систематизований виклад матеріалу, притаманний класичному навчальному посібнику.

Автор прагнув надихнути студента на засвоєння кримінально-правової матерії, а тому виклав її максимально просто та стисло.

Висловлюю сподівання на те, що ця праця не лише займе гідне місце у скарбниці вітчизняної юридичної науки, а й сприятиме більш якісній підготовці фахівців у галузі юриспруденції. Це один з перших кроків становлення автора як вченого, котрий прагне зробити власний внесок у прогресивний розвиток галузі українського кримінального права. То ж побажаємо Андрію Андрійовичу натхнення і сил на подальші наукові здобутки.

*Доктор юридичних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Олександр Дудоров.*

РОЗДІЛ 1

ПОНЯТТЯ, ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ, СИСТЕМА, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

1.1. Кримінальне право України, його предмет, завдання та функції

Кримінальне право традиційно розглядають у чотирьох *аспектах*: як науку, галузь права, галузь законодавства та навчальну дисципліну. Водночас В. О. Навроцький відносить його і до галузі правозастосування.

Предметом кримінального права є: злочин; покарання; заходи, альтернативні покаранню; звільнення від кримінальної відповідальності, покарання та його відбування; обставини, які виключають злочинність діяння¹.

Кримінальне право як наука – це система поглядів, ідей, концепцій і теорій щодо кримінального закону та практики його застосування.

Предметом науки кримінального права є:

- кримінально-правові норми;
- історія виникнення, становлення та розвитку основних понять, категорій, норм та інститутів кримінального права;
- джерела кримінального права;
- проблеми та пропозиції з приводу удосконалення закону про кримінальну відповідальність;
- практика його застосування;
- кримінальне право зарубіжних країн.

Основні *завдання* науки кримінального права:

- вивчення норм та інститутів кримінального права;
- дослідження історії виникнення, становлення та розвитку основних понять, категорій, норм та інститутів кримінального права;
- розробка проблем теорії кримінального права;
- вироблення рекомендацій щодо вдосконалення КК і практики його застосування;
- вивчення кримінального законодавства зарубіжних країн.

Доктрина кримінального права – це система поглядів про кримінальне законодавство та практику його застосування (думки вчених про окремі положення кримінального права).

Проблема кримінального права – це складне кримінально-правове питання (теоретичне та/або практичне), яке потребує вирішення, вивчення, дослідження або ж це суперечлива ситуація, що виступає у вигляді протилежних позицій в поясненні кримінально-правових явищ, об'єктів, процесів та яка потребує адекватної теорії для її розв'язання.

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 18–19.

Актуальна проблема кримінального права – це та, яка важлива для даного часу, відповідає найважливішим потребам сучасності.

До кримінально-правових проблем можна віднести помилки (насамперед – прогалини, колізії) та конкуренцію.

Кримінально-правові помилки – це помилки у змісті кримінально-правових норм (неправильність їх змісту, суперечність одна одній), їх відсутність у регулюванні окремих кримінально-правових відносин. Помилки у кримінальному праві стосуються усієї системи кримінального права – кожної норми, інституту. Крім того, вони мають відношення не лише до особи, яка вчинила злочин (суспільно небезпечне діяння), а й до будь-якого іншого суб'єкта – законодавця, працівників правоохоронних органів, які застосовують кримінальний закон. До помилок у кримінальному праві доцільно віднести не лише помилки особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння (злочин), але й правозастосовні помилки – помилки у кримінально-правовій кваліфікації та помилки у кваліфікації злочинів¹.

Кримінально-правова колізія є суперечливою ситуацією, що виступає у вигляді протилежних позицій у поясненні кримінально-правових явищ, об'єктів, процесів та потребує адекватної теорії розв'язання.

Прогалина в кримінальному праві – це упущення в регулюванні кримінально-правових відносин що полягає у відсутності в КК норми, якою повинні бути врегульовані певні кримінально-правові відносини.

Конкуренція кримінально-правових норм – це суперечлива ситуація, яка виникає у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, ознаки якого передбачені двома і більше кримінально-правовими нормами.

Методи науки кримінального права – це способи та прийоми пізнання явищ природи та суспільного життя, що складають предмет науки кримінального права або ж це прийоми, система прийомів, що застосовуються в галузі кримінального права. Вони використовуються не лише для проведення досліджень, але й для з'ясування змісту кримінально-правових положень.

Види методів, що застосовуються в кримінальному праві:

– *філософський* або *діалектичний* (використовується для з'ясування зв'язків кримінального права з соціальними процесами, сутністю держави, співвідношенням з іншими галузями права тощо);

– *історичний* (використовується для з'ясування особливостей виникнення, становлення та розвитку норм, інститутів та доктринальних положень кримінального права);

– *юридичний*, або *догматичний* (використовується для формулювання і розкриття юридичних понять, побудови юридичних конструкцій, з'ясування дійсного змісту законів шляхом їх тлумачення тощо);

¹ Вознюк А. А. Проблема кримінального права: поняття та види / А. А. Вознюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка «Кримінальна юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку». – 2010. – Спеціальний випуск № 6. у 3-х ч. – Ч. 1. – С. 84–90.

– *соціологічні* (анкетування, аналіз статистичних даних, інтерв'ювання – використовуються під час проведення наукових досліджень);

– *системного аналізу* (полягає у вивченні кримінального права як цілісної системи, що складається з підсистем, структурні елементи яких знаходяться між собою в тісному взаємозв'язку);

– *порівняльний* (порівняльного правознавства, або компаративістський метод – використовується для вивчення кримінального права зарубіжних країн).

Кримінальне право як галузь права – це система кримінально-правових норм, закріплених у КК, що регулюють суспільні відносини, які виникають у зв'язку з вчиненням злочину.

Кримінальне право як галузь законодавства репрезентує єдиний нормативно-правовий акт – Кримінальний кодекс, який складається із статей, об'єднаних в розділи та частини.

Завдання кримінального права як галузі права та законодавства:

– охорона суспільних відносин;

– регулювання суспільних відносин.

До *завдань КК* відноситься правове забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

Функції кримінального права як галузі права та законодавства – це основні напрями впливу кримінального права на суспільні відносини та поведінку особи з метою їх урегулювання, охорони та захисту. Функції кримінального права поділяють на юридичні та загально-соціальні.

Юридичними функціями кримінального права є: охоронна, регулятивна, запобіжна.

Охоронна функція кримінального права полягає в тому, що кримінальне право оберігає суспільні відносини від суспільно небезпечних діянь.

Регулятивна функція кримінального права полягає в упорядкуванні кримінально-правових відносин, підпорядковуючи їх певним правилам. Так у ч. 1 ст. 3 КК визначено джерела законодавства про кримінальну відповідальність; у ч. 4 ст. 3 КК встановлено заборону застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією; у ст. 4 КК регламентовано чинність закону про кримінальну відповідальність у часі; у ст. 10 КК врегульовано випадки видачі особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та особи, яка засуджена за вчинення злочину; у ст. 22 КК визначено вік кримінальної відповідальності; у ст. 44–49 КК встановлено підстави та визначено умови звільнення від кримінальної відповідальності особи, яка вчинила злочин, тощо.

Запобіжна функція кримінального права полягає в тому, що існування його норм у певній мірі стримує особу від учинення суспільно

небезпечних діянь під загрозою покарання та інших заходів примусу, передбачених КК. *Запобігання злочинам* – це діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на недопущення (профілактику) та припинення злочинів. Запобігання злочинам має дві складові – їх недопущення та припинення. Поряд з терміном запобігання законодавець вживає термін попередження злочинів у ст. 43, 65, 67 КК. *Недопущення злочинів (профілактика)* – це діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на унеможливлення, перешкоджання та усунення причин і умов вчинення злочинів. *Припинення злочинів* – це діяльність фізичних та юридичних осіб, спрямована на зупинення злочинів, що вже розпочалися, зокрема, на недопущення настання злочинних наслідків.

Загально-соціальні функції кримінального права:

інформаційно-пізнавальна – інформування осіб про кримінально-правове регулювання суспільних відносин, про їхні права та обов'язки в кримінально-правових відносинах;

оцінно-орієнтувальна – визначення критеріїв для правомірної та протиправної поведінки, що врегульовується КК;

ідеологічно-виховна – виховання осіб у дусі дотримання закону про кримінальну відповідальність та поваги до нього;

культурно-історична – відбиття культурних та історичних традицій, духовних цінностей народу, дотримання спадкоємності в кримінальному праві;

комунікативно-компромісна – встановлення зв'язків та досягнення компромісу між учасниками кримінально-правових відносин.

Предмет охорони кримінального права – це права і свободи людини і громадянина, власність, громадський порядок та громадська безпека, довілля, конституційний устрій України, мир і безпека людства. Його ще називають об'єктом кримінально-правової охорони.

Метод кримінального права – імперативний. Він реалізується шляхом наказів, обов'язкових приписів та заборон. Хоча існує позиція, відповідно до якої методами кримінального права може бути також переконання і компроміс.

Кримінальне право як навчальна дисципліна – це система тем, в яких викладена сукупність знань про кримінальний закон та практику його застосування. Ця система є індивідуальною і залежить від типу навчального закладу, рівнів та ступенів освіти, а також спеціалізації її здобувачів.

Предметом кримінального права як навчальної дисципліни є знання та вміння з кримінального права і навички із застосування закону про кримінальну відповідальність.

Завдання кримінального права як навчальної дисципліни:

– ознайомлення з найважливішими положеннями кримінального права;

– засвоєння знань з кримінального права та практики його застосування;

– набуття навичок та умінь правильного застосування отриманих знань;

– виховання поваги до закону про кримінальну відповідальність.

Кримінально-правова політика – це напрям діяльності спеціально уповноважених державних органів, який стосується охорони прав і свобод людини та громадянина, суспільства і держави від суспільно небезпечних посягань шляхом застосування покарання та інших заходів кримінально-правового характеру до осіб, які вчинили такі посягання, а також шляхом запобігання зазначеним посяганням за допомогою правового виховання і заходів профілактики індивідуального та спеціально-кримінологічного характеру.

Основні напрями сучасної кримінально-правової політики:

– своєчасна і правильна криміналізація (пеналізація)¹ суспільно небезпечних діянь;

– декриміналізація (депеналізація) діянь;

– обґрунтована диференціація кримінальної відповідальності та покарання;

– забезпечення міжнародного співробітництва у сфері протидії злочинам².

1.2. Система кримінального права

Система кримінального права – це будова, структура кримінального права, що становить єдність функціонуючих, взаємопов'язаних та закономірно розташованих кримінально-правових норм. Кримінальне право відносять до публічних галузей права.

Воно складається з двох частин – Загальної та Особливої.

Загальна частина кримінального права визначає його поняття, предмет, завдання, систему, містить положення про кримінальну відповідальність; злочин, його види, стадії вчинення; співучасть у злочині; множинність злочинів; обставини, що виключають злочинність діяння; звільнення від кримінальної відповідальності; покарання та його види; призначення покарання; звільнення від покарання та його відбування; судимість; примусові заходи медичного характеру; примусове лікування; спеціальну конфіскацію; заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх; основні положення Загальної частини кримінального законодавства зарубіжних країн.

¹ *Криміналізація* – це законодавче визнання того чи іншого діяння злочином, а *пеналізація* – встановлення покарання за його вчинення. У разі встановлення в КК кримінальної відповідальності за новий злочин криміналізація і пеналізація відбуваються одночасно.

² Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К. : Ваіте, 2014. – С. 56

Особлива частина кримінального права визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами, встановлює вид та міру покарання за їх вчинення, розкриває зміст деяких категорій КК, а також передбачає спеціальні підстави виключення кримінальної відповідальності та звільнення від неї. Норми Загальної та Особливої частин кримінального права взаємопов'язані, оскільки викладені в одному законі – КК; мають спільне завдання; застосовуються у взаємозв'язку тощо.

1.3. Принципи кримінального права

Принципи кримінального права – це основні вихідні положення кримінального права, на основі яких здійснюється регулювання кримінально-правових відносин. Вони виражають соціальну обумовленість закону про кримінальну відповідальність, визначають структуру та зміст кримінального права.

Принципи кримінального права:

1) загально-правові:

– *законність* (відповідальність настає за вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК);

– *гуманізм* (норми закону про кримінальну відповідальність базуються на турботливому ставленні до людини та повазі її гідності);

– *рівність громадян перед законом* (відсутність в окремих осіб переваг у застосуванні положень КК, не передбачених цим кодексом);

– *справедливість відповідальності* (об'єктивне та неупереджене застосування кримінальної відповідальності);

2) галузеві (спеціальні):

– *особистої відповідальності* (відповідальності підлягає лише особа, яка вчинила злочин, а не її родичі чи інші особи);

– *вини* (особа може нести кримінальну відповідальність у випадку доведення її вини);

– *невідворотність відповідальності* (настання кримінальної відповідальності не можна відвернути, крім випадків, передбачених законом, – визнання особи неосудною, звільнення від кримінальної відповідальності тощо);

– *економії кримінальної репресії* (із усіх протиправних діянь до злочинів відносять лише ті, котрі мають високий ступінь суспільної небезпеки і грубо порушують інтереси особи, суспільства та держави; під час призначення покарання суд повинен обирати найменше (за видом і розміром) покарання, яке достатнє для досягнення його цілей; КК містить багато заохочувальних норм, що передбачають пом'якшення покарання, звільнення від покарання, звільнення від його відбування, звільнення від кримінальної відповідальності; у заходах кримінально-правового примусу закладено мінімально необхідний каральний вплив для досягнення мети кримінальної відповідальності);

– визначення злочинності та караності діяння лише законом – КК;
– заборони аналогії;
– індивідуалізація кримінальної відповідальності та покарання (врахування особливостей особи, яка вчинила злочин, та її діяння в кожному окремому випадку).

1.4. Джерела кримінального права України

Необхідно розрізняти поняття джерело кримінального права як науки та джерело кримінального права як галузі права (законодавства). Не слід також ототожнювати поняття джерело кримінального права та законодавство України про кримінальну відповідальність.

Законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права. Джерело кримінального права – це те, що дає йому початок, звідки воно виникає, його основа.

Джерела кримінального права України – це витoki, вихідні начала та підстави встановлених державою і регламентованих КК правил (норм) поведінки.

Джерела кримінального права – це не лише чинні кримінально-правові норми, що містяться в КК, а й вітчизняний та зарубіжний досвід кримінально-правового регулювання суспільних відносин, що відображений в історичних джерелах кримінального права та зарубіжному кримінальному законодавстві.

Одні вчені до джерел кримінального права відносять лише КК, а другі – як КК, так і інші джерела, зокрема: Конституцію України; міжнародні договори; інші нормативно-правові акти України; акти тлумачення норм права (рішення КСУ та ППВСУ); судову і слідчу практику застосування КК; кримінально-правову доктрину (ідеї, концепції, теорії, покладені в основу кримінально-правових норм); релігійно-правовий текст; правовий звичай; історичний досвід; досвід іноземних країн.

Види джерел кримінального права:

1) джерела кримінального права, що підлягають безпосередньому застосуванню: КК; Конституція України; міжнародні правові акти, згоду на обов'язковість яких дала ВРУ; рішення КСУ про неконституційність кримінальних законів; закони України;

2) джерела, на підставі яких формується кримінальне право: акти тлумачення норм права: ППВСУ; судова і слідча практика застосування КК; кримінально-правова доктрина (ідеї, концепції, теорії, покладені в основу кримінально-правових норм); релігійно-правовий текст; правовий звичай; історичний досвід; досвід іноземних країн.

1.5. Кримінальне право і суміжні галузі права, науки та навчальні дисципліни

Кримінальне право займає важливе місце у системі права України і особливе місце у системі наук кримінального циклу. Це фундаментальна галузь права, яка належить до публічного та матеріального права.

Кримінальне право визначає, що таке злочин, інші науки вивчають його виявлення, розслідування, а також запобігання йому та відбування покарання за його вчинення. Якщо кримінальне право розкриває поняття, ознаки та види злочинів, то кримінальний процес вказує, як здійснювати кримінальне провадження за фактами їх учинення, притягнути до кримінальної відповідальності й засудити винну особу. Водночас криміналістика визначає тактику та методику їх розслідування, оперативно-розшукова діяльність – виявлення та розкриття злочинів, кримінологія – особливості запобігання їм, а кримінально-виконавче право – порядок виконання та відбування покарання за їх учинення.

Фундаментальність кримінального права полягає в наступному:

– воно містить вихідний правовий матеріал для формування інших галузей права (кримінального процесуального та кримінально-виконавчого) та деяких наук (криміналістики, кримінології);

– виконує окреме стратегічне завдання в процесі регулювання та охорони суспільних відносин;

– містить норми правової відповідальності – кримінальної;

– обслуговується відповідною процесуальною галуззю – кримінальним процесуальним правом;

Публічність кримінального права полягає в тому, що це одна з галузей права, яка регулює суспільні відносини, котрі забезпечують загальний, сукупний (публічний) інтерес.

Окремі аспекти взаємозв'язку кримінального права із суміжними галузями права, науками та навчальними дисциплінами

Кримінальне право	Конституційне право
Норми кримінального права повинні відповідати Конституції	Норми Конституції є нормами прямої дії і тому можуть застосовуватись під час застосування КК
Конституція визначає зміст і принципи кримінальної політики, її мету й соціальну спрямованість	У свою чергу, кримінально-правові норми здійснюють охорону конституційно-правових норм
Деякі конституційні положення фактично продубльовані в КК. Це положення, що стосуються зворотної дії в часі закону про кримінальну відповідальність, заборони двічі притягувати до кримінальної відповідальності за одне й те ж діяння тощо	
Кримінальне право	Адміністративне право
Здійснює правове забезпечення охорони суспільних відносин від суспільно небезпечних діянь (об'єкти кримінально-правової охорони більш важливі для суспільства та держави)	Здійснює правове забезпечення охорони суспільних відносин від протиправних діянь (об'єкти адміністративно-правової охорони менш важливі для суспільства та держави)

Визначає злочини, покарання за їх вчинення, головні засади та підстави притягнення до кримінальної відповідальності та звільнення від неї	Визначає адміністративні правопорушення (проступки), адміністративні стягнення за їх вчинення, засади адміністративної відповідальності
Кримінальне право	Кримінальне процесуальне право
Визначає злочини, покарання за їх вчинення, головні засади та підстави притягнення до кримінальної відповідальності та звільнення від неї	Визначає порядок досудового розслідування: порядок притягнення до кримінальної відповідальності та звільнення від неї; проведення слідчих (розшукових) дій; розгляд кримінального провадження в суді тощо
Кримінальне право	Кримінально-виконавче право
Визначає злочини, покарання за їх вчинення, головні засади та підстави притягнення до кримінальної відповідальності та звільнення від неї	Регламентує порядок і умови виконання та відбuvання покарань
Кримінальне право	Міжнародне право
Законодавство України про кримінальну відповідальність становить КК, який ґрунтується на Конституції України та загальноєвропейських принципах і нормах міжнародного права	
Законодавство України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано ВРУ	
Кримінальне право	Криміналістика
Визначає злочини, покарання за їх вчинення, головні засади та підстави притягнення до кримінальної відповідальності та звільнення від неї	Вивчає закономірності готування, вчинення і приховування злочинів, виникнення їх слідів, тактику і методику їх розслідування
Кримінальне право	Кримінологія
Визначає злочини, покарання за їх вчинення, головні засади та підстави притягнення до кримінальної відповідальності та звільнення від неї	Вивчає кількісно-якісні показники злочинів, причини та умови їх вчинення, особу злочинця, заходи запобігання злочинам

Контрольні запитання та завдання

- Охарактеризуйте кримінальне право як науку, галузь права, галузь законодавства та навчальну дисципліну.
- Що таке проблема кримінального права та які її види?
- Розкрийте завдання та функції кримінального права?
- Що таке кримінально-правова політика?
- Якою є система кримінального права?
- Охарактеризуйте методи науки кримінального права.
- Розкрийте поняття та зміст принципів кримінального права.
- Назвіть та охарактеризуйте джерела кримінального права.
- Розкрийте співвідношення кримінального права і суміжних галузей права, наук та навчальних дисциплін.
- У чому полягає фундаментальність та публічність кримінального права?

РОЗДІЛ 2

ЗАКОН ПРО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ

2.1. Поняття закону про кримінальну відповідальність, його ознаки та значення

Поняття «закон про кримінальну відповідальність» вживається в трьох аспектах:

- 1) як КК;
- 2) як окремий закон про внесення змін і доповнень до КК (наприклад, Закон України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України щодо вдосконалення інституту спеціальної конфіскації з метою усунення корупційних ризиків при її застосуванні» від 10.11.2015);
- 3) як назва розділу II Загальної частини КК.

У певних випадках законом про кримінальну відповідальність називають окрему статтю КК чи її частину, а також положення міжнародних договорів, імplementованих у законодавство України.

КК, «закон про кримінальну відповідальність» та «кримінальний закон» у теорії кримінального права вживаються як тотожні терміни.

Закон про кримінальну відповідальність – це прийнятий ВРУ письмовий нормативно-правовий акт, норми якого визначають злочинність, караність та інші кримінально-правові наслідки суспільно небезпечного діяння.

Характерні ознаки українського закону про кримінальну відповідальність:

- приймається лише ВРУ;
- є письмовим нормативно-правовим актом;
- його норми визначають злочинність, караність та інші кримінально-правові наслідки суспільно небезпечного діяння¹;
- це основне джерело кримінального права;
- він базується на Конституції України та загальноновизнаних нормах міжнародного права.

Значення закону про кримінальну відповідальність полягає в тому, що він є одним із найбільш важливих засобів правового забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам.

¹ У ньому закріплено підстави та принципи кримінальної відповідальності, а також визначено, які суспільно небезпечні діяння є злочинами і встановлено, які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили, або названо підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

2.2. Структура закону про кримінальну відповідальність

Закон про кримінальну відповідальність складається із частин, кожна з яких має розділи, розділи містять статті, а статті – частини (в окремих випадках – пункти).

Структура українського закону про кримінальну відповідальність:

- 1) Загальна частина;
- 2) Особлива частина;
- 3) Прикінцеві та перехідні положення.

До структури закону про кримінальну відповідальність слід віднести і Додаток до КК УРСР від 28 грудня 1960 р. – «Перелік майна, що не підлягає конфіскації за судовим вироком» (усі положення КК УРСР втратили чинність 1 вересня 2001 р., крім цього Переліку, який діє і нині).

Розділи Загальної частини КК	Розділи Особливої частини КК
<p>I. Загальні положення; II. Закон про кримінальну відповідальність; III. Злочин, його види та стадії; IV. Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину); V. Вина та її форми; VI. Співучастя у злочині; VII. Повторність, сукупність та рецидив злочинів; VIII. Обставини, що виключають злочинність діяння; IX. Звільнення від кримінальної відповідальності; X. Покарання та його види; XI. Призначення покарання; XII. Звільнення від покарання та його відбудування; XIII. Судимість; XIV. Інші заходи кримінально-правового характеру; XIV-1. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб; XV. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх</p>	<p>I. Злочини проти основ національної безпеки України; II. Злочини проти життя та здоров'я особи; III. Злочини проти волі, честі та гідності особи; IV. Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи; V. Злочини проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини і громадянина; VI. Злочини проти власності; VII. Злочини у сфері господарської діяльності; VIII. Злочини проти довкілля; IX. Злочини проти громадської безпеки; X. Злочини проти безпеки виробництва; XI. Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту; XII. Злочини проти громадського порядку та моральності; XIII. Злочини у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів та інші злочини проти здоров'я населення; XIV. Злочини у сфері охорони державної таємниці, недоторканності державних кордонів, забезпечення призову та мобілізації; XV. Злочини проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування та об'єднань громадян та злочини проти журналістів; XVI. Злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку; XVII. Злочини у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг; XVIII. Злочини проти правосуддя; XIX. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини); XX. Злочини проти миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку</p>

Загальна частина складається з 16 розділів, Особлива частина – з 20 розділів, Прикінцеві та перехідні положення – з 2 розділів.

Статті Загальної частини КК містять норми, що встановлюють загальні положення закону про кримінальну відповідальність, його чинність у просторі і часі, визначають поняття злочину, стадії вчинення умисного злочину, ознаки суб'єкта злочину, зміст вини, співучасть у злочині, множинність злочинів, обставини, що виключають злочинність діяння, підстави звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання і його відбування, загальні засади призначення покарання, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх тощо.

Статті Особливої частини КК містять:

– норми, що визначають, які саме суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання передбачені за їх вчинення;

– підстави звільнення від кримінальної відповідальності осіб, які вчинили злочини (ч. 5 ст. 110–2, ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212 КК та ін.);

– обставини, що виключають злочинність діяння (ч. 2 ст. 385, ч. 2 ст. 396 КК);

– норми, в яких роз'яснюються окремі терміни, що вживаються у диспозиціях статей, та розкривається зміст оціночних понять. Це примітки до статей (наприклад, у примітці 1 до ст. 149 КК визначено поняття експлуатації людини, у примітках до ст. 185 КК – повторність злочинів, а також значну шкоду та шкоду у великих і особливо великих розмірах, а у примітці до ст. 323 КК – поняття допінгу).

Одна стаття Особливої частини КК (401) визначає поняття військового злочину, осіб, які можуть нести відповідальність за вчинення військових злочинів, особливості співучасті у цих злочинах, підстави звільнення від кримінальної відповідальності військовослужбовця, який вчинив військовий злочин.

Взаємозв'язок Загальної та Особливої частини КК:

– Загальна та Особлива частини є єдиною системою взаємопов'язаних кримінально-правових норм;

– застосування положень Особливої частини є неможливим без урахування положень Загальної частини;

– якщо Особлива частина в основному визначає, які суспільно небезпечні діяння є злочинами та які покарання можуть бути застосовані до осіб, що їх вчинили, то Загальна частина конкретизує ознаки цих злочинів та покарань за їх вчинення, зокрема визначає, що таке суб'єкт злочину, які є форми вини, у чому полягають особливості застосування покарань за ці злочини;

– у разі конкуренції норм Загальної та Особливої частини пріоритет необхідно надавати нормам Загальної частини;

– норми Загальної та Особливої частин мають різну структуру: норми Загальної частини зазвичай складаються з гіпотези та диспозиції, а норми Особливої частини – з гіпотези, диспозиції та санкції.

Прикінцеві та перехідні положення складаються з 2 розділів:

Розділ I визначає дату набрання чинності новим КК; містить перелік нормативно-правових актів та їх статей, що втрачають чинність у зв'язку з набранням чинності новим КК;

Розділ II встановлює правові підстави звільнення від покарання осіб, засуджених на підставі КК 1960 р., зниження міри та зменшення строків покарань, призначених за КК 1960 р.; визнає осіб, які відбувають покарання за вироком суду у виді позбавлення волі на строк до п'яти років в колоніях-поселеннях, такими, які відбувають покарання у виді обмеження волі, а осіб, засуджених до покарання у виді громадської догани, такими, що не мають судимості; скасовує визнання осіб особливо небезпечними рецидивістами тощо.

2.3. Кримінально-правова норма: поняття, ознаки, види, структура

Поняття «кримінально-правова норма» та «стаття закону про кримінальну відповідальність» співвідносяться як зміст і форма. Тобто у статтях КК викладаються кримінально-правові норми. При цьому одна й та сама норма може бути виражена у декількох статтях КК і, навпаки, одна стаття може містити декілька норм¹.

Кримінально-правова норма – це встановлене державою та виражене у законі про кримінальну відповідальність загальнообов'язкове правило поведінки, що виникає у зв'язку з вчиненням суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК.

Ознаки кримінально-правової норми:

- є правилом поведінки учасників кримінально-правових відносин;
- спрямована на регулювання цих відносин;
- відповідає визнаній у суспільстві мірі рівності та справедливості;
- встановлюється та гарантується державою;
- формально виражена у КК;
- має загальнообов'язковий характер;
- забезпечується примусом чи заохоченням.

¹ Наприклад, норма про звільнення від відбування покарання з випробуванням міститься у двох статтях – 75, 76 КК. Водночас одна стаття – 74 КК охоплює норми про звільнення від призначеного судом покарання особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена (ч. 2); звільнення від покарання особи у зв'язку з втратою суспільної безпеки (ч. 4); звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності (ч. 5) тощо.

Види кримінально-правових норм:

заборонні – містять заборону здійснювати вказані в законі дії під загрозою застосування покарання. Насамперед, це злочини, передбачені Особливою частиною КК.

зобов'язувальні – вказують на необхідність здійснювати передбачені КК дії чи утримуватись від них. Наприклад, звільнити особу від кримінальної відповідальності, за наявності підстав; виконувати обов'язки, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням.

заохочувальні – спонукають особу, яка вчинила злочин, до вчинення соціально корисного діяння шляхом виключення кримінальної відповідальності, звільнення від неї, покарання чи його відбування. Види заохочувальних норм: звільнення від кримінальної відповідальності (загальні та спеціальні); звільнення від покарання; звільнення від відбування покарання; обставини, що виключають злочинність діяння.

Поряд з цим виділяють «мертві» та «дрімаючі» норми¹.

Кримінально-правові норми доцільно також поділяти на *норми Загальної та Особливої частини КК*.

Водночас норми Особливої частини КК бувають загальними та спеціальними. *Загальні* – стосуються відповідальності за основний (загальний) злочин. *Спеціальні* – стосуються різновидів загального злочину, зокрема, кваліфікованих та привілейованих злочинів. Наприклад, крадіжка, передбачена ст. 185 КК, є загальною нормою по відношенню до інших видів крадіжки, зокрема, викрадення вогнепальної зброї, бойових припасів, вибухових речовин чи радіоактивних матеріалів (ст. 262 КК); незаконного заволодіння тілом (останками, прахом) померлого, урною з прахом померлого, предметами, що знаходяться на (в) могилі, в іншому місці поховання, на тілі (останках, прахові) померлого (ст. 297 КК); викрадення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 308 КК); викрадення прекурсорів (ст. 312 КК); викрадення документів, штампів, печаток (ст. 357 КК) тощо, які є спеціальними.

Інший приклад: ст. 115 КК, яка передбачає відповідальність за умисне вбивство, є загальною нормою. Водночас існують спеціальні норми, у яких встановлено відповідальність за окремі різновиди вбивства.

¹ *«Мертва» норма* – це норма, яка не застосовується (чи майже не застосовується) на практиці через її конструктивні недосконалості, особливості реалізації антикриміногенної політики, відсутність діянь, за які вона встановлює відповідальність, тощо (Мельник М. І. Помилкова криміналізація : види, причини та наслідки / М. І. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94–99).

«Дрімаюча» норма – це норма, яка не застосовується на практиці через неможливість такого застосування з причини незавершеної законодавчої регламентації її застосування (наприклад, через неприйняття відповідного акта, який має врегулювати певні відносини). Тобто така норма «очікує» свого застосування, «дрімає» (Мельник М. І. Помилкова криміналізація : види, причини та наслідки / М. І. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94–99).

Це умисні вбивства з пом'якшуючими обставинами – вчинене в стані сильного душевного хвилювання, матір'ю своєї новонародженої дитини, при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 116, 117, 118 КК) та посягання на життя спеціальних потерпілих – державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК).

Спеціалізовані приписи КК – це нормативні приписи, що містять визначення правових категорії і понять або розкривають окремі положення кримінального закону. Наприклад, визначення завдань КК; підстави кримінальної відповідальності; чинності закону про кримінальну відповідальність у часі; часу вчинення злочину; злочину; малозначного діяння; злочину невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкого та особливо тяжкого; закінченого та незакінченого злочину; готування до злочину; суб'єкта злочину; спеціального суб'єкта злочину; службової особи тощо.

Спеціалізовані приписи можна поділити на:

1) *дефінітивні* – закріплюють визначення чи ознаки кримінально-правових категорій (визначення понять співучасті у злочині (ст. 26 КК), злочину, вчиненого групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою та злочинною організацією (ст. 28 КК), повторності (ст. 32 КК), сукупності (ст. 33 КК), рецидиву (ст. 34 КК));

2) *декларативні* – закріплюють кримінально-правові принципи, завдання, мету (завдання КК (ст. 1 КК), принцип презумпції невинуватості (ч. 2 ст. 2 КК), заборону застосування КК за аналогією (ч. 4 ст. 3 КК)).

Структуру кримінально-правової норми утворюють: гіпотеза, диспозиція та санкція.

Гіпотеза описує умови, за яких поведінка суб'єкта буде мати кримінально-правове значення та можуть настати кримінально-правові наслідки. Наприклад, умовою застосування заборонної кримінально-правової норми про крадіжку є наявність ознак складу злочину та відсутність підстав для звільнення від кримінальної відповідальності. Гіпотезу кримінально-правової норми виділяють не усі вчені.

Диспозиція – це модель необхідної, дозволеної або забороненої поведінки. Приміром, у крадіжці вона визначається як таємне викрадення чужого майна.

Види диспозицій за технікою побудови і способом описування ознак конкретного виду злочину:

1. *Проста* (тільки називає злочин, не розкриваючи його ознак). Наприклад, простою є диспозиція ч.1 ст.301 КК, яка передбачає

кримінальну відповідальність за ввезення в Україну творів, зображень або інших предметів порнографічного характеру з метою збуту чи розповсюдження або їх виготовлення, зберігання, перевезення чи інше переміщення з тією самою метою, або їх збут чи розповсюдження, а також примушування до участі в їх створенні.

2. *Описова* (у ній описуються найбільш істотні ознаки злочину). Наприклад, ч. 1 ст. 187 КК описує розбій як напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства.

3. *Бланкетна* (для встановлення змісту ознак складу злочину відсилає до статей інших нормативних актів, а не КК). Наприклад, для з'ясування змісту диспозиції ст. 271 (порушення вимог законодавства про охорону праці) слід звернутися до КЗпП.

4. *Відсилочна* (відсилає до іншої статті або іншої частини статті КК, де описуються ознаки злочину). Наприклад, у ч. 1 ст. 122 КК (умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження) зазначено, що умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження – це умисне ушкодження, яке не є небезпечним для життя і не потягло за собою наслідків, передбачених у статті 121 КК. Тому для повного з'ясування змісту диспозиції ст. 122 слід звернутися до ст. 121 КК.

У КК диспозиції можуть існувати в змішаному вигляді.

Санкція містить вказівку на кримінально-правові наслідки зазначеної у диспозиції поведінки. Ці наслідки можуть бути як негативними – у вигляді покарання, так і позитивними – у вигляді звільнення від кримінальної відповідальності. Приміром, вчинення крадіжки, передбаченої ч. 1 ст. 185 КК, карається штрафом або громадськими роботами, або виправними роботами тощо.

Санкція Особливої частини КК встановлює вид і розмір покарання за злочин, указаний у диспозиції.

Види санкцій за КК:

1. За *функціональним призначенням* санкції норм кримінального права доцільно поділяти на

каральні (містять вид і розмір покарання за вчинений злочин);

заохочувальні (містять заохочення за вчинення позитивних післязлочинних дій – звільнення від кримінальної відповідальності, покарання, його відбування тощо).

2. За *ступенем визначеності* в КК встановлено два види санкцій:

відносно-визначені – передбачають покарання у певних межах (верхня і нижня межа «від-до», «до»). Наприклад, злочин, передбачений ч. 1 ст. 109 КК, карається позбавленням волі на строк від 5 до 10 років;

альтернативні – передбачають декілька (два і більше) видів основного покарання. Альтернативні санкції одночасно є і відносно-визначеними, оскільки більшість покарань у них мають певні межі і лише окремі – визначені абсолютно. Наприклад, злочин, передбачений

ч. 1 ст. 185 КК, карється штрафом від 50 до 100 НМДГ або громадськими роботами на строк від вісімдесяти до двохсот сорока годин, або виправними роботами на строк до 2 років, або арештом на строк до шести місяців, або позбавленням волі на строк до 3 років.

Санкції з додатковими видами покарання називають *кумулятивними*.

2.4. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність: поняття, види і значення

Тлумачення закону про кримінальну відповідальність – це встановлення його змісту з метою з'ясування волі законодавця та правильного застосування.

Способи тлумачення закону про кримінальну відповідальність – прийоми встановлення його змісту:

1. *Граматичний* (філологічний, лексичний, текстовий) – з'ясування змісту закону за допомогою правил граматики¹, синтаксису², орфографії³, пунктуації⁴, лексики⁵, етимологічного⁶ та семантичного⁷ аналізу. Наприклад, сполучник або у ст. 146 КК (Незаконне позбавлення волі або викрадення людини) свідчить про те, що злочин буде вважатися вчиненим у разі або незаконного позбавлення або викрадення людини. Не обов'язково, щоб були вчинені обидва діяння.

2. *Системний* – з'ясування змісту закону за допомогою зіставлення його положень між собою або з положеннями інших нормативно-правових актів. Наприклад, для з'ясування змісту кваліфікуючої ознаки злочину, передбаченого ч. 5 ст. 185 КК (крадіжка вчинена організованою групою), слід звернутися до ч. 3 ст. 28 КК, де розкрито поняття злочину, вчиненого організованою групою.

3. *Логічний* – з'ясування змісту закону, використовуючи закони, правила та прийоми логіки.

4. *Історичний* – з'ясування змісту закону на підставі аналізу конкретних історичних умов його прийняття; виявлення політичної волі

¹ Граматика – лінгвістична наука, що вивчає будову мови, тобто будову і форми слова, речення і словосполучення.

² Синтаксис – розділ граматики, який вивчає способи поєднання й розміщення слів у мові. Будова речення й словосполучення та способи поєднання слів у реченні й словосполученні, властиві тій чи іншій мові, певному авторові, твору.

³ Орфографія – система загальноприйнятих правил написання слів якої-небудь мови; правопис.

⁴ Пунктуація – система правил уживання на письмі розділових знаків.

⁵ Лексика – сукупність слів певної мови, її окремих сфер чи діалектів. Словниковий склад твору або творів якого-небудь письменника.

⁶ Етимологія – розділ мовознавства, який вивчає походження слів та їхні генетичні зв'язки з іншими словами.

⁷ Семантика – значення (слова, виразу).

законодавця; врахування історичних пам'яток кримінального законодавства, проектів КК. Цей спосіб тлумачення застосовують переважно науковці під час дослідження проблем кримінального права.

Види тлумачення закону про кримінальну відповідальність

1. За суб'єктом:

1) офіційне – роз'яснення змісту закону уповноваженими державними органами або службовими особами цих органів в межах їх компетенції:

автентичне – роз'яснення змісту закону органом, який його прийняв (ВРУ). Нині визначення окремих понять, термінів дається у примітках до самого закону, а автентичне тлумачення ВРУ не застосовується;

легальне – роз'яснення змісту закону органом, який уповноважений на це законом (КСУ). Воно має обов'язковий характер;

судове (казуальне) – роз'яснення змісту закону судом під час розгляду конкретного кримінального провадження або ж ПВСУ¹, за результатами якого приймають постанови (наприклад, ПВСУ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13).

2) неофіційне – роз'яснення змісту закону суб'єктами, що не мають на це офіційних повноважень, визначених законом (воно не має обов'язкової юридичної сили):

доктринальне (наукове) – роз'яснення змісту закону вченими у наукових коментарях, підручниках, монографіях, статтях, лекціях, виступах на конференціях, круглих столах тощо. Воно має рекомендаційний характер;

професійне (практичне) – роз'яснення змісту закону особами, які працюють у сфері юриспруденції (наприклад, адвокатами, працівниками суду, правоохоронних органів). Їх професійна діяльність пов'язана із застосуванням законодавства;

повсякденне – роз'яснення змісту закону будь-якими суб'єктами права на основі життєвого досвіду, фактів повсякденного життя відповідно до рівня їх правосвідомості та юридичної освіченості.

2. За обсягом правового змісту:

буквальне – роз'яснення, за якого дійсний зміст положень закону відповідає буквальному текстовому їх вираженню. Наприклад, у ст. 112 КК передбачено посягання на життя державного чи громадського діяча і дано вичерпний перелік потерпілих від цього злочину (Президент України, Голова ВРУ, народний депутат України, Прем'єр-міністр України тощо). Буквальне тлумачення свідчить про те, що злочин полягає у вбивстві чи замаху на вбивство лише вказаних осіб;

¹ Нині завдання щодо роз'яснення змісту положень КК, які мають рекомендаційний характер, покладено на Пленум Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який ще не прийняв жодної постанови, що стосується застосування норм КК. Натомість результати діяльності ПВСУ, які були створені до 2011 р. є правозастосовними орієнтирами й нині.

обмежувальне – роз’яснення, за якого дійсний зміст положень закону вужчий за текстуальне їх вираження. Цей вид тлумачення застосовується у випадках, коли закон про кримінальну відповідальність недостатньо визначає якусь ознаку складу злочину. Наприклад, ст. 324 КК передбачає кримінальну відповідальність за схиляння неповнолітніх до вживання одурманюючих засобів. Зі змісту диспозиції цієї статті випливає, що кримінальну відповідальність за цей злочин можуть нести тільки особи, які на момент його вчинення досягли 18-річного віку, хоча ст. 22 КК такого виключення із загального положення про вік кримінальної відповідальності не називає;

поширювальне – роз’яснення, за якого дійсний зміст положень закону ширший за текстуальне їх вираження. Наприклад, крадіжка, відповідно до ч. 1 ст. 185 КК, – це таємне викрадення чужого майна. Однак у певних випадках під таємним викраденням розуміють відкрите викрадення, що відбувається на очах сторонніх осіб, які не усвідомлюють протиправності дій.

2.5. Чинність законів про кримінальну відповідальність в часі

Чинним визнається закон, який уже набрав сили.

Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі – це можливість його застосування залежно від часу вчинення злочину.

Злочинність і караність, а також інші кримінально-правові наслідки діяння визначаються законом про кримінальну відповідальність, який діяв на час вчинення цього діяння.

Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі припускає усвідомлення положень про:

- набрання чинності законом про кримінальну відповідальність;
- припинення чинності законом про кримінальну відповідальність;
- зворотню дію закону про кримінальну відповідальність.

Новий закон про кримінальну відповідальність набирає чинності:

– після десяти днів з дня його офіційного *оприлюднення*¹, якщо законом не визначено строк набрання ним чинності, але не раніше дня його опублікування;

- з дня його опублікування в офіційному виданні;
- з того строку, який у ньому зазначено;
- з дня набрання чинності іншим законом.

¹ Оприлюднення закону про кримінальну відповідальність – це його опублікування державною мовою в офіційних друкованих виданнях, якими є: газети «Урядовий кур’єр» та «Голос України», журнали «Офіційний вісник України» та «Відомості Верховної Ради України», а також інформаційний бюлетень «Офіційний вісник Президента України». Днем оприлюднення закону про кримінальну відповідальність є дата першого опублікування його у будь-якому з названих видань.

Закон про кримінальну відповідальність втрачає чинність:

– якщо він був скасований або змінений іншим законом про кримінальну відповідальність;

– у зв'язку із закінченням строку дії, на який був прийнятий закон¹;

– у зв'язку із визнання кримінального закону КСУ таким, що не відповідає Конституції України.

Порядок набрання чинності закону про кримінальну відповідальність визначений у ст. 94 Конституції України. Відповідно до цієї статті, закон підписує Голова ВРУ і невідкладно направляє його Президентові України. Президент України протягом 15 днів після отримання закону підписує, беручи до виконання, та офіційно оприлюднює його. У цей же термін Президент України може скористатися правом вето і повернути закон з умотивованими і сформульованими пропозиціями до ВРУ для повторного розгляду.

У разі, якщо Президент України протягом встановленого строку не повернув закон для повторного розгляду, закон вважається схваленим Президентом України і має бути підписаний та офіційно оприлюднений.

Якщо при повторному розгляді закон буде прийнятий ВРУ не менш як двома третинами від її конституційного складу, Президент України зобов'язаний його підписати та офіційно оприлюднити протягом 10 днів. У разі, якщо Президент України не підписав такий закон, останній невідкладно офіційно оприлюднюється Головою ВРУ і опубліковується за його підписом.

2.6. Час вчинення злочину

Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності (ч. 3 ст. 4 КК).

Час вчинення злочину – це проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років тощо, протягом яких вчиняється злочин. Час вчинення злочину – це тривалість його існування, що визначається, насамперед, моментами початку та закінчення.

Час учинення злочину слід розглядати в таких *аспектах*:

– як ознаку об'єктивної сторони складу злочину (час – факультативна ознака складу злочину, однак у тих випадках, коли його описано в диспозиції статті Особливої частини КК, час учинення злочину є обов'язковою ознакою для цього злочину);

– як необхідну умову вирішення питання щодо чинності закону про кримінальну відповідальність у часі;

– як складову процесу кваліфікації злочину (для того, щоб кваліфікувати злочин, необхідно встановити час його вчинення).

¹ Строкові закони про кримінальну відповідальність в Україні ще не приймалися.

Час вчинення злочину в окремих видах злочинів

Вид злочину	Час вчинення злочину
Формальний	час вчинення діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК
Матеріальний	час вчинення діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК ¹
Усічений	час вчинення діяння, передбаченого статтею Особливої частини КК
Триваючий	учинення діяння, з якого починається так званий «злочинний стан» особи (залишення в небезпеці, втеча з місця позбавлення волі, незаконне зберігання зброї тощо)
Продовжуваний	учинення першого з числа декількох тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром
Вчинений у співучасті	час вчинення діяння виконавцем час вчинення організаторських, підбурювальних чи пособницьких дій іншими співучасниками

Час вчинення злочину характеризується рядом моментів – коротких проміжків часу, етапів існування (розвитку) протиправного діяння: **початком, продовженням, припиненням та закінченням**. Однак не усі злочини характеризуються моментом продовження та припинення.

Момент початку злочину – це момент, з якого розпочинається вчинення злочину, перший момент вияву суспільно небезпечного діяння. Це момент початку дії чи бездіяльності.

У певних категоріях злочинів момент початку має особливості. У незакінчених злочинах моментом початку є вчинення підготовчих дій – підшукування або пристосування засобів чи знарядь, підшукування співучасників або змова на вчинення злочину, усунення перешкод, а також інше умисне створення умов для вчинення злочину. У злочинах з матеріальним, формальним та усіченим складом початком вчинення злочину є момент, з якого розпочинається суспільно небезпечне діяння – дія чи бездіяльність. У триваючих злочинах початком є діяння, з якого розпочався «злочинний стан», а у продовжуваних – вчинення першого з тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром.

Момент продовження злочину – це момент учинення другого і наступного тотожного діяння, що утворюють єдиний злочин. Він характерний для продовжуваних злочинів. Продовженням злочину в певній мірі можна назвати подальше перебування у «злочинному стані» (має місце у триваючих злочинах).

Момент припинення злочину – це момент переривання вчинення злочину. Припинення вчинення злочину відбувається до його закінчення. Особа може припинити злочин з власної волі (добровільно відмовилась від доведення злочину до кінця), а також з причин, що не залежали від її волі (затримана працівниками правоохоронних органів).

¹ Однак закінчений цей злочин буде з моменту настання наслідків, передбачених статтею Особливої частини КК.

Момент закінчення злочину – це момент доведення його до кінця, з якого у діянні містяться усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, необхідні для його кваліфікації¹.

У теорії кримінального права під часом вчинення злочину зазвичай розуміють момент його закінчення.

Однак насправді **час вчинення злочину** – це проміжок між моментом його початку і закінчення.

Момент початку та закінчення злочину

Вид злочину	Момент початку	Момент закінчення
<i>Формальний</i>	початок вчинення діяння ²	закінчення вчинення діяння
<i>Матеріальний</i>	початок вчинення діяння	настання наслідків, передбачених у диспозиції
<i>Усічений</i>	початок вчинення діяння	закінчення вчинення діяння
<i>Закінчений</i>	початок вчинення діяння	закінчення діяння або настання наслідку
<i>Готування до злочину</i>	початок вчинення підготовчих діянь	закінчення вчинення підготовчих діянь
<i>Замах на злочин</i>	початок вчинення дій, необхідних для доведення злочину до кінця	вчинення усіх дій необхідних для доведення злочину до кінця, але не доведення його до кінця припинення злочину
<i>Триваючий</i>	учинення діяння, з якого починається так званий «злочинний стан» особи (залишення в небезпеці, втеча з місця позбавлення волі, незаконне зберігання зброї тощо)	закінчення «злочинного стану» (добровільне виконання винним своїх обов'язків, з'явлення із зізнанням, втрата заборонених до вільного обігу предметів, затримання особи правоохоронними органами, смерть потерплого)
<i>Продовжуваний</i>	учинення першого діяння з числа декількох тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром	учинення останнього з числа декількох тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром
<i>Вчинений у співучасті</i>	початок виконання суспільно небезпечного діяння виконавцем	закінчення виконання суспільно небезпечного діяння виконавцем
	початок виконання організаторських, підбурювальних чи пособницьких дій	закінчення виконання організаторських, підбурювальних чи пособницьких дій

¹ Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми кримінального права, та кримінології, кримінально-виконавчого права: мат. III Міжн. наук.-практ. конф. «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). – Одеса: Фенікс 2011. – С. 63–65.

² Під діянням у цій таблиці слід розуміти обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу злочину.

2.7. Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі

Часто трапляються випадки, коли на час вчинення злочину діяв один закон, а на час досудового розслідування або розгляду провадження в судді – інший. З огляду на це, слід з'ясувати, положення якого закону про кримінальну відповідальність треба застосовувати: того, що діяв на момент учинення злочину, чи того, що діє на час досудового розслідування?

Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність – це поширення дії нового закону на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності.

Зворотна дія закону про кримінальну відповідальність – це поширення дії нового закону, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, на осіб, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності, у тому числі на осіб, які відбувають покарання або відбули покарання, але мають судимість.

Зворотну дію має:

- закон, що скасовує злочинність діяння;
- закон, що пом'якшує кримінальну відповідальність;
- закон, що іншим чином поліпшує становище особи.

Види законів про кримінальну відповідальність, які мають зворотну дію в часі:	Види законів про кримінальну відповідальність, які не мають зворотну дію в часі:
що скасовує злочинність діяння;	що встановлює злочинність діяння;
що пом'якшує кримінальну відповідальність;	що посилює кримінальну відповідальність;
що іншим чином поліпшує становище особи;	що іншим чином погіршує становище особи;
що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, має зворотну дію у часі лише в тій частині, що пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи;	що частково пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи, а частково посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи, не має зворотну дію у часі лише в тій частині, що посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи;
якщо після вчинення особою діяння, передбаченого КК, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи	якщо після вчинення особою діяння, передбаченого КК, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі не має той закон, що встановлює злочинність діяння, посилює кримінальну відповідальність або іншим чином погіршує становище особи

Особи, на яких поширюється зворотна дія закону про кримінальну відповідальність:

– особи, які вчинили відповідні діяння до набрання таким законом чинності (злочин на момент набрання чинності законом може бути зареєстрований або незареєстрований, або ж кримінальне провадження може розглядатися в суді);

– особи, які відбувають покарання під час набрання таким законом чинності;

– особи, які відбули покарання, але мають судимість під час набрання таким законом чинності.

Скасування злочинності діяння – це декриміналізація злочину (визнання його незлочинним або переведення в розряд інших правопорушень) шляхом:

– скасування норми з описом ознак певного злочину;

– внесення змін до норм Особливої частини КК – включення до диспозиції додаткових ознак або виключення наявних;

– внесення змін до норм Загальної частини КК, внаслідок чого діяння, передбачені Особливою частиною, перестають бути злочином.

Пом'якшення кримінальної відповідальності:

– виключення основного або додаткового покарання, переведення основного покарання в розряд додаткових;

– заміна покарання одного виду більш м'яким;

– додаткове введення нового (альтернативного) більш м'якого основного або додаткового покарання;

– зменшення максимальної або мінімальної межі покарання;

– поділ статті на частини, хоча б одна з яких пом'якшує покарання;

– звуження переліку та змісту обставин, що обтяжують покарання або розширення переліку та змісту обставин, що пом'якшують покарання;

– скорочення строків зняття чи погашення судимості тощо.

Поліпшення становища особи іншим чином – це будь-які інші, крім скасування злочинності, діяння та пом'якшення кримінальної відповідальності, зміни по:

– розширенню переліку підстав звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання чи його відбування;

– розширенню переліку обставин, що виключають злочинність діяння;

– спрощенню або пом'якшенню умов звільнення від кримінальної відповідальності, покарання, його відбування або призначення більш м'якого покарання, ніж передбачене законом тощо.

Більш м'яким вважається закон, в якому:

– встановлюється більш м'який вид покарання, ніж у законі, що діяв під час вчинення злочину;

– мінімальна межа покарання нижча, ніж така ж межа покарання у законі, що діяв раніше;

– максимальна межа одного і того ж виду покарання є більш низькою у новому законі;

– одночасно знижена нижча межа і підвищена вища межа (тут закон має зворотну дію у часі лише у тій частині, яка пом'якшує відповідальність);

– виключено додаткове покарання, яке було передбачене у попередньому законі;

– збережене додаткове покарання, однак це покарання в новому законі, на відміну від того, що діяв раніше, передбачене як факультативне;

– виключений більш суворий вид покарання, передбачений в альтернативній санкції, або в таку санкцію включений менш суворий вид покарання;

– замість одного основного покарання, яке було у законі, що діяв раніше, передбачено альтернативно ще хоча б одне більш м'яке основне покарання.

Закон про кримінальну відповідальність не має зворотної дії у часі, коли встановлює злочинність діяння або посилює кримінальну відповідальність чи іншим чином погіршує становище особи¹.

2.8. Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі

Чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі – це можливість його застосування на певній території та до певної категорії осіб.

Принципи чинності:

1. Територіальний принцип полягає в тому, що особи, які вчинили злочин на території України, підлягають кримінальній відповідальності на підставі КК України.

Вчиненням на території України визнається злочин, який:

– розпочато, закінчено або припинено на території України;

– розпочато на території України, а продовжено, закінчено або припинено за її межами;

– розпочато за межами України, а закінчено або припинено на території України тощо;

– якщо його виконавець або хоча б один із співучасників діяв (розпочав, продовжив, закінчив або припинив) на території України.

Початком вчинення злочину є вчинення готування до злочину, замаху на нього або початок вчинення діяння, яке утворює об'єктивну сторону злочину.

Продовження і припинення злочину має місце у триваючих і продовжуваних злочинах. Припинення можливе також на стадії готування до злочину або замаху на злочин як з власної ініціативи особи, яка його вчиняє, так і з ініціативи сторонніх осіб (внаслідок затримання працівниками правоохоронних органів).

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 36.

Закінчення злочину – це доведення його до кінця, до завершення (завершення суспільно небезпечного діяння, передбаченого Особливою частиною КК; настання суспільно небезпечних наслідків).

Поняттям «*територія України*» охоплюються:

1) суша в межах державного кордону України¹;

2) води:

– територіальне море України. До територіального моря України належать прибережні морські води шириною 12 морських миль. В окремих випадках інша ширина територіального моря України може встановлюватись міжнародними договорами України, а при відсутності договорів – відповідно до загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права;

– внутрішні води України, до яких належать: а) морські води, розташовані в бік берега від прямих вихідних ліній, прийнятих для відліку ширини територіального моря України; б) води портів України, обмежені лінією, яка проходить через постійні портові споруди, які найбільше виступають у бік моря; в) води заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать Україні, до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі; г) води заток, бухт, губ і лиманів, морів і проток, що історично належать Україні; д) обмежена лінією державного кордону частина вод річок, озер та інших водойм, береги яких належать Україні;

3) надра в межах державного кордону України;

4) повітряний простір над сушею і водами в межах державного кордону України;

5) військові судна, що приписані до портів на території України і плавають під прапором України, незалежно від того, де вони перебувають – у відкритому морі, в територіальних водах чи портах інших держав;

6) невійськові судна, що приписані до портів на території України і плавають під прапором України – у відкритому морі;

7) військові повітряні судна України, приписані до аеропортів на території України, під розпізнавальним знаком України, де б вони не знаходились – у відкритому повітряному просторі, у повітряному просторі чи на аеродромі іншої держави;

8) невійськові повітряні судна України, які приписані до аеропортів на території України, знаходяться під розпізнавальним знаком України, – у відкритому повітряному просторі;

9) територія дипломатичних представництв України за кордоном;

10) територія розташування військових частин ЗСУ за кордоном².

¹ Державний кордон України – лінія і вертикальна поверхня, що проходить по цій лінії, які визначають межі території України – суші, вод, надр, повітряного простору (Закон України «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р.).

² Про державний кордон України : Закон України від 4 листопада 1991 р. № 1777-ХІІ // Відомості Верховної Ради. – 1992. – № 2. – Ст. 5.

2. Принцип громадянства (національний) полягає в тому, що громадяни України та особи без громадянства, що постійно проживають в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають кримінальній відповідальності за КК, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ¹.

3. Універсальний (космополітичний) принцип полягає в тому, що іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, які вчинили злочини за її межами, підлягають в Україні відповідальності за КК у випадках, передбачених міжнародними договорами.

4. Реальний принцип полягає в тому, що іноземці та особи без громадянства, що постійно не проживають в Україні, підлягають кримінальній відповідальності за вчинені за її межами тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України.

Іноземці або особи без громадянства, що не проживають постійно в Україні, також підлягають в Україні відповідальності згідно з цим Кодексом, якщо вони за межами України вчинили у співучасті із службовими особами, які є громадянами України, будь-який із злочинів, передбачених у статтях 368, 368-3, 368-4, 369 і 369-2 КК, або якщо вони пропонували, обіцяли, надали неправомірну вигоду таким службовим особам, або прийняли пропозицію, обіцянку неправомірної вигоди чи одержали від них таку вигоду.

Принципи чинності КК у просторі

Принцип	Зміст		
	Кого стосується	Де вчинено злочин	Як підлягають кримінальній відповідальності за КК
<i>Територіальний</i>	будь-якої особи	на території України	підлягають
<i>Громадянства (національний)</i>	громадян України та осіб без громадянства, що постійно проживають в Україні	за межами України	підлягають, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана ВРУ
<i>Космополітичний (універсальний)</i>	іноземців або осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні	за межами України	підлягають у випадках, передбачених міжнародними договорами
<i>Реальний</i>	іноземців або осіб без громадянства, що не проживають постійно в Україні	за межами України	підлягають у випадках, якщо вони вчинили передбачені КК тяжкі або особливо тяжкі злочини проти прав і свобод громадян України або інтересів України

¹ Однак, якщо ці особи за вчинені злочини зазнали кримінального покарання за межами України, вони не можуть бути притягнені в Україні до кримінальної відповідальності за ці злочини (ч. 2 ст. 7 КК).

2.9. Видача осіб, які вчинили злочини. Переїняття кримінального провадження. Виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи. Правові наслідки засудження особи за межами України

Видача (екстрадиція) – це передача іноземців та осіб без громадянства, що постійно не проживають в Україні, які вчинили злочини поза межами України і перебувають на її території, іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності і віддання до суду, якщо така видача передбачена міжнародними договорами України.

Ознаки видачі:

– здійснюється з метою притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду;

– стосується іноземців і осіб без громадянства. Громадяни України, які вчинили злочини поза межами України, не можуть бути видані іноземній державі для притягнення до кримінальної відповідальності та віддання до суду;

– місцем вчинення злочину особою, яка може бути видана, є територія іноземної держави;

– місцем перебування особи на момент видачі є територія України;

– здійснюється з території України на територію іноземної держави.

Україна може **переїняти кримінальне провадження**, в якому судовими органами іноземної держави не ухвалено вирок щодо громадян України та іноземців, які вчинили злочини за межами України і перебувають на території України, але які не можуть бути видані іноземній державі або у видачі яких відмовлено, якщо діяння, у зв'язку з яким запитується передача кримінального провадження, згідно з КК визнається злочином.

Кримінальне провадження, в якому судовими органами іноземної держави не було ухвалено вирок, може бути переїняте Україною за таких умов:

– особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, є громадянином України і перебуває на її території;

– особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, є іноземцем або особою без громадянства і перебуває на території України, а її видача згідно із КПК або міжнародним договором України неможлива або у видачі відмовлено;

– запитуюча держава надала гарантії, що у разі ухвалення вироку в Україні особа, яка притягається до кримінальної відповідальності, не піддаватиметься у запитуючій державі державному обвинуваченню за те ж кримінальне правопорушення;

– діяння, якого стосується запит, є кримінальним правопорушенням за законом України про кримінальну відповідальність (ч. 2 ст. 595 КПК).

Виконання в Україні вироку іноземного суду чи міжнародної судової установи можливо, якщо діяння, внаслідок вчинення якого було ухвалено

вирок, згідно з КК визнається злочином або було б злочином у разі його вчинення на території України.

Вирок суду іноземної держави (а саме рецидив злочинів, невідбуте покарання або інші правові наслідки) може бути врахований при кваліфікації нового злочину, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання, якщо громадянин України, іноземець або особа без громадянства були засуджені за злочин, учинений за межами України, та знову вчинили злочин на території України.

Правові наслідки засудження особи за межами України

Що враховується	Вирок суду іноземної держави: – рецидив злочинів; – невідбуте покарання; – інші правові наслідки вироку суду іноземної держави
Як враховується	Може бути врахований при: – кваліфікації нового злочину; – призначенні покарання; – звільненні від кримінальної відповідальності або покарання
Категорія осіб	Засуджені: – громадяни України; – іноземці; – особи без громадянства
У яких випадках	– якщо особу було засуджено за злочин, учинений за межами України, та вона знову вчинила злочин на території України

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке закон про кримінальну відповідальність, які його ознаки та в яких аспектах він вживається?
2. Яка структура закону про кримінальну відповідальність?
3. У чому полягає взаємозв'язок Загальної та Особливої частини КК?
4. Що таке кримінально-правова норма, які її ознаки, види та структура?
5. Які є види диспозицій та санкцій кримінально-правових норм?
6. Що таке тлумачення закону про кримінальну відповідальність та які його способи і види?
7. У чому полягає чинність закону про кримінальну відповідальність у часі?
8. У чому полягає чинність закону про кримінальну відповідальність у просторі?
9. Що таке час вчинення злочину та які його особливості в різних видах злочинів?
10. У чому полягає зворотна дія закону про кримінальну відповідальність у часі?
11. У чому полягає видача осіб, які вчинили злочини?
12. Що таке перейняття кримінального провадження та за яких умов воно відбувається?
13. Якими є правові наслідки засудження особи за межами України?

РОЗДІЛ 3

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ТА ЇЇ ПІДСТАВИ

3.1. Поняття, ознаки, види, стадії та підстави кримінальної відповідальності

Кримінальна відповідальність – це передбачені законом про кримінальну відповідальність обмеження прав і свобод особи, яка вчинила злочин, що полягають в її офіційному осуді, можливому покаранні та визнанні судимою.

Ознаки кримінальної відповідальності:

- різновид юридичної відповідальності (існує поряд з іншими її видами, зокрема адміністративною, цивільною тощо);
- застосовується до особи, яка вчинила злочин;
- характеризується передбаченими законом про кримінальну відповідальність несприятливими наслідками (засудження (осуд), покарання, судимість, випробування);
- полягає в обмеженні прав і свобод особи.

Концепції кримінальної відповідальності (погляди вчених на її зміст):

- це *санкція* за вчинення злочину;
- це *обов'язок* особи, яка вчинила злочин, зазнати обмежень прав і свобод;
- це *правовідносини*, що виникають між особою, яка вчинила злочин, і державою;
- це *покарання* за вчинений злочин;
- це *засудження, осуд* особи, яка вчинила злочин.

Види кримінальної відповідальності:

- *позитивна* (усвідомлення необхідності дотримання кримінально-правових заборон; обов'язок особи не вчиняти злочини);
- *негативна* (ретроспективна) (обов'язок особи піддатися кримінально-правовим обмеженням, що становлять зміст кримінальної відповідальності);
- *реальна* – втілена в обвинувальному вирокі суду відповідальність особи за вчинений нею злочин;
- *потенційна* (загроза покаранням, яка міститься у КК та яка може бути реалізована у майбутньому щодо кожного, хто скоїть злочин¹).

Стадії кримінальної відповідальності – це певні моменти (періоди, етапи) у розвитку кримінальної відповідальності, які мають свої якісні особливості.

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 133.

Стадії кримінальної відповідальності:

1) *виникнення кримінальної відповідальності* (відбувається з моменту набрання чинності відповідним законом про кримінальну відповідальність і, за загальним правилом, досягненням особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, за умови осудності цієї особи);

2) *притягнення до кримінальної відповідальності* (відбувається з моменту повідомлення особі про підозру у вчиненні злочину, у зв'язку з чим особа набуває кримінального процесуального статусу підозрюваного, а в подальшому – обвинуваченого, підсудного);

3) *настання (реалізація) кримінальної відповідальності* (має місце з моменту набрання законної сили обвинувальним вироком суду та пов'язане з особою засудженого);

4) *припинення кримінальної відповідальності* (залежить від форми її реалізації стосовно конкретної особи; наслідком припинення кримінальної відповідальності є визнання особи такою, що не має судимості)¹.

Підстава кримінальної відповідальності – вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад злочину, передбачений КК. Це основа, на якій базується кримінальна відповідальність.

Види підстав кримінальної відповідальності:

- *фактична (матеріальна)* – вчинення злочину;
- *правова (юридична)* – склад злочину, передбачений Особливою частиною КК²; передбачуваність суспільно небезпечного діяння КК³;
- *формальна (процесуальна)* – обвинувальний вирок суду, що набрав законної сили.

3.2. Кримінально-правові відносини

Кримінально-правові відносини – регламентовані кримінальним законодавством правовідносини, що виникають з приводу вчинення суспільно небезпечного діяння, передбаченого КК, між особою, яка його вчинила, і державою в особі уповноважених органів.

Структуру кримінально-правових відносин утворюють:

- предмет;
- суб'єкти;
- зміст (юридичний зв'язок).

Предмет кримінально-правових відносин – суспільно небезпечне діяння, передбачене КК.

¹ Вознюк А. А. Кримінально-правовий нарис проблемних питань частини 3 статті 2 Кримінального кодексу України / А. А. Вознюк // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 8 (176). – С. 144–147.

² Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності: монографія / Я. І. Соловій. – Івано-Франківськ: ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. – С. 258.

³ Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності: підручник / Р. В. Вереша. – К.: Атіка, 2006. – С. 106.

Види суспільно небезпечних діянь, передбачених КК:

- злочин – передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом злочину;
- передбачене КК суспільно небезпечне діяння, вчинене суб'єктом злочину за відсутності вини (в результаті випадку);
- передбачене КК суспільно небезпечне діяння, вчинене особою, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність;
- передбачене КК суспільно небезпечне діяння, вчинене неосудною особою;
- передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння, вчинене суб'єктом злочину за обставин, що виключають злочинність діяння.

Суб'єкти кримінально-правових відносин – особа, яка вчинила передбачене КК суспільно небезпечне діяння, та держава в особі її компетентних органів.

Особа, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КК:

- суб'єкт злочину;
- неосудна особа;
- обмежено осудна особа;
- особа, яка не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність.

Компетентними органами держави є: органи досудового розслідування, прокуратури та суду.

Зміст кримінально-правових відносин (юридичний зв'язок) – права та обов'язки суб'єктів. Наприклад, обов'язок нести кримінальну відповідальність; право або обов'язок звільнення від кримінальної відповідальності; обов'язок не видавати громадян України та осіб без громадянства, що постійно проживають в Україні, іноземній державі; право передачі іноземців, які вчинили злочини на території України, тій державі, громадянами якої вони є; право на заподіяння шкоди в умовах обставин, що виключають злочинність діяння; право суду не визнати обставину, що обтяжує покарання тощо.

3.3. Реалізація кримінальної відповідальності

Реалізація кримінальної відповідальності – здійснення кримінальної відповідальності, її настання, втілення у життя.

Форми реалізації кримінальної відповідальності:

- 1) *засудження без призначення покарання, яке має місце у разі:*
 - закінчення визначених у ст. 49 КК строків давності (ч. 5 ст. 74 КК);
 - втрати особою, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, суспільної безпеки внаслідок бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці (ч. 4 ст. 74 КК);
 - захворювання особи, яка вчинила злочин, до постановлення вироку на тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання (ч. 2 ст. 84 КК);

– вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості неповнолітнім, до якого з урахуванням його щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки застосовуються примусові заходи виховного характеру (ст. 105 КК).

2) засудження з призначенням покарання, однак без реального його відбування (звільнення від відбування покарання), яке має місце у разі:

– зарахування попереднього ув'язнення у строк покарання у вигляді позбавлення волі (ч. 5 ст. 72 КК);

– звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК);

– звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК);

– звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК);

– умовно-дostroкового звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК);

– звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК);

– звільнення від покарання за хворобою (ст. 84 КК);

– звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85 КК).

3) засудження з призначенням покарання і реальним його відбуванням.

В теорії кримінального права дискусійним залишається питання про віднесення до форм реалізації кримінальної відповідальності звільнення від кримінальної відповідальності. Крім того, нині виникає питання чи належать до такої форми застосування заходів кримінально-правового характеру?

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке кримінальна відповідальність та які її ознаки?
2. Охарактеризуйте види кримінальної відповідальності.
3. Розкрийте поняття та види стадій кримінальної відповідальності.
4. Розкрийте поняття та види підстав кримінальної відповідальності.
5. Охарактеризуйте поняття та структуру кримінально-правових відносин.
6. Що таке реалізація кримінальної відповідальності та які її форми?

РОЗДІЛ 4

ЗЛОЧИН І ЙОГО ВИДИ

4.1. Поняття та ознаки злочину

Термін «злочин» складається з іменника «зло» і дієслова «чинити» і означає «вчинення зла», «чинити зло», тобто робити що-небудь погане, недобре, спричиняти нещастя, лихо, горе, бути їх джерелом.

Злочин – це передбачене КК суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Визначення злочину є формально-матеріальне¹.

Ознаки злочину:

- 1) це діяння;
 - 2) вчиняється суб'єктом злочину;
 - 3) винність;
 - 4) суспільна небезпечність;
 - 5) протиправність (відповідне діяння передбачене чинним КК);
- б) караність.

Діяння – вольова усвідомлена поведінка (вчинок) особи, безпосередньо спрямована на спричинення певних негативних наслідків.

Діяння охоплює два види поведінки особи:

дію – активну поведінку особи (здійснення чого-небудь, сукупність вчинків особи);

бездіяльність – пасивну поведінку особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії чи дій, які вона повинна була і могла вчинити в даних конкретних умовах.

Вчинення діяння суб'єктом злочину означає вчинення його фізичною осудною особою у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність.

На підставі цього не визнаються злочином випадки:

- 1) вчинення такого діяння юридичною особою;
- 2) вчинення його неосудною особою;
- 3) вчинення його особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність;
- 4) дії тварин.

Винність – означає вчинення діяння за наявності вини, тобто умисно або необережно.

¹ Формальне визначення означає, що злочином є те, що передбачене КК. Матеріальне визначення означає, що злочином є суспільно небезпечне діяння. Формально-матеріальне визначення означає, що злочином є передбачене КК суспільно небезпечне діяння.

Не є злочином через відсутність вини:

– вчинені у безпорадному стані чи в стані сну рефлекторні, імпульсивні, конвульсивні або інстинктивні рухи тіла, які не є результатом вольової поведінки особи (наприклад, людина, щоб не впасти, схопилась за іншу людину, внаслідок чого останній були заподіяні тілесні ушкодження);

– рухи тіла або відсутність таких рухів, що є результатом тільки чужої волі чи впливу непереборної сили (наприклад, стихійного лиха);

– діяння, вчинені під впливом гіпнозу;

– діяння, можливість настання суспільно небезпечних наслідків якого особа не передбачала і не могла передбачати (казус)¹.

Суспільна небезпека – здатність діяння завдавати шкоду суспільству.

Форми суспільної небезпеки:

– спричинення шкоди об'єктам кримінально-правової охорони;

– створення загрози заподіяння такої шкоди.

Суспільною небезпекою (ступенем суспільної небезпеки) злочин відрізняється від інших правопорушень, зокрема адміністративних проступків.

Суспільна небезпека характеризується ступенем і характером.

Ступінь суспільної небезпеки – це її розмір та інтенсивність.

Характер суспільної небезпеки визначається сферою чи групою суспільних відносин, на які посягає злочин.

Протиправність полягає в тому, що злочином визнається лише діяння, передбачене КК. Перелік протиправних діянь, що визнаються злочином, є вичерпним.

Караність означає, що за вчинення кожного злочину в санкціях статей Особливої частини КК передбачено вид та розмір покарання. Караність – це можливість (загроза) застосування покарання за вчинення злочину. Тобто особі може бути призначене покарання або ж вона може бути звільнена від кримінальної відповідальності, покарання чи його відбування.

Серед ознак злочину в окремих випадках виділяють **аморальність** – невідповідність вчиненого нормам моралі (уявленню про добро і зло). Нині вона не належить до обов'язкових ознак злочину, хоча може характеризувати переважну їх частину. Наприклад, крадіжка з метою нагодувати голодних дітей з точки зору права – злочин, а з боку моралі може визнаватись добрим вчинком. Відтак, злочин – це не завжди аморальне діяння. Відповідність злочину нормам моралі суд може врахувати при призначенні винному покарання.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009 – 408 с.

4.2. Класифікація злочинів

Класифікація злочинів – система розподілу злочинів на групи за певними ознаками.

Залежно від **ступеня тяжкості** виділяють:

– **злочин невеликої тяжкості** – злочин, за який передбачене покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 2 р., або інше, більш м'яке покарання¹, за винятком основного покарання у виді штрафу в розмірі понад 3000 НМДГ;

– **злочин середньої тяжкості** – злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 10000 НМДГ або позбавлення волі на строк не більше 5 р.;

– **тяжкий злочин** – злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі не більше 25000 НМДГ або позбавлення волі на строк не більше 10 р.;

– **особливо тяжкий злочин** – злочин, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 25000 НМДГ, позбавлення волі на строк понад 10 р. або довічного позбавлення волі.

Злочини за ступенем тяжкості

Вид злочину	Вид покарання	Розмір покарання
невеликої тяжкості	позбавлення волі	до 2 р.
	штраф	до 3000 НМДГ
	У разі відсутності у санкції позбавлення волі чи штрафу до злочинів невеликої тяжкості слід відносити злочини, санкції яких передбачають: – позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; – громадські роботи; – виправні роботи; – службові обмеження для військовослужбовців; – арешт; – обмеження волі; – тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	
середньої тяжкості	штраф	до 10000 НМДГ
	позбавлення волі	до 5 р.
тяжкий	штраф	до 250000 НМДГ
	позбавлення волі	до 10 р.
особливо тяжкий	штраф	понад 250000 НМДГ
	позбавлення волі	понад 10 р.
	довічне позбавлення волі	

¹ Іншим більш м'яким покаранням у ч. 2 ст. 12 КК необхідно розуміти будь-який вид покарання, передбачений ст. 51 КК, крім позбавлення волі на певний строк і довічного позбавлення волі. Це позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю, громадські роботи, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, арешт, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців.

Ступінь тяжкості злочину визначається виходячи з санкції статті (частини статті) Особливої частини *(максимальної її межі)*, а не з призначеного судом покарання в обвинувальному вирокі. Наприклад, умисне вбивство, передбачене ч. 1 ст. 115 КК, яке карається позбавленням волі на строк від 7 до 15 років, є особливо тяжким злочином, навіть якщо суд за його вчинення призначить 7 р. позбавлення волі.

Позбавлення волі на строк не більше 2 р. у визначенні злочину невеликої тяжкості означає, що за такий злочин може бути призначено покарання у виді позбавлення волі на строк від 1 до 2 р. включно.

Ступінь тяжкості злочину, за вчинення якого передбачене одночасно основне покарання у виді штрафу та позбавлення волі, *визначається виходячи зі строку покарання у виді позбавлення волі*, передбаченого за відповідний злочин.

Класифікація злочинів за ступенем тяжкості має значення для:

1) кваліфікації злочинів:

– визначення меж чинності закону про кримінальну відповідальність щодо злочинів, учинених за межами України іноземцями та особами без громадянства, які не проживають постійно в Україні (ст. 8 КК);

– визначення меж кримінальної відповідальності за готування до злочинів (ч. 2 ст. 14 КК);

– визначення поняття злочину, вчиненого злочинною організацією (ч. 4 ст. 28 КК);

– установлення меж відповідальності особи, яка виконувала спеціальне завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ч. 2 ст. 43 КК);

– установлення передумов звільнення від кримінальної відповідальності (статті 45–49 КК);

– визначення підстав кримінальної відповідальності за деякі злочини (зокрема, передбачені статтями 255, 372, 383, 384, 396 КК);

2) застосування окремих видів покарань (ст. 54, ч. 2 ст. 59, статті 64, 102 КК);

3) призначення покарання (статті 70–71 КК);

4) встановлення строків погашення судимості (статті 89 і 108 КК);

5) визначення виду кримінально-виконавчої установи, у якій особа має відбувати покарання;

6) здійснення кримінального провадження;

7) визначення підстав застосування вогнепальної зброї працівниками поліції та інших правоохоронних органів;

8) розробки планів, програм, концепцій виявлення, розкриття та розслідування злочинів, а також запобігання їм тощо.

Злочини також класифікують за такими критеріями:

1) родовий об'єкт (злочини проти основ національної безпеки України, злочини проти життя та здоров'я особи тощо);

2) *видовий об'єкт* (злочини проти виборчих та референдних прав громадянина, злочини проти трудових прав людини і громадянина, злочини у сфері охорони права на об'єкти інтелектуальної власності, злочини, пов'язані зі створенням злочинних об'єднань та участю в них тощо);

3) *форма вини* (умисні, необережні та злочини зі змішаною (складною, складеною) формою вини);

4) *суб'єкт злочину* (злочини, що вчиняє загальний суб'єкт і злочини, що вчиняє спеціальний суб'єкт);

5) *наявність предмета злочину* (предметні злочини і безпредметні злочини);

6) *наявність потерпілого* (з потерпілим і без потерпілого);

7) *мотив злочину* (злочини, вчинені з корисливих мотивів, мотивів помсти, расової, національної чи релігійної нетерпимості);

8) *характер суспільно небезпечних наслідків* (злочини матеріального характеру (спричиняють фізичну, майнову шкоду тощо), злочини нематеріального характеру (спричиняють соціальну, правову, організаційну шкоду тощо);

9) *стадія вчинення*:

– закінчений злочин – діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК;

– незакінчений злочин – готування до злочину та замах на злочин;

10) *момент закінчення*:

– злочини з матеріальним складом – (закінчені з моменту настання наслідків);

– злочини з формальним складом – (закінчені з моменту вчинення діяння);

– злочини з усеченим складом – (момент закінчення переноситься на стадію готування чи замаху);

11) *КК, яким передбачено злочин* (злочини, передбачені КК 1960 р., злочини, передбачені КК 2001 р.);

12) *вік, з якого настає кримінальна відповідальність* (злочини, кримінальна відповідальність за які настає з 14 років, злочини, кримінальна відповідальність за які настає з 16 років тощо).

13) *міжнародне визнання*: міжнародні злочини; інші злочини;

14) *за підслідністю та підсудністю*.

У КК визначені злочини, що поєднують декілька критеріїв, а також інші категорії злочинів. Наприклад, особливо тяжкий злочин, учинений умисно і поєднаний з насильством над потерпілим (ч. 2 ст. 43 КК); особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі (ч. 4 ст. 49 КК); злочини, вчинені у зв'язку із створенням або діяльністю терористичної групи чи терористичної організації (ч. 2 ст. 258-3 КК).

4.3. Малозначне діяння

Малозначне діяння – це дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі (не є злочином).

Ознаки малозначного діяння:

- це дія або бездіяльність;
- формально містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого КК;
- через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могло заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі.

Малозначним не може визнаватися діяння:

– спрямоване на заподіяння шкоди найбільш важливим об'єктам кримінально-правової охорони (життю людини, безпеці людства тощо), а також таке, що спричинило тяжкі наслідки;

– яке посягає на об'єкт, що не охороняється КК (скажімо, у випадку скотолозтва відсутня подія злочину), або хоча і посягає на об'єкт, що перебуває під кримінально-правовою охороною, але не заподіяло і не могло заподіяти йому не тільки істотної, а й будь-якої шкоди;

– яке взагалі не містить ознак злочину, передбачених ст. 11 КК: не є кримінально протиправним, вчинене неосудною особою тощо;

– яким не було досягнуто певного рівня шкоди. Так, якщо істотність матеріальної (майнової чи фізичної) шкоди визначена безпосередньо в законі через певну кількість НМДГ, тяжкість тілесних ушкоджень тощо, то недосягнення певного рівня шкоди є свідченням відсутності складу злочину. Щодо нематеріальної шкоди, то визначення її істотності здійснюється в межах судової дискреції, а тому визнання конкретного діяння таким, що становить суспільну небезпеку або не становить її через малозначність, залежить від конкретних обставин та їх оцінки судом;

– вчинене у стані необхідної оборони, крайньої необхідності та через інші обставини, що виключають злочинність діяння (статті 37–43 КК), а також готування до злочину невеликої тяжкості (ч. 2 ст. 14 КК) – у зв'язку з прямою вказівкою закону¹.

Визнання того чи іншого діяння малозначним залежить від таких обставин:

- суспільної значимості об'єкта, на який спрямоване посягання;
- наявності обставин, що пом'якшують покарання;
- позитивної характеристики винного;

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009 – С. 53–54.

- післязлочинної поведінки;
- обсягу та розміру шкоди;
- характеру обстановки;
- тривалості діяння;
- властивостей об'єкта посягання;
- характеру дії або бездіяльності;
- обсягу посягання;
- ступеня можливості настання злочинного результату тощо.

Приклади малозначного діяння: відкрите, без застосування насильства, викрадення гаманця, який виявився порожнім; незаконна порубка одного дерева (наприклад, 8–10 см) у заповіднику; незаконне видобування корисних копалин загальнодержавного значення (кам'яного вугілля) на мізерну суму (30 грн).

4.4. Відмінність злочинів від інших правопорушень

Пропорушення – це суспільно небезпечне або суспільно шкідливе протиправне винне діяння (дія або бездіяльність) деліктоздатної особи, за яке передбачена юридична відповідальність згідно з чинним законодавством¹.

Різновидами правопорушень є злочини, а також адміністративні, цивільні, податкові, дисциплінарні та інші проступки (делікти).

Відтак, злочин є лише одним із видів правопорушення, а отже, характеризується наявністю певних ознак, що відмежовують його від інших правопорушень (проступків, деліктів).

Відмінні ознаки злочину та інших правопорушень

Критерії відмежування	Відмінні ознаки злочину	Відмінні ознаки інших правопорушень
<i>суспільна небезпека (шкідливість)</i>	суспільна небезпечність	суспільна шкідливість
<i>вид правопорушення</i>	злочин	незначний ступінь суспільної небезпеки
<i>нормативно-правовий акт, який встановлює правопорушення</i>	КК	адміністративні проступки, податкові, цивільні правопорушення тощо
<i>вид юридичної відповідальності</i>	кримінальна	адміністративна, цивільна, дисциплінарна тощо
<i>караність</i>	покарання	адміністративні стягнення, стягнення збитків, неустойки, штрафні санкції, пеня тощо

¹ Скакун О. Ф. Теорія права і держави : підручник / О. Ф. Скакун. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. – С. 458.

4.5. Криміналізація та декриміналізація

Криміналізація – встановлення кримінально-правової заборони (визнання того чи іншого діяння злочином)¹, а **декриміналізація** – її скасування.

Приводами до криміналізації є:

– необхідність виконання зобов'язань за міжнародними договорами, ратифікованими ВРУ. Наприклад, приводом до криміналізації такого малопоширеного діяння, як неповідомлення капітаном назви свого судна при зіткненні суден (ст. 285 КК), стала необхідність виконання зобов'язань, взятих на себе Україною у зв'язку з приєднанням до Конвенції ООН з морського права від 10 грудня 1982 р.;

– необхідність створення правових механізмів утвердження і забезпечення прав і свобод людини як головного обов'язку держави (ст. 3 Конституції України). Вона стала приводом до криміналізації незаконного проведення дослідів над людиною (ст. 28 Конституції України, ст. 142 КК), примушування до участі у страйку або перешкоджання участі у страйку (ст. 44 Конституції України, ст. 174 КК), порушення права на безоплатну медичну допомогу (ст. 49 Конституції України, ст. 184 КК) тощо;

– необхідність забезпечення реалізації певних положень Конституції та інших законів України. Так, приводом до криміналізації умисного перешкоджання законній професійній діяльності журналістів (ст. 171 КК) стали відповідні положення Закону України «Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів»;

– результати кримінологічних досліджень щодо динаміки та поширеності певного діяння, які обґрунтовують необхідність його караності. Вони можуть бути приводом криміналізації викрадення електричної або теплової енергії шляхом її самовільного використання (ст. 188-1 КК). При цьому, як правило, не криміналізується діяння, яке не є поширеним, або навпаки – поширеним настільки, що боротьба з ним кримінально-правовими засобами буде вкрай неефективною (наприклад, виготовлення самогону для власних потреб);

– громадська думка. Громадську думку можна вважати одним із приводів криміналізації виготовлення, поширення комуністичної, нацистської символіки та пропаганда комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів (ст. 436-1 КК), а також фінансування дій, у чинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110-2 КК).

¹ *Криміналізація* – це законодавче визнання того чи іншого діяння злочинним, закріплення його ознак у КК та встановлення за нього кримінальної відповідальності.

Способами криміналізації діяння є:

- доповнення Особливої частини КК новими нормами чи окремими положеннями;
- зміна норм Особливої частини КК;
- внесення відповідних змін до норм Загальної частини КК;
- офіційне тлумачення КСУ кримінально-правової норми, яке змінює (збільшує) обсяг забороненої цією нормою поведінки без зміни її змісту (без зміни «букви» закону).

Декриміналізація означає виключення діяння з числа злочинних, скасування кримінальної відповідальності за них. Не слід плутати декриміналізацію з виключенням з Особливої частини КК статті чи її частини. Таке виключення може свідчити про удосконалення кримінального закону. Наприклад, у разі виключення із КК статей 112, 348, 379, 400, ч. 4 ст. 404 ні умисне вбивство державного та громадського діяча, працівника правоохоронного органу, судді, захисника, військового начальника, ні замах на умисне вбивство цих осіб не декриміналізуються: кримінальна відповідальність за них буде наставати за п. 8 ч. 2 ст. 115 КК (у разі замаху – за ст. 15 і п. 8 ч. 2 ст. 115 КК).

Приводи до декриміналізації ті самі, що й приводи до криміналізації. Підставою декриміналізації діянь є їхня нездатність заподіювати істотну шкоду об'єктам кримінально-правової охорони¹.

Контрольні запитання та завдання

1. Яке визначення злочину дається у КК?
2. Які ознаки характеризують злочин?
3. Що таке суспільна безпека злочину та у чому полягає її характер і ступінь?
4. Розкрийте зміст та значення класифікації злочинів залежно від ступеня тяжкості.
5. Охарактеризуйте інші критерії класифікації злочинів.
6. Що таке малозначність діяння, у чому полягають його подібність і відмінність від злочину?
7. За якими ознаками злочини відрізняються від інших правопорушень?
8. Що таке криміналізація та декриміналізація?

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009 – С. 48–52.

РОЗДІЛ 5

СКЛАД ЗЛОЧИНУ

5.1. Поняття та значення складу злочину

Склад злочину – сукупність встановлених кримінальним законом об'єктивних і суб'єктивних ознак, що характеризують суспільно небезпечне діяння як злочин¹.

Тільки сукупність вказаних у законі ознак, суттєвих для визначення суспільної небезпеки та характеру певного виду злочину, утворює склад злочину, факт установлення якого і є підставою для кримінальної відповідальності та кваліфікації злочину за певною статтею КК.

Функції складу злочину:

- *фундаментальна* – він є підставою кримінальної відповідальності (ця підстава єдина, законна, необхідна та достатня²);
- *процесуальна* – визначає межі кримінального провадження (межі розслідування злочину та обставини, які підлягають доказуванню);
- *розмежувальна* – за допомогою складу злочину відмежовується злочинна поведінка від незлочинної, один склад злочину від іншого;
- *гарантійна* – гарантує забезпечення законності та дотримання прав і свобод людини.

Значення складу злочину:

- наявність складу злочину є підставою кримінальної відповідальності;
- склад злочину – умова кваліфікації злочину;
- в залежності від складу злочину суд призначає вид і розмір покарання або іншу міру кримінально-правового характеру;
- склад злочину конкретизує, наповнює правовим змістом поняття злочину;
- за допомогою складу злочину на законодавчому рівні здійснюється криміналізація (декриміналізація);
- склад злочину дозволяє розмежувати злочини і правопорушення;
- поняття складу злочину вдало слугує вивченню кримінального права, що апробовано упродовж багатьох десятиліть;
- поняття складу злочину використовується у міжнародно-правових актах¹.

¹Трайнин А. Н. Общее учение о составе преступления / А. Н. Трайнин. – М., 1957. – С. 60.

²Склад злочину є законною підставою кримінальної відповідальності, тому що його ознаки описані в законі й більш ніде. Єдиною підставою – тому що іншої підстави не існує. Достатньою підставою – тому що встановлення складу злочину – це все (необхідні мінімум і максимум), що вимагається для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Необхідною підставою – тому що склад злочину виступає необхідною умовою такої відповідальності. Без встановлення складу злочину кримінальна відповідальність виключається.

Співвідношення злочину і складу злочину:

- ці поняття тісно пов'язані між собою, але не тотожні;
- у них різний набір ознак;
- поняття злочину конкретизується у формі окремих складів злочинів;
- поняття злочину відповідає на питання, що є спільним для усіх злочинів, а поняття складу злочину – чим відрізняється один злочин від іншого;
- співвідносяться між собою як явище (конкретний злочин) та юридичне поняття про нього (склад конкретного виду злочину);
- злочин є конкретним актом поведінки особи, а склад злочину – юридичною абстракцією, його законодавчою моделлю, до якої залучені найбільш типові та суттєві ознаки певного виду чи типу злочинів.

5.2. Елементи складу злочину та їх ознаки

Склад злочину утворюють чотири **елементи**: *об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона*.

Кожен із елементів складу злочину характеризують певні ознаки, які поділяють на *обов'язкові* (притаманні усім без винятку складам злочинів) та *факультативні* (характерні для окремих складів злочинів і визначені у диспозиціях окремих статей Особливої частини КК)².

Обов'язкові ознаки складу злочину:

- суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом і на які посягає злочин;
- суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність);
- ознаки загального суб'єкта (фізична особа, осудність, вік, з якого настає кримінальна відповідальність);
- вина.

Факультативні ознаки складу злочину:

- предмет злочину;
- потерпілий від злочину;
- суспільно небезпечні наслідки;
- причинний зв'язок між дією (бездіяльністю) і наслідками, що настали;
- місце;
- час;

¹ Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 13; Кримінальне право України. Загальна частина: Практикум: навч. посібник / І. П. Козаченко, О. М. Костенко, В. К. Матвійчук та ін. – К.: КНТ, 2006. – С. 57.

² Якщо факультативні ознаки зазначені в описі певного злочину, то для нього вони є обов'язковими. Їх відсутність у цьому випадку свідчить про відсутність цього складу злочину. Відтак, злочину може не бути взагалі, або ж його слід кваліфікувати за іншими статтями.

- спосіб;
- обстановка;
- знаряддя та засоби вчинення злочину;
- ознаки спеціального суб'єкта (службове становище, родинні відносини, громадянство тощо);
- мотив;
- мета;
- емоційний стан у формі афекту.

Елементи та ознаки складу злочину (варіант 1)

Елемент складу злочину	Обов'язкові ознаки	Факультативні ознаки
Об'єкт	– суспільні відносини, що охороняються КК і на які посягає злочин	– предмет злочину; – потерпілий від злочину
Об'єктивна сторона	– діяння	– суспільно небезпечні наслідки; – причинний зв'язок між діянням і наслідком, що настав; – час, місце, спосіб, знаряддя, засоби, обстановка
Суб'єкт	ознаки загального суб'єкта: – фізична особа; – осудність; – вік, з якого настає кримінальна відповідальність	ознаки спеціального суб'єкта: – службове становище; – фах (професія); – родинні відносини тощо.
Суб'єктивна сторона	– вина	– мотив; – мета; – емоційний стан у формі афекту

Елементи та ознаки складу злочину (варіант 2)

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ		ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА	
Обов'язкові ознаки	Факультативні ознаки	Обов'язкові ознаки	Факультативні ознаки
– суспільні відносини, що охороняються КК і на які посягає злочин	– предмет злочину; – потерпілий від злочину	– діяння	– суспільно небезпечні наслідки; – причинний зв'язок між діянням і наслідком, що настав; – час; – місце; – спосіб; – знаряддя, засоби; – обстановка
СУБ'ЄКТ		СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА	
Обов'язкові ознаки	Факультативні ознаки	Обов'язкові ознаки	Факультативні ознаки
ознаки загального суб'єкта: – фізична особа; – осудність; – вік, з якого настає кримінальна відповідальність	ознаки спеціального суб'єкта: – службове становище; – фах (професія); – родинні відносини тощо	– вина	– мотив; – мета; – емоційний стан у формі афекту

Елементи та їх ознаки утворюють склад злочину лише за певної їхньої сукупності. Відсутність хоча б одного з елементів складу злочину чи його обов'язкової ознаки виключає можливість притягнення особи до кримінальної відповідальності за даний злочин.

5.3. Види складів злочину

За ступенем суспільної небезпеки розрізняють такі склади злочинів:

– *основний (простий)* – це склад злочину певного виду без обтяжуючих (кваліфікуючих) та пом'якшуючих обставин. Такими є, наприклад, склади злочинів, що описані у ч. 1 ст. 115 КК (умисне вбивство), ч. 1 ст. 185 КК (крадіжка);

– *кваліфікований* – це склад злочину з обтяжуючими (кваліфікуючими) обставинами. Це, наприклад, склад злочину, що описаний у ч. 2 ст. 115 КК (умисне вбивство при обтяжуючих обставинах), ч. 2 ст. 185 КК (крадіжка, вчинена повторно);

– *особливо кваліфікований*¹ – це склад злочину з особливо обтяжуючими (кваліфікуючими) обставинами. У такому складі міститься вказівка на обставини, що додають злочині особливої суспільної небезпеки. Такими є, наприклад, склади злочинів, що описані у частинах 3, 4, 5 ст. 185 КК (крадіжка, поєднана з проникненням у житло, інше приміщення чи сховище або що завдала значної шкоди потерпілому, вчинена у великих розмірах, вчинена в особливо великих розмірах або організованою групою);

– *склад злочину з пом'якшуючими обставинами* (інколи його ще називають привілейованим) – це склад злочину з обставинами, що знижують суспільну небезпеку даного виду злочину. Зокрема, до них належать склади злочинів, описані у статтях 116–118 КК: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання; умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини; умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Залежно від способу описання злочину в законі розрізняють простий та складний склади злочинів.

Простий склад злочину містить опис ознак одного діяння, що посягає на один об'єкт, вчиняється однією дією і характеризується однією формою вини (наприклад, склад крадіжки, передбачений ч. 1 ст. 185 КК).

¹ За загальним правилом ч. 2 статті Особливої частини КК містить кваліфікований склад злочину, а ч. 3 та наступні – особливо кваліфікований. Винятки утворюють випадки, коли 2, 3 та наступні частини статті містять окремі склади злочинів, спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності чи виключення злочинності діяння тощо.

Складний склад злочину характеризується наявністю:

– двох і більше безпосередніх об'єктів (наприклад, склад розбійного нападу – ст. 187 КК);

– двох форм вини – складної (змішаної) (наприклад, склад умисного тяжкого тілесного ушкодження, яке потягло за собою смерть потерпілого – ч. 2 ст. 121 КК);

– двох або більше дій, що утворюють об'єктивну сторону складу злочину (наприклад, викрадення, привласнення, вимагання офіційних документів, штампів чи печаток або заволодіння ними шляхом шахрайства чи зловживання особи своїм службовим становищем, а так само їх умисне знищення, пошкодження чи приховування – ст. 357 КК).

До складних належать також склади злочинів, об'єктивна сторона яких характеризується різними способами вчинення злочину або настанням різних наслідків.

Залежно від конструкції об'єктивної сторони розрізняють злочини з матеріальним, формальним та усіченим складом.

Злочини з матеріальним складом – це злочини, в яких суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, а тому злочин є закінченим з моменту їх настання. Суспільно небезпечні наслідки або безпосередньо зазначені у диспозиції кримінально-правової норми, або випливають з тлумачення кримінально-правової норми.

Наприклад, ч. 1 ст. 115 КК передбачає кримінальну відповідальність за умисне вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. У даному випадку вказується на такий обов'язковий наслідок як смерть іншої людини.

Інший приклад: ч. 1 ст. 240 КК передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановлених правил охорони надр, якщо це створило небезпеку для життя, здоров'я людей чи довкілля. Це злочин з матеріальним складом, оскільки у статті міститься вказівка на обов'язковість таких наслідків як небезпека для життя, здоров'я людей чи довкілля.

Злочини з формальним складом – це злочини, в яких суспільно небезпечні наслідки не є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, а тому вони вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі діянь.

Наприклад, у ст. 134 КК передбачено кримінальну відповідальність за незаконне проведення абортів особою, яка не має спеціальної медичної освіти. Цей злочин є формальним, оскільки у ч. 1 цієї статті не вимагається обов'язкового настання будь-яких наслідків.

Однак ч. 2 цієї статті встановлює відповідальність за незаконне проведення абортів, якщо воно спричинило тривалий розлад здоров'я, безплідність або смерть потерпілої. Відтак, ч. 2 цієї статті передбачає злочин з матеріальним складом, оскільки містить вказівку на обов'язкові наслідки.

Злочини з усіченим складом – це злочини, у яких ті дії, які зазвичай відносять до готування чи замаху на злочин, визнані КК закінченим злочином. Їх вважають різновидом злочинів з формальним складом. Вони визнаються закінченими на більш ранніх стадіях вчинення злочину у зв'язку з їх підвищеною суспільною небезпекою. Ці злочини вважаються закінченими з моменту вчинення зазначених у законі дій. Так, розбій (ст. 187 КК) вважається закінченим із моменту нападу, а не з моменту заволодіння майном. Напад у цьому разі є своєрідним замахом на заволодіння майном, який визнано закінченим злочином. Відтак, цей злочин буде закінченим і в тому випадку, коли у результаті нападу не заволоділи чужим майном.

Інший приклад. Відповідно до ч. 1 ст. 109 КК змова про вчинення дій з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади є усіченим злочином. Змова на вчинення злочину відповідно до ч. 1 ст. 14 КК є готуванням до злочину. Однак, оскільки вона безпосередньо передбачена у ч. 1 ст. 109 КК, то законодавець у цьому разі визнає діяння не як готування до злочину (як це відбувається в усіх інших статтях), а як закінчений злочин.

5.4. Склад злочину й кваліфікація злочину

Кваліфікація злочинів – це процес встановлення точної відповідності усіх ознак конкретного суспільно небезпечного діяння ознакам складу злочину, закріпленого в КК.

Залежно від того, хто здійснює кваліфікацію, розрізняють офіційну й неофіційну кваліфікацію.

Офіційна (легальна) кваліфікація – це кваліфікація, що здійснюється у кримінальних провадженнях уповноваженими на те державою особами (слідчими, прокурорами, судьями). Наслідки такої кваліфікації закріплюються в процесуальних документах (постановах, ухвалах, вироках) і мають обов'язковий характер.

Неофіційна кваліфікація здійснюється окремими громадянами, науковцями у наукових статтях, монографіях, підручниках, навчальних посібниках, у виступах на наукових конференціях тощо. Така кваліфікація не має обов'язкового характеру (не є юридично значущою), вона відображає лише позицію автора, але може враховуватись суб'єктами офіційної кваліфікації.

Формула кваліфікації – це знаковий вираз злочину, що містить скорочену умовну вказівку на статті, частини й пункти статей Загальної та Особливої частин КК, якими передбачена відповідальність за вчинене діяння. У формулі кваліфікації використовують цифри, букви та розділові знаки.

При цьому слід дотримуватися такої послідовності: спочатку вказуються пункти, частини відповідної статті Загальної частини КК, а після них – пункти, частини відповідної статті Особливої частини КК.

Наприклад, формула кваліфікації умисного вбивства, вчиненого з особливою жорстокістю, буде виглядати так: п. 4 ч. 2 ст. 115 КК.

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке склад злочину, які функції він виконує та яке його значення?
2. Як співвідносяться злочин і склад злочину?
3. Назвіть елементи та ознаки складу злочину.
4. Чому одні ознаки складу злочину називають обов'язковими, а другі – факультативними?
5. Як класифікують склади злочинів?
6. Охарактеризуйте злочин з матеріальним, формальним та усіченим складом?
7. Що таке кваліфікація злочину та які її види?
8. Що таке формула кваліфікації злочину?

РОЗДІЛ 6

ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

6.1. Поняття об'єкта злочину

Під об'єктом злочину в теорії кримінального права розуміють:

- **суспільні відносини;**
- права особи;
- норми права;
- матеріальні, нематеріальні чи суспільні цінності;
- життєві та суспільні інтереси;
- соціальні блага тощо.

Нині однією з найбільш поширених є концепція визначення об'єкта злочину як суспільних відносин.

Об'єкт злочину має відповідати на запитання: «на що посягає злочинець?»

Об'єкт злочину – це охоронювані кримінальним законом суспільні відносини, на які посягає злочин, завдаючи їм певної шкоди або створюючи загрозу завдання такої шкоди¹. Це визначення об'єкта злочину у вузькому розумінні.

Об'єкт злочину (в широкому розумінні) – це елемент складу злочину, що охоплює суспільні відносини, які охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода чи створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака), а також включає в себе потерпілого від злочину і предмет злочину (факультативні ознаки)².

Структура об'єкта злочину:

1. Суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом, суб'єктам яких завдана істотна шкода чи створена загроза її заподіяння (обов'язкова ознака).

2. Потерпілий від злочину (факультативна ознака).

3. Предмет злочину (факультативна ознака)³.

Структурні елементи суспільних відносин:

- суб'єкти (учасники, носії) суспільних відносин;
- предмет суспільних відносин;
- соціальний зв'язок між суб'єктами суспільних відносин.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 90–92.

² Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія / А. А. Музика, С. В. Лашук. – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2011. – С. 56.

³ Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія / А. А. Музика, С. В. Лашук. – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2011. – С. 57.

Суб'єкти суспільних відносин (учасники відносин): держава, різноманітні об'єднання громадян, юридичні та фізичні особи. Безсуб'єктних відносин у суспільстві бути не може. Якщо немає учасників відносин, то не існує й самих відносин, які завжди являють собою певні соціальні зв'язки, стосунки між їх учасниками. Чітке встановлення кола учасників суспільних відносин, тобто їх суб'єктивного складу, а також їх соціальних функцій у самих відносинах дозволяє визначити та відокремити ті суспільні відносини, які виступають об'єктом того чи іншого злочину¹.

Саме суб'єктам суспільних відносин (їх учасникам) заподіюється шкода при вчиненні суспільно небезпечного діяння².

Предметом суспільних відносин є все те, з приводу чого або у зв'язку з чим існують ці відносини: майно, речі, матеріальні та духовні цінності, людина.

Залежно від особливостей предмета всі суспільні відносини прийнято поділяти на: матеріальні (предметом яких є майно, тварини, рослини тощо); нематеріальні (життя, здоров'я, державна влада, духовні блага тощо). Предмет суспільних відносин не слід плутати з предметом злочину (див. підрозділ 6.3).

Соціальний зв'язок як зміст суспільних відносин – це певна взаємодія, певний взаємозв'язок суб'єктів цих відносин. Ззовні соціальний зв'язок виявляється насамперед у різних *формах людської діяльності* (нормальне функціонування органів державної влади; раціональне використання природних ресурсів; забезпечення безпечних умов праці на виробництві тощо), а також в *особливостях правового або соціального статусу громадян, у соціальних інститутах* тощо. Ось чому для з'ясування сутності соціального зв'язку потрібно спочатку встановити зміст діяльності (поведінки) суб'єктів відносин³.

Наприклад, в об'єкті такого злочину як крадіжка (ст. 185 КК) предметом суспільних відносин буде чуже майно. Соціальний зв'язок полягатиме у праві особи володіти, користуватися, розпоряджатися своїм майном, обов'язку інших суб'єктів суспільних відносин не порушувати це право і обов'язку держави забезпечити його охорону.

Значення об'єкта злочину:

– значною мірою впливає на зміст об'єктивних і суб'єктивних ознак злочинів;

– є провідним критерієм для класифікації злочинів;

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 91.

² Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2011. – С. 59.

³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 90–92.

- є критерієм для побудови системи Особливої частини КК;
- завдяки об'єктові з'ясовується характер і ступінь суспільної небезпеки злочину;
- завдяки об'єктові вирішується питання про правильну кваліфікацію діяння, а також про його відмежування від суміжних суспільно небезпечних посягань¹.

6.2. Види об'єктів злочину

У вітчизняній науці кримінального права найбільш прийнятною вважається триступенева класифікація об'єктів «по вертикалі». Згідно з нею розрізняють загальний, родовий і безпосередній об'єкти².

Загальним об'єктом злочину визнається вся сукупність суспільних відносин, поставлених під охорону кримінального закону. Тобто це система всіх об'єктів кримінально-правової охорони. До цієї системи входять різноманітні суспільні відносини у сфері власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України тощо (ст. 1 КК). Загальний об'єкт об'єднує вичерпне коло суспільних відносин, взятих під охорону КК.

Під **родовим об'єктом злочину** розуміють окрему групу однорідних або тотожних суспільних відносин, що утворюють певну сферу суспільного існування, на які посягають злочини і яким вони заподіюють шкоду або створюють загрозу її заподіяння.

Вказівку на родовий об'єкт злочинів найчастіше містить назва розділу Особливої частини КК. Наприклад, розділ VII названо «Злочини у сфері господарської діяльності». Родовим об'єктом цих злочинів є суспільні відносини у сфері господарської діяльності, на які вони посягають, заподіюючи їм шкоди або створюючи загрозу заподіяння шкоди.

Безпосереднім об'єктом злочину є ті суспільні відносини, на які посягає конкретний злочин і яким він заподіює шкоду або створює загрозу її заподіяння.

Так, безпосереднім об'єктом при вбивстві є суспільні відносини щодо забезпечення життя конкретної особи, при викраденні майна – суспільні відносини власності, при хуліганстві – суспільні відносини у сфері громадського порядку. Безпосередній об'єкт є обов'язковою (конструктивною) ознакою будь-якого складу злочину.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 90–92.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 92.

З родовим безпосередній об'єкт найчастіше співвідноситься як частина та ціле, але іноді вони збігаються за обсягом (наприклад, родовим і водночас основним безпосереднім об'єктом крадіжки є суспільні відносини власності). У певних випадках кілька злочинів мають один безпосередній об'єкт. Так, безпосереднім об'єктом злочинів, передбачених статтями 121–126 КК, є здоров'я особи. Проте найчастіше безпосередній об'єкт конкретного злочину встановлюється шляхом тлумачення закону¹.

На думку вчених, між родовим і безпосереднім об'єктом слід виділяти ще й *видовий об'єкт* – об'єкт, який є спільним для безпосередніх об'єктів кількох злочинів. Видові об'єкти виокремлюються як щодо злочинів, які у чинному законодавстві передбачені статтями одного й того ж розділу, так і тих, що «розкидані» по різних розділах². Наприклад, можна виділити видовий об'єкт створення злочинних об'єднань та участі в них (ст. 255, 257, 258-3, 260 КК) в межах родового об'єкта громадської безпеки.

Крім класифікації об'єктів «по вертикалі», виділяють їх класифікацію й «по горизонталі». Сутність останньої полягає в тому, що на рівні безпосереднього об'єкта виокремлюють основний (головний) та додатковий об'єкти. Це має місце тоді, коли одним і тим же злочином заподіюється шкода кільком видам суспільних відносин.

Основним (головним) безпосереднім об'єктом називаються ті суспільні відносини, посягання на які становить суспільну сутність злочину та заради охорони яких законодавець створив відповідну кримінально-правову норму. Завдяки основному безпосередньому об'єкту визначається місце злочину в системі Особливої частини КК³.

Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким заподіюється шкода або стосовно яких виникає загроза її заподіяння поряд з основним об'єктом.

Розрізняють додатковий обов'язковий (необхідний) безпосередній об'єкт і додатковий факультативний (необов'язковий) безпосередній об'єкт.

Додатковий необхідний (обов'язковий) об'єкт злочину – це суспільні відносини, на які завжди посягає певний злочин, заподіюючи їм шкоди або створюючи загрозу її заподіяння поряд з безпосереднім основним об'єктом, і який в інших випадках може бути самостійним основним безпосереднім об'єктом злочину. Наприклад, у складі розбою основним

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 94.

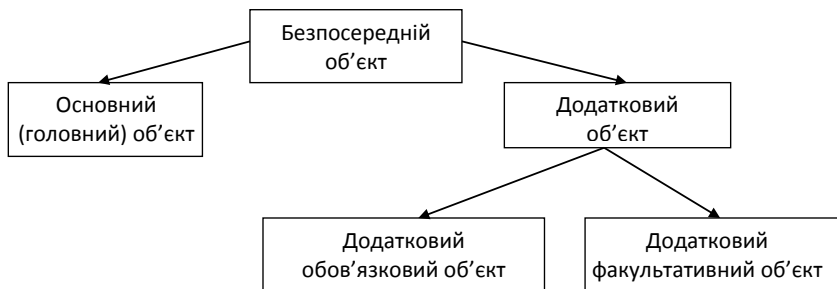
² Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 166.

³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 95.

безпосереднім об'єктом є суспільні відносини власності, а додатковим обов'язковим – суспільні відносини у сфері життя або здоров'я особи.

Додатковий факультативний (необов'язковий) об'єкт злочину – це суспільні відносини, на які не завжди посягає злочин, заподіюючи їм шкоди або створюючи загрозу її заподіяння поряд з безпосереднім основним об'єктом, і який в інших випадках може бути самостійним основним безпосереднім об'єктом злочину. Наприклад, у складі грабежу основним безпосереднім об'єктом є суспільні відносини власності, а додатковим необов'язковим – суспільні відносини у сфері здоров'я особи.

Класифікація безпосереднього об'єкта злочину

6.3. Предмет злочину

Для потреб кримінального права предмет має троякий вияв:

- 1) предмет кримінально-правової охорони;
- 2) предмет злочину;
- 3) предмет злочинного впливу.

Предмет злочину – це матеріальні цінності (котрі людина може сприймати органами чуття чи фіксувати спеціальними технічними засобами), з приводу яких та шляхом безпосереднього впливу на які (або без такого впливу) вчиняється злочинне діяння¹.

Якщо об'єкт завжди виступає в якості суспільних відносин, завжди є обов'язковим (необхідним) елементом кожного складу злочину, то *предмет* – це речі (фізичні утворення) матеріального світу, з приводу яких чи у зв'язку з якими вчиняється злочин; це – *факультативна ознака* складу злочину, яка виявляється не в усіх злочинах.

Наприклад, при крадіжці об'єктом злочину є право власності, а предметом – чуже майно, речі та інші цінності; при порушенні порядку здійснення операцій з металобрухтом об'єктом злочину є встановлений порядок здійснення операцій з металобрухтом, а предметом –

¹ Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2011. – С. 110.

металобрухт; при незаконному носінні зброї об'єктом злочину виступає громадська безпека, а предметом – зброя. Однак предмет відсутній у таких, наприклад, злочинах, як умисне легке тілесне ушкодження (ст. 125 КК), розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК), ухилення від призову за мобілізацією (ст. 336 КК)¹.

Якщо злочин має свій предмет, його називають предметним злочином. Предмети виготовляють, перевозять, зберігають, знищують, збувають, вилучають тощо.

Предмету злочину притаманні численні *ознаки*: матеріальність, структура, стан, кількість, якість предмета злочину, його соціальне значення, вартість, характер зв'язку з іншими ознаками складу злочину, юридичні ознаки тощо.

Види предметів: речі, тварини й рослини.

1. За об'єктом кримінально-правової охорони та з урахуванням положень цивільного законодавства предмети злочинів поділяються на:

- матеріальні блага (позитивні цінності – гроші, тварини, товари та ін.);
- матеріальні антиблага (негативні цінності – підроблені гроші, фальсифіковані вимірювальні прилади чи інструменти, порнографічні предмети та ін.).

2. За аналогією до класифікації безпосередніх об'єктів злочинів предмети класифікуються «по-горизонталі» на:

- основні (наприклад, чуже майно при вчиненні вимагання);
- додаткові (наприклад, відомості, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці та які погрожує розголосити винний при вчиненні вимагання);
- альтернативні (наприклад, вогнепальна зброя, бойові припаси, вибухові речовини і вибухові пристрої при вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 263 КК)².

Особливий статус мають такі предмети злочину, як частини тіла людини (органи, тканини, кров). Вчені також переконливо доводять, що предметом злочину можуть бути: електрична енергія; інформація, в тому числі комп'ютерна інформація; безготівкові гроші; «електронні» банківські картки; релігійні святині³.

Правила встановлення предмета злочину:

1) предметом злочину є матеріальні цінності, що фіксуються органами чуття людини або спеціальними технічними засобами (речі, гроші, майно, документи, електрична або теплова енергія, інформація тощо);

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 96.

² Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Є. В. Лашук. – К., 2005. – С. 12–13.

³ Кузнецов В. В. Кримінальна відповідальність за крадіжки : монографія / В. В. Кузнецов. – К. : Вид. ПАЛІВОДА А. В., 2005. – С. 79–105.

2) предмет злочину є складовою об'єкта злочину та нерозривно пов'язаний із суспільними відносинами, які охороняються кримінальним законом і яким завдано істотної шкоди чи створюється загроза її заподіяння;

3) предмет взаємопов'язаний з об'єктивною стороною – з приводу предмета вчиняються злочинні діяння та здійснюється безпосередній злочинний вплив на нього (інколи – без такого впливу), а також предмет (у переважній більшості складів злочинів) відрізняється від «активних» ознак – знарядь і засобів вчинення злочину своєю «пасивністю» і зв'язком з об'єктом злочину;

4) предмет злочину пов'язаний з метою злочинця певним чином на нього вплинути. Тобто, як правило, злочинець не просто на нього впливає, а з приводу (стосовно) саме цього предмета вчиняє злочин;

5) предмет злочину є факультативною ознакою (якщо він визначений у законі, тобто безпосередньо названий у кримінально-правовій нормі або логічно випливає з її змісту, то предмет стає обов'язковою ознакою конкретного складу злочину). Предмет злочину безпосередньо визначається у диспозиції певної кримінально-правової норми (чи логічно випливає зі змісту останньої), інколи – додатково конкретизується у примітці до статті кримінального закону.

Зазначені правила мають застосовуватися у їх сукупності¹.

Предмет злочину необхідно відрізнити від знарядь і засобів вчинення злочину. Якщо предмет злочину – це те, посягаючи на що особа заподіє шкоду об'єкту злочину, то знаряддя та засоби – це ті предмети, які використовуються нею для виконання об'єктивної сторони складу злочину². Іноді одна й та ж річ може бути предметом, знаряддям чи засобом вчинення злочину. Наприклад, транспортний засіб є предметом злочину, якщо ним незаконно заволоділи, знаряддям злочину – якщо ним умисно заподіяли тілесні ушкодження особі і засобом – якщо на ньому перевозили майно, здобуте злочинним шляхом.

Правила розмежування предмета, знарядь і засобів вчинення злочину:

1) предмет злочину завжди вказує на ті суспільні відносини, що охороняються кримінальним законом; знаряддя і засоби полегшують вчинення суспільно небезпечної дії, з їх допомогою вчиняється злочин;

2) знаряддя і засоби є «активними» матеріальними цінностями, тобто вони відіграють «активну» роль у вчиненні злочину і завжди використовуються злочинцем для досягнення певного результату; предмет злочину є «пасивним» у цьому процесі – саме на нього спрямовані діяння злочинця;

¹ Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 124–130.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 97–98.

3) предмет посягання є характерним для злочинів, що вчиняються як у формі суспільно небезпечної дії, так і бездіяльності. Знаряддя і засоби притаманні лише тим злочинам, які вчиняються у формі суспільно небезпечної дії;

4) властивості предмета, як правило, використовуються у більш-менш віддаленому майбутньому, а властивості знарядь завжди використовуються злочинцем безпосередньо при вчиненні злочину. Водночас засоби вчинення злочину можуть використовуватися на будь-якій стадії вчинення злочину;

5) існування знарядь залежить від наявності у складі злочину предмета або потерпілого від злочину – без предмета посягання або потерпілого від злочину немає і знарядь його вчинення. І навпаки, існування предмета злочину не залежить від наявності у складі конкретного злочину тих чи інших знарядь, а також засобів вчинення злочину¹.

6.4. Потерпілий від злочину

У теорії кримінального права склалося дві позиції з приводу розуміння потерпілого від злочину: одні вважають, що це лише людина, а другі – як людина, так і інші соціальні утворення (юридична особа, держава, суспільство). Найбільш поширеною є концепція «потерпілий – людина», однак вона не охоплює усіх суб'єктів, яким може бути заподіяна шкода. Наприклад, у разі викрадення приватного майна потерпілим буде фізична особа, якій заподіяно шкоду, а у разі викрадення державного майна потерпілим можна вважати лише державу. Визнання потерпілим будь-якого соціального суб'єкта автоматично перетворює його на обов'язкову ознаку складу злочину.

Потерпілий від злочину – це факультативна ознака об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та (або) якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння). У контексті сформульованого визначення під істотною шкодою (чи створенням загрози її заподіяння) слід розуміти суспільно небезпечні наслідки діяння, що передбачені у відповідній кримінально-правовій нормі, а не обов'язкову ознаку будь-якого злочину².

Ознаки потерпілого від злочину:

1) *біологічні*. Вони характеризують його як людину – йдеться про певний вік (зокрема, малолітня чи неповнолітня особа); стать (жіноча або чоловіча); стан здоров'я тощо. Наприклад, потерпілим від злочину,

¹ Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2011. – С. 151–152.

² Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К.: ПАЛІВОДА А. В., 2011. – С. 82–83.

передбаченого ст. 304 КК, може бути лише неповнолітній, а потерпілим, відповідно до ст. 133 КК, – лише особа, яка заражена винуватим венеричною хворобою;

2) *соціальні*. Вони визначають соціальний статус потерпілого (зокрема, суддя, державний діяч, працівник правоохоронного органу), національність, ставлення до релігії, політичні переконання, освіти тощо. Наприклад, потерпілим від злочину, передбаченого ст. 379 КК, є не будь-яка особа, а лише суддя, народний засідатель чи присяжний або їх близькі родичі;

3) *юридичні*. Вони характеризують потерпілого у кримінально-правовому аспекті. До них належать: наявність злочинного діяння, вчиненого з приводу певної людини та (або) якій цим діянням, відповідно до кримінально-правової норми, завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заподіяння); наявність мети вчинення злочину саме з приводу певної людини; форма законодавчого визначення аналізованого поняття (як саме – безпосередньо чи опосередковано (як, наприклад, у ст. 129 КК) потерпілий від злочину визначений у кримінально-правовій нормі); факультативність ознаки «потерпілий від злочину» – вона не є обов'язковою для всіх складів злочинів; «підпорядкованість» потерпілого від злочину об'єкту посягання¹.

Класифікація потерпілих від злочину.

Загальним потерпілим від злочину є людина, щодо якої у тексті кримінального закону використовується термін «потерпілий». Якщо правове становище (статус), вік, стать чи інші ознаки людини у кримінальному законі виділено спеціальним терміном (наприклад, представник влади, працівник правоохоронного органу, член громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону – ст. 342 КК; неповнолітній – ст. 304 КК), то таку людину слід називати *спеціальним потерпілим* від злочину².

Спеціальним потерпілим є фізична особа, для якої характерні у момент вчинення злочину спеціальні ознаки, визначені у диспозиціях статей Особливої частини КК, зокрема:

- вік (особа, яка не досягла шістнадцятирічного віку – ч. 1 ст. 156; малолітня дитина – п. 2 ч. 2 ст. 115 тощо);
- стать (потерпіла – ст. 134 тощо);
- фізичний стан (вагітна жінка – ч. 2 ст. 172; хворий – статті 139, 140 тощо);
- соціальна роль (матір – ч. 2 ст. 172; журналіст – ст. 171; військовослужбовець – ч. 2 ст. 342; підозрюваний, обвинувачений, підсудний – ст. 374 тощо);

¹ Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 85–86.

² Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 86.

– соціальний, державний статус (Президент України, Прем'єр-міністр України та ін. – ст. 112 тощо)¹.

Відмінність між кримінально-правовим і кримінально-процесуальним поняттями потерпілого – потерпілого від злочину і потерпілого у кримінальному провадженні² полягає, зокрема, в тому, що: 1) потерпілому від злочину не завжди завдається шкода суспільно небезпечним діянням; 2) у кримінальному праві особа стає потерпілим від злочину з моменту вчинення злочину, незалежно від того, чи його зареєстровано, а в кримінальному провадженні – з моменту визнання її потерпілим у встановленому законом порядку і набуває у зв'язку з цим процесуального статусу, тобто відповідних прав та обов'язків потерпілого; 3) у кримінальному провадженні потерпілим може бути визнана не лише фізична особа, що передбачена відповідною кримінально-правовою нормою як потерпілий від злочину, а й інші фізичні³ та юридичні особи.

Псевдопотерпілий. Поряд з потерпілим в теорії кримінального права виділяють псевдопотерпілих.

Ознаки псевдопотерпілого:

1. Псевдопотерпілий дає згоду для суб'єкта на вчинення злочину (наприклад, особа добровільно працює в місці розпусти або надає згоду на незаконне переправлення через державний кордон України).

2. Злочин може вчинятися в інтересах псевдопотерпілого. Наприклад, особа надає приміщення для незаконного вживання наркотичних засобів. Псевдопотерпілим у цьому випадку буде відвідувач цього місця.

3. Псевдопотерпілий може бути суб'єктом іншого злочину чи правопорушення. Відвідувачі місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів, як правило, причетні до інших злочинів у сфері незаконного обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів.

4. Псевдопотерпілий може сам спричинити собі шкоду або бажати чи допускати її настання в результаті дій суб'єкта злочину. Так, здоров'ю відвідувачів місць для незаконного вживання, виробництва чи

¹ Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Присяжнюк Тамара Іванівна. – К., 2006. – 214 с.

² Стаття 55 КПК України «Потерпілий»

1. Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди.

2. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого.

³ Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, С. В. Лашук. – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2011. – С. 77.

виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів заподіюється шкода в результаті вживання таких засобів або речовин. Вони стають наркозалежними.

5. Псевдопотерпілий в кримінальному провадженні може мати статус підозрюваного, обвинуваченого чи свідка¹.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть основні теорії об'єкта злочину.
2. Що таке об'єкт злочину?
3. Охарактеризуйте структуру суспільних відносин як об'єкта злочину.
4. У чому полягає значення об'єкта злочину?
5. Розкрийте класифікацію об'єкта злочину.
6. У чому відмінність між безпосереднім додатковим обов'язковим і безпосереднім додатковим факультативним об'єктами злочину?
7. Що таке предмет злочину та які його ознаки?
8. Назвіть правила встановлення об'єкта злочину.
9. Чим відрізняється предмет злочину від об'єкта злочину?
10. Чим відрізняється предмет злочину від знарядь та засобів вчинення злочину?
11. Розкрийте поняття потерпілого від злочину та назвіть його ознаки.
12. Розмежуйте предмет злочину і потерпілого від злочину.
13. У чому відмінність між кримінально-правовим і кримінально-процесуальним поняттями потерпілого?
14. Кого можна вважати псевдопотерпілим?

¹ Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛІВОДА А. В., 2011. – С. 77; Запорощенко Н. А. Розслідування організації або утримання місць для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів : метод. рек. / Н. А. Запорощенко, А. А. Вознюк. – К., ХмДЦНП, 2011. – С. 10.

РОЗДІЛ 7

ОБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

7.1. Поняття та значення об'єктивної сторони складу злочину

Об'єктивна сторона складу злочину – це сукупність передбачених законом про кримінальну відповідальність ознак, які характеризують зовнішній прояв злочину.

Об'єктивна сторона визначає:

- у чому полягає злочин;
- яким чином він скоюється та які наслідки спричиняє;
- за яких умов місця, часу, обстановки тощо він відбувається;
- за допомогою яких засобів і знарядь вчинюється.

Структуру об'єктивної сторони складу злочину утворюють:

- суспільно небезпечне діяння (дія або бездіяльність);
- суспільно небезпечний наслідок;
- причиновий зв'язок між суспільно небезпечним діянням і суспільно небезпечним наслідком;
- спосіб, місце, час, обстановка, знаряддя й засоби вчинення злочину.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони складу злочину є суспільно небезпечне діяння, інші ознаки – факультативні. Окремі вчені до обов'язкових ознак відносять ще й суспільно небезпечні наслідки (загрозу їх настання).

Якщо факультативна ознака передбачена певною нормою (міститься в ній, впливає з її логічного тлумачення), то вона є обов'язковою для злочину, що передбачений цією нормою. В інших випадках факультативні ознаки можуть мати кримінально-правове значення під час призначення покарання.

Об'єктивна сторона має значення для:

- встановлення наявності складу злочину (є одним з його елементів);
- кваліфікації злочину за відповідною нормою Особливої частини КК, у тому числі для визначення моменту закінчення конкретного злочину;
- відмежування одного злочину від іншого, а також злочинів від інших правопорушень;
- призначення покарання;
- встановлення ступеня суспільної небезпеки діяння;
- визначення характеру шкоди, заподіяної об'єкту кримінально-правової охорони;
- вирішення питань, пов'язаних із криміналізацією та пеналізацією діянь.

7.2. Суспільно небезпечне діяння

Діяння – це усвідомлений вольовий суспільно небезпечний, протиправний акт поведінки.

Діяння виражаються у фізичних рухах, здійснюваних тими чи іншими органами людського організму (або утриманні від таких рухів).

Суспільно небезпечне діяння охоплює дві форми злочинної поведінки особи – активну (дія) та пасивну (бездіяльність).

З огляду на те, що злочином є лише діяння, *злочином не можуть бути* визнані самі по собі:

- думки, переконання, побажання, почуття;
- заклики, крім випадків, коли вони визнаються злочином (публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади – ч. 2 ст. 109 КК);
- фізичний чи психічний стан особи, інші її суб'єктивні властивості (агресивність, нечесність, інші погані риси характеру чи погані звички), наявність у неї судимості у минулому, наявність родинних чи інших зв'язків з особою, яка вчинила злочин)¹;
- належність особи до певного об'єднання людей (спортивного, релігійного, політичного тощо), крім злочинного;
- погроза вчинення злочину, крім випадків, коли вона визнається злочином (наприклад, погроза вчинити крадіжку не є злочином, однак погроза вбивством – це закінчений злочин, передбачений ст. 129 КК).

Переважна більшість злочинів учиняється шляхом дії. Водночас окремі злочини можуть вчинятися шляхом як дії, так і бездіяльності (наприклад, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами – ст. 286).

Дія – це активна вольова поведінка особи, яка контролюється свідомістю того, хто вчиняє злочин.

Дії полягають у:

- різноманітних рухах людини, включаючи міміку і жести;
- використанні інших людей;
- демонстрації предметів;
- виголошуванні або написанні слів, фраз, промов;
- використанні тварин;
- використанні технічних засобів.

Види дій за характером впливу:

1) *фізичні* – полягають у застосуванні фізичної сили (нанесенні тілесних ушкоджень, викраденні майна, створенні заборонених предметів);

2) *інформаційні* – вчинення злочину шляхом передачі інформації (розголошення відомостей, обман, написання повідомлення). Злочини можуть бути вчинені шляхом поєднання фізичних та інформаційних дій.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 44.

Бездіяльність – пасивна форма поведінки особи, що полягає у невчиненні нею конкретної дії (дій), які вона повинна була і могла вчинити в конкретних умовах¹.

Умови кримінальної відповідальності за злочинну бездіяльність:

1) покладення на особу обов'язку вчинити дії, які дозволяють запобігти злочину;

2) наявність у особи реальної можливості у даній конкретній ситуації вчинити відповідні дії і запобігти злочину.

Обов'язок вчинити певні дії може впливати з різних підстав²:

– із закону (наприклад, закон покладає на громадянина обов'язок надати допомогу особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, – ст. 136 КК);

– із професійних або службових функцій (наприклад, ненадання допомоги хворому медичним працівником – ст. 139 КК, службова недбалість – ст. 367 КК);

– із договору (наприклад, порушення обов'язків щодо охорони майна – ст. 197 КК);

– із попередньої поведінки особи (наприклад, у ст. 135 КК йдеться про завідоме залишення без допомоги особи, яка перебуває в небезпечному для життя стані і позбавлена можливості вжити заходів до самозбереження, вчинене тим, хто сам поставив потерпілого в небезпечний для життя стан)³;

– з законного наказу, розпорядження або рішення суду.

Змішана бездіяльність – це бездіяльність, що поєднується з дією. Наприклад, ухилення військовослужбовця від військової служби шляхом самокалічення (ст. 409 КК).

У певних категоріях злочинів об'єктивна сторона має особливості.

У *триваючих злочинах* суспільно небезпечне діяння характеризується безперервним, постійним здійсненням протягом певного проміжку часу (наприклад, незаконне зберігання вогнепальної зброї може відбуватися декілька хвилин, днів, років тощо).

Продовжуваний злочин складається не з одного, а двох або більше тотожних діянь, об'єднаних єдиним злочинним наміром. У цьому разі злочин кваліфікується як один, незалежно від того зі скількох діянь він складається. Наприклад, особа викрадає певну річ частинами за декілька разів (наприклад, викрадає деталі, з яких потім складає комп'ютер або одержує неправомірну вигоду частинами).

Більш детально про триваючі та тотожні злочини див. підрозділ 12.2.

¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – С. 118.

² У певних випадках ці підстави можуть існувати у змішаному вигляді.

³ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / П. П. Андрушко, Т. М. Арсенюк, О. Ф. Бантишев та ін. – [2-е вид., перероб. та доп.]. – К.: Дакор, 2008. – С. 27.

7.3. Вплив нездоланої сили, фізичного та психічного примусу на кримінальну відповідальність

Можливі ситуації, коли у вчиненій особою дії чи бездіяльності воля особи не виявляється, а тому психофізична єдність діяння відсутня. Отже, тут відсутнє і саме діяння (дія чи бездіяльність) як ознака об'єктивної сторони злочину. До таких обставин належать непереборна сила, непереборний фізичний примус (насилство), психічний примус, що відповідає вимогам крайньої необхідності¹.

Непереборна сила – дія стихійних сил природи, механізмів, людей, звірів та інших надзвичайних факторів (наприклад, техногенна катастрофа), через які особа позбавлена реальної можливості виконати покладений на неї обов'язок. Кримінальна відповідальність при непереборній силі не настає. Наприклад, призовник не підлягає кримінальній відповідальності за ухилення від призову на строкову військову службу внаслідок тяжкого захворювання, яке позбавило його можливості з'явитися на призовний пункт. Не несе кримінальної відповідальності за бездіяльність за ст. 139 КК лікар, який не міг з'явитися до хворого і надати йому медичну допомогу внаслідок повені або землетрусу.

Непереборний фізичний примус – такий протиправний фізичний вплив однієї людини на іншу (насилство – застосування фізичної сили, завдання ударів, побоїв, заподіяння тілесних ушкоджень тощо), що цілком пригнічує волю особи, яка зазнала насильства, внаслідок чого вона була позбавлена можливості обрати бажаний варіант поведінки і вчинила в результаті насильства такі рухи, якими була заподіяна шкода іншій особі, або не вчинила тих дій, які вона повинна була вчинити в даній ситуації. Наприклад, не підлягає кримінальній відповідальності зв'язаний охоронець, який не міг перешкодити злочинцям вчинити крадіжку або ж касир, який видав злочинцям гроші внаслідок жорстоких побоїв).

У разі непереборного фізичного примусу в особи немає дії чи бездіяльності в кримінально-правовому значенні, внаслідок чого виключається її кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 40 КК).

Якщо ж фізичне насилство було переборним, тобто коли особа вчинила які-небудь суспільно небезпечні дії під впливом фізичного насильства, що не виключало її можливості керувати своїми діями, то в такому разі питання про відповідальність вирішується за правилами крайньої необхідності (ч. 2 ст. 40 КК). Однак такий фізичний примус повинен розглядатися як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Психічний примус – це вимога вчинити певні дії чи, навпаки, не вчиняти тих або інших дій, які в даній ситуації повинні бути вчинені, під загрозою застосування фізичного насильства, заподіяння матеріальної чи

¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – С. 121.

моральної шкоди. У даному разі воля особи, щодо якої застосовується психічний примус, цілком не паралізована і вона все ж має можливість обрати той чи інший варіант поведінки на свій розсуд. Ось чому суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), учинене внаслідок психічного примусу, за загальним правилом не виключає кримінальної відповідальності, але розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Дія чи бездіяльність, учинена внаслідок психічного примусу, *не тягне за собою кримінальної відповідальності лише за умови, коли має місце стан крайньої необхідності*. Інакше кажучи, вчинення суспільно небезпечного діяння під впливом психічного насильства (загрози) виключає кримінальну відповідальність тільки тоді, коли уникнути в даній конкретній обстановці заподіяння шкоди, якою загрожували, було неможливо і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності (ст. 39 КК)¹.

Способом фізичного примусу може бути *гіпноз* – переборний (особа здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними) або непереборний (особа не здатна усвідомлювати свої дії та керувати ними). У будь-якому разі гіпноз не визнається неосудністю через відсутність хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, а тому особа підлягає кримінальній відповідальності, хоча вчинення злочину під впливом психічного примусу є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

7.4. Факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину

Суспільно небезпечні наслідки. Будь-який злочин тягне за собою суспільно небезпечні наслідки, які полягають у заподіянні шкоди об'єкту кримінально-правової охорони або створенні загрози заподіяння такої шкоди². Тому безнаслідкових злочинів не буває. Однак у певних випадках (це злочини з матеріальним складом) суспільно небезпечні наслідки є обов'язковою ознакою об'єктивної сторони, яка визначена у статті Особливої частини КК.

У зв'язку з цим суспільно небезпечні наслідки слід розглядати у широкому та вузькому значенні.

¹ Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 121–123.

² *Види шкоди:*

- фізична (наприклад, у злочинах проти життя та здоров'я особи);
- майнова (наприклад, у злочинах проти власності);
- моральна (наприклад, у звалтуванні, примушування до вступу в статевий зв'язок);
- політична (наприклад, у злочинах проти основ національної безпеки);
- організаційна (наприклад, у злочинах у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг);
- екологічна (наприклад, у злочинах проти довкілля).

У **широкому розумінні** вони охоплюють будь-яку шкоду чи загрозу її заподіяння об'єкту кримінально-правової охорони суспільно небезпечним діянням (ці наслідки характерні для усіх злочинів).

У **вузькому значенні** суспільно небезпечні наслідки є ознакою складу злочину і охоплюють лише шкоду, яка описана в конкретному складі злочину (ці наслідки характерні лише для злочинів з матеріальним складом).

Види наслідків:

– **матеріальні** – охоплюють фізичну і майнову шкоду (наприклад, шкоду здоров'ю людини при заподіянні тілесних ушкоджень);

– **нематеріальні** – охоплюють інші види шкоди, зокрема політичну, організаційну (наприклад, шкоду основам національної безпеки у результаті державної зради).

Суспільно небезпечні наслідки можуть бути заподіяні безпосередньо потерпілому або ж полягати у змінах, що відбулися в предметі злочину¹ (наприклад, предмет злочину може бути знищений).

У КК суспільно небезпечні наслідки як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу конкретного злочину (це характерно лише для злочинів з матеріальним складом) **позначаються по-різному:**

– суспільно небезпечне діяння та його наслідок описуються одним і тим же поняттям (наприклад, вбивство з об'єктивної сторони – це згідно з ч. 1 ст. 115 КК протиправне заподіяння смерті іншій людині; у ст. 241 КК, яка визнає злочином проти довкілля забруднення атмосферного повітря, термін «забруднення» одночасно позначає діяння і наслідки);

– термінологією, яка вживається у техніці, медицині, інших сферах життєдіяльності людини (скажімо, у ч. 2 ст. 134 КК фігурує такий наслідок незаконного проведення абортів, як безплідність, а в ч. 2 ст. 277 КК – такий наслідок пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів, як аварія поїзда або судна);

– за допомогою оціночних понять (наприклад, у ч. 4 ст. 152 КК вказується на особливо важкі наслідки звалтування);

– за допомогою приміток (наприклад, відповідно до примітки 4 до ст. 364 КК тяжкими наслідками у статтях 364–367 вважаються такі наслідки, які у 250 і більше разів перевищують НМДГ);

– своєрідним суспільно небезпечним наслідком злочину є підстави вважати саму по собі реальну можливість настання тяжких наслідків, яка передбачена у деяких нормах чинного КК як ознака закінченого складу злочину (наприклад, ст. 239, статті 272–277, 326, 327 КК)².

Значення суспільно небезпечних наслідків: шкода та її розмір можуть враховуватися законодавцем при криміналізації чи декриміналізації певного діяння; суспільно небезпечні наслідки як обов'язкова ознака окремих складів

¹ Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 136.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 113–114.

злочинів зумовлюють відповідну кваліфікацію суспільно небезпечних діянь особи; шкода слугує вирішальною ознакою при відмежуванні злочину від інших правопорушень; наслідки, що залишаються за межами складу злочину, якщо особа їх передбачала, враховуються судом при призначенні покарання¹.

Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечним наслідком означає, що суспільно небезпечний наслідок був породжений певним злочинним діянням, а не поведінкою третіх осіб (у тому числі потерпілого) чи будь-яких інших зовнішніх сил (втручання сил природи, технічних процесів тощо).

Теорією кримінального права були розроблені такі **основні концепції (теорії) причинного зв'язку**: *еквівалентності; нерівноцінних умов; найближчої причини; адекватної причинності; необхідного спричинення; реальної можливості*².

Причинний зв'язок, за загальним правилом, – факультативна ознака, оскільки не характерний для усіх злочинів, однак для злочинів з матеріальним складом – це обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину.

Важливо однак, щоб діяння породжувало наслідок, адже зовнішня послідовність подій не завжди свідчить про наявність причинного зв'язку. Проліструємо логічну помилку «після того – отже, внаслідок того» на прикладі.

Пішохід, який переходив вулицю, раптово впав, потім його переїхав автомобіль. Було доведено, що пішохід перед машиною з'явився і впав несподівано; водій, який перевищив встановлену швидкість, хоча й застосував термінове гальмування, наїзду на потерпілого уникнути не зміг. Судово-медична експертиза встановила, що смерть пішохода настала від інфаркту міокарда ще до наїзду на нього автомобілем. Отже, причинного зв'язку між протиправною поведінкою водія і смертю пішохода немає³.

Спосіб вчинення злочину – це форма прояву суспільно небезпечного діяння або, іншими словами, – це послідовність прийомів і методів, які застосовує особа для вчинення умисного злочину (насильство, обман, зловживання довірою, використання безпорадного стану потерпілого, використання службового становища тощо).

Як складова цілеспрямованої злочинної поведінки особи спосіб слугує іншому (основному) злочинному діянню, застосовується заради останнього. За відсутності вказаного зв'язку мають місце самостійні злочини. Наприклад, погроза вбивством, яка вчинена після закінчення

¹ Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 136.

² Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 202–203.

³ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 203.

звалтування з тим, щоб потерпіла особа не подала заяву про скоєне щодо неї до правоохоронних органів, не вважається способом звалтування і потребує додаткової кваліфікації за ст. 129 КК.

Нерідко спосіб виступає як обов'язкова ознака об'єктивної сторони основного складу злочину. Так, злочини проти власності, які характеризуються протиправним корисливим оберненням на свою користь або користь інших осіб чужого майна (статті 185–191 КК), відрізняються один від одного значною мірою за способом посягання. Відповідно до ст. 201 КК способами вчинення контрабанди є переміщення через митний кордон поза митним контролем або з приховуванням від митного контролю.

Якщо у статті Особливої частини КК міститься вичерпний перелік способів вчинення того чи іншого злочину, то скоєння певних дій в інший спосіб не тягне кримінальної відповідальності. Так, дії того, хто домігся згоди особи на статеві зносини з особою не за допомогою вказаних у ст. 152 КК способів – фізичного чи психічного насильства або використання безпорадного стану потерпілої, а іншим шляхом (наприклад, обманом), не утворюють складу злочину «звалтування»¹.

Місце вчинення злочину – певна територія, на якій вчинюється злочин. Кожен злочин учиняється в певному місці, однак не будь-яке місце вчинення злочину має значення для кваліфікації. У тому разі, коли певний злочин може бути вчинений лише у певному місці, ця ознака стає обов'язковою для цього складу злочину. Наприклад, у контрабанді (ст. 201 КК) місцем вчинення злочину є виключно митний кордон України, у дях, що дезорганізують роботу виправних установ (ст. 392 КК), – лише виправні установи.

Зв'язок злочинного діяння з місцем його вчинення може бути таким: 1) діяння вчинюється у певному місці; 2) діяння полягає у залишенні того чи іншого місця; 3) діяння посягає на певне місце².

У певних випадках те, що на перший погляд є місцем вчинення злочину насправді є предметом злочину. Наприклад, місце розпусти (ст. 302 КК), місце для незаконного вживання, виробництва чи виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст. 317 КК).

Часом вчинення злочину визнається час вчинення особою передбаченої законом про кримінальну відповідальність дії або бездіяльності.

У тому разі, коли певний злочин може бути вчинений лише у певний час, який передбачений у диспозиції, ця ознака стає обов'язковою для цього складу злочину. Наприклад, умисне порушення таємниці голосування під час проведення виборів або референдуму (ст. 159 КК) можливе лише під час виборів або референдуму. Більш детально про час вчинення злочину див. підрозділ 2.6.

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 210.

² Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 211.

Засоби вчинення злочину – це предмети, які полегшують вчинення злочину, однак безпосередньо не впливають на потерпілого та (або) предмет злочину. Наприклад, засобом вчинення шахрайства можуть бути підроблені документи.

Знаряддя вчинення злочину – це предмети, якими особа вчиняє злочин. Вони використовуються для виконання об'єктивної сторони злочину шляхом безпосереднього впливу на потерпілого, предмет злочину, заподіяння шкоди чи створення загрози її подіяння. Наприклад, знаряддям хуліганства може бути вогнепальна, холодна зброя чи інший предмет, спеціально пристосований або заздалегідь заготовлений для нанесення тілесних ушкоджень (ч. 4 ст. 296 КК).

У теорії кримінального права одні вчені вважають знаряддя злочину різновидом засобів його вчинення, а другі – розглядають їх як самостійні рівноправні категорії.

Правила розмежування знарядь і засобів вчинення злочину:

1) знаряддя вчинення злочину посилюють фізичні можливості суб'єкта злочину під час вчинення суспільно небезпечної дії (в окремих випадках їх відсутність унеможливує таке посягання), відіграють домінуючу, а засоби вчинення злочину – другорядну роль у процесі заподіяння шкоди. Знаряддя безпосередньо впливають на предмет злочину та (або) на потерпілого від злочину і при цьому мають «первинний контакт» з ними, а засоби лише полегшують вчинення суспільно небезпечної дії, вони не завжди контактують з предметом посягання чи потерпілим від злочину;

2) засоби вчинення злочину можуть використовуватися на будь-якій стадії вчинення злочину; знаряддя не використовуються на стадії готування до злочину;

3) існування знарядь вчинення злочину залежить від наявності предмета посягання та (або) потерпілого від злочину – за відсутності останніх у складі злочину не існує і знарядь його вчинення; засоби вчинення злочину не характеризуються такою залежністю.

Ці правила застосовуються в сукупності¹.

Обстановка вчинення злочину – це сукупність передбачених законом обставин, які становлять собою зовнішнє оточення злочинного діяння і характеризуються наявністю людей або певних подій.

Наприклад, опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків і бездіяльність військової влади можуть бути вчинені в бойовій обстановці (ч. 3 ст. 404, ч. 3 ст. 426 КК), неповідомлення капітаном назви свого судна – при зіткненні суден (ст. 285 КК), зловживання прапорами чи знаками Червоного Хреста і Червоного Півмісяця – в умовах воєнного стану (ст. 435 КК)².

¹ Музика А. А. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія / А. А. Музика, С. В. Лашук. – К.: ПАЛИВОДА А. В., 2011. – С. 149.

² Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К.: Атіка, 2009. – С. 124.

У теорії кримінального права факультативними ознаками об'єктивної сторони пропонують визнавати *ситуацію вчинення злочину* як своєрідне поєднання місця, часу та обстановки вчинення злочину (Є. В. Фесенко)¹ та *джерело вчинення злочину* як сферу діяльності людини (підприємство, установа, організація, транспорт, споруджені у морі конструкції та ємності), з якої внаслідок протиправних діянь надходять засоби забруднення водних об'єктів, моря, атмосферного повітря та землі (В. К. Матвійчук)².

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке об'єктивна сторона складу злочину та в чому полягає її значення?
2. Назвіть обов'язкові та факультативні ознаки об'єктивної сторони складу злочину.
3. Охарактеризуйте дію як форму злочинної поведінки.
4. Що таке бездіяльність та які умови кримінальної відповідальності за неї?
5. У чому полягають особливості відповідальності у разі непереборної сили, непереборного фізичного примусу та психічного примусу?
6. Охарактеризуйте суспільно небезпечні наслідки злочину.
7. Охарактеризуйте поняття та види причинного зв'язку між суспільно небезпечним діянням та суспільно небезпечними наслідками.
8. Що таке спосіб, місце, час, знаряддя, засоби, обстановка вчинення злочину?

¹ Наприклад, умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини (ст. 117 КК) характеризується поєднанням часу (злочин скоюється під час пологів або відразу після них) і обстановки (перебування жінки в особливому психофізіологічному стані, що послаблює її здатність усвідомлювати свої дії та керувати ними) (Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / за ред. П. С. Матишевського, П. П. Андрушка, С. Д. Шапченка. – К. : Юрінком Інтер, 1997. – С. 148–149).

² Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища: проблеми законодавства, теорії та практики : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктор. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. К. Матвійчук. – К., 2008. – С. 6.

РОЗДІЛ 8

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

8.1. Поняття, ознаки та види суб'єкта злочину

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК).

Обов'язкові ознаки суб'єкта злочину:

- 1) належність до фізичних осіб;
- 2) осудність;
- 3) досягнення особою віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Нести кримінальну відповідальність може тільки фізична особа, тобто *людина* (громадянин України, особа без громадянства, іноземець), яка має свідомість і контролює свої вчинки.

Ознаки фізичної особи:

– має своє ім'я, характеризується іншими ознаками, які дозволяють її індивідуалізувати (прізвище, ім'я, по батькові, дата народження, місце народження та проживання);

– перебуває у системі соціальних зв'язків – є членом суспільства;

– приймає усвідомлені та контрольовані волею рішення¹.

Не можуть бути суб'єктами злочину *померлі особи, які перед тим вчинили злочин, тварини, предмети, а також юридичні особи*².

У теорії кримінального права прийнято розрізняти такі поняття, як «*суб'єкт злочину*» та «*особа злочинця*». Суб'єкт злочину характеризується обов'язковими, а у певних випадках (у разі вчинення злочину спеціальним суб'єктом) додатковими ознаками, які передбачені КК. Водночас особу злочинця вивчають за ознаками віку, статі, сімейного стану, судимості, працевлаштування, освітнього рівня, громадянства, національності тощо. Різне у цих категорій і призначення: якщо встановлення ознак суб'єкта злочину необхідне для кваліфікації суспільно небезпечного діяння, то ознаки особи злочинця у криміналістиці вивчаються для розробки методики їх розслідування, у кримінології – для розробки заходів запобігання злочинам. У кримінальному праві ознаки особи злочинця (хвороба, вагітність, інвалідність, сімейний стан тощо) використовуються лише для індивідуалізації кримінального покарання та вирішення питань, пов'язаних із звільненням від кримінальної відповідальності та покарання.

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 211.

² Однак у разі вчинення уповноваженими особами юридичної особи певних злочинів до юридичних осіб можуть бути застосовані заходи кримінально-правового характеру.

Види суб'єктів злочину:

1) **загальний** – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до КК може наставати кримінальна відповідальність;

2) **спеціальний** – фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

8.2. Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність – це момент у часі, після досягнення якого особа може нести кримінальну відповідальність за вчинення злочину. Його встановлення обумовлене здатністю людини на певному періоді життя усвідомлювати суспільну небезпечність своїх діянь та керувати ними.

КК передбачає диференційований підхід до встановлення такого віку.

Вік, з якого може наставати кримінальна відповідальність

Загальний	За загальним правилом, кримінальній відповідальності підлягають особи, яким до вчинення злочину виповнилося 16 років
Знижений	За окремі злочини з 14 років : <ul style="list-style-type: none">– умисне вбивство (ст. 115–117 КК);– посягання на життя державного чи громадського діяча, працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця, судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя, захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги, представника іноземної держави (ст. 112, 348, 379, 400, 443 КК);– умисне тяжке тілесне ушкодження (ст. 121, ч. 3 ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК);– умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження (ст. 122, ч. 2 ст. 345, 346, 350, 377, 398 КК);– диверсію (ст. 113 КК);– бандитизм (ст. 257 КК);– терористичний акт (ст. 258 КК);– захоплення заручників (ст. 147 і 349 КК);– згвалтування (ст. 152 КК);– насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (ст. 153 КК);– крадіжку (ст. 185, ч. 1 ст. 262, 308 КК);– грабіж (ст. 186, 262, 308 КК);– розбій (ст. 187, ч. 3 ст. 262, 308 КК);

		<ul style="list-style-type: none"> – вимагання (ст. 189, 262, 308 КК); – умисне знищення або пошкодження майна (ч. 2 ст. 194, 347, 352, 378, ч. 2, 3 ст. 399 КК); – пошкодження шляхів сполучення і транспортних засобів (ст. 277 КК); – угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна (ст. 278 КК); – незаконне заволодіння транспортним засобом (ч. 2, 3 ст. 289 КК); – хуліганство (ст. 296 КК).
Завищений (підвищений)	Обумовлений ознаками спеціального суб'єкта, характером діяльності особи, займаною посадою або особливостями об'єктивної сторони	<ul style="list-style-type: none"> – кримінальна відповідальність за втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність (ст. 304, ч. 2 ст. 317, ст. 323, 324 КК) настає з 18 років; – суб'єктом злочинів проти правосуддя, що вчинюються, наприклад, суддями (ст. 375 КК), може бути лише особа, яка досягла 25-річного віку.

При формуванні переліку злочинів, відповідальність за які настає з 14 років, законодавець, очевидно, керувався такими **критеріями**:

- високий ступінь суспільної небезпечності більшості злочинів;
- розуміння суспільної небезпечності цих злочинів особою з 14 р.;
- умисна форма вини злочинів;
- поширеність більшості з цих злочинів у такому віці.

Виникають ситуації, коли особа у віці від 14 до 16 років бере участь як співучасник у вчиненні складеного злочину (який включає в себе вчинення дій, які самі по собі утворюють інший злочин), кримінальна відповідальність за який настає з 16 років. У таких випадках неповнолітній у віці від 14 до 16 років може нести відповідальність лише тоді, коли в його діях містяться ознаки іншого злочину, за який встановлена відповідальність з 14 років.

Наприклад, склад масових заворушень (ст. 294 КК) охоплює такі дії, як заподіяння тілесних ушкоджень, знищення майна тощо. Оскільки відповідальність за масові заворушення настає з 16 років, а за дії, що входять в нього як складові елементи – з 14 років, то за вчинення масових заворушень його учасники, що досягли 16 років, будуть притягнуті до відповідальності за ст. 294 КК, а неповнолітні у віці від 14 до 16 років – тільки за вчинення, наприклад, умисного середньої тяжкості тілесного ушкодження (ч. 1 ст. 122 КК).

Вік неповнолітнього встановлюється за документами, в яких вказана дата його народження, – за паспортом чи свідоцтвом про народження. В разі їх відсутності відповідні дані можна отримати із книги реєстрації актів цивільного стану, довідок за місцем реєстрації громадян, журналів обліку новонароджених тощо.

За відсутності відповідних документів і неможливості їх одержання вік неповнолітнього встановлюється *експертизою*. У цьому випадку *днем народження вважається останній день того року, який названий експертом* (тобто 31 грудня). При визначенні віку мінімальною і максимальною кількістю років суд приймає рішення, виходячи із встановленого експертом *мінімального віку*. Наприклад, якщо вік неповнолітнього визначено в рамках періоду від 15 до 16 років, то за показник береться 15 років.

Особа вважається такою, що досягла певного віку не в день народження, а починаючи з наступної доби.

Особи, які до досягнення віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність, тобто особи у віці від 11 до 14 років, які вчинили суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК як злочин, а також особи у віці від 14 до 16 років, які вчинили суспільно небезпечні діяння, не зазначені в ч. 2 ст. 22 КК, *не підлягають кримінальній відповідальності*. До таких осіб суд застосовує *примусові заходи виховного характеру* (ч. 2 ст. 97, ч. 2 ст. 105 КК)¹.

8.3. Осудність, неосудність та обмежена осудність

Обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є осудність, тобто його здатність під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Водночас у певних випадках особа визнається обмежено осудною або неосудною.

Кримінальній відповідальності підлягають як осудні, так і обмежено осудні особи. Водночас неосудні особи не підлягають кримінальній відповідальності.

В основі осудності, неосудності та обмеженої осудності одні вчені виділяють два критерії – юридичний та медичний, а інші – три критерії – юридичний, медичний та психологічний.

Медичний критерій пов'язують із наявністю чи відсутністю психічного захворювання.

Юридичний критерій має дві ознаки:

інтелектуальну, яка пов'язана зі здатністю (повною чи неповною мірою) чи нездатністю усвідомлювати свої дії чи бездіяльність;

вольову, яка пов'язана зі здатністю чи нездатністю (повною чи неповною мірою) керувати своїми діями чи бездіяльністю.

Наведені в КК ознаки, що характеризують осудність, неосудність та обмежену осудність, називають їх *формулою*.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 140–143.

Осудність, неосудність, обмежена осудність: поняття, відповідальність

Осудність, неосудність, обмежена осудність	Визначення	Відповідальність
Осудність	здатність під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними	підлягає кримінальній відповідальності
Неосудність	нездатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки	не підлягає кримінальній відповідальності (за рішенням суду можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру)
		не підлягає покаранню особа, яка вчинила злочин у стані осудності, але до постановлення вироку захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи за рішенням суду можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру, а після одужання така особа може підлягати покаранню
Обмежена осудність	нездатність під час вчинення злочину, через наявний психічний розлад, повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними	підлягає кримінальній відповідальності
		визнання особи обмежено осудною враховується судом при призначенні покарання і може бути підставою для застосування примусових заходів медичного характеру

Критерії осудності, обмеженої осудності та неосудності

	<i>Медичний (біологічний)</i>	<i>Юридичний (психологічний)</i>	
		<i>Інтелектуальна ознака</i>	<i>Вольова ознака</i>
Осудність	відсутність психічного захворювання, що впливає на здатність повністю чи частково усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними	здатність усвідомлювати характер своїх суспільно небезпечних дій (бездіяльності)	здатність керувати ними
Обмежена осудність	наявність психічного розладу: – різного роду психопатії; – невротичні розлади; – розлади особистості; – залишкові явища черепно-мозкових травм; – розумова відсталість	нездатність повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність)	нездатність повною мірою керувати ними
Неосудність	наявність психічного захворювання: – хронічного психічного захворювання; – тимчасового розладу психічної діяльності; – недоумства; – іншого хворобливого стану психіки	нездатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність)	нездатність керувати ними

Медичний критерій неосудності

<p>Хронічне психічне захворювання – це розлад психічної діяльності, що має тривалий перебіг і тенденцію до наростання хворобливих явищ (хоча можуть бути періоди тимчасового покращення стану хворого, так звані ремісії, але це не означає видужання)</p>	<ul style="list-style-type: none"> – шизофренія; – епілепсія; – прогресуючий параліч; – маніакально-депресивний, енцефалітний і старечий психоз; – сифілітичні захворювання мозку
<p>Тимчасовий розлад психічної діяльності – це психічне захворювання, що розпочинається раптово, характеризується швидким розвитком, триває відносно недовго і як правило закінчується повним одужанням особи</p>	<ul style="list-style-type: none"> – гострий алкогольний психоз; – реактивний стан, тобто хворобливий розлад внаслідок важкого психічного потрясіння; – «виняткові стани» – патологічне сп'яніння, патологічний афект
<p>Недоумство (олігофренія) – це стійкий і такий, що характеризується неповноцінністю розумової діяльності, хворобливий стан психіки (вроджений, набутий у ранньому дитинстві або ж такий, що розвинувся внаслідок якогось психічного захворювання)</p>	<p>Розрізняють три ступені недоумства:</p> <ul style="list-style-type: none"> – легкий (дебільність); – середній (імбецильність); – глибокий, тяжкий (ідіотія)
<p>Інший хворобливий стан психіки – це такий стан, що у вужькому розумінні не є психічним захворюванням, але інколи його перебіг є досить тяжким, супроводжується різними порушеннями психічної діяльності. Це може спостерігатися і при травмах головного мозку, пухлинах мозку тощо</p>	<ul style="list-style-type: none"> – деякі види психопатій та психастеній; – марення та галюцинації на ґрунті важкого інфекційного захворювання; стан абстиненції¹

Особа, яка вчинила злочин у стані сп'яніння внаслідок вживання алкоголю, наркотичних засобів або інших одурманюючих речовин, *підлягає кримінальній відповідальності*. Ця обставина належить до тих, що обтяжують покарання. Однак суд має право не визнати її такою, що обтяжує покарання, наприклад, у разі відсутності зв'язку стану сп'яніння з вчиненням злочином.

У ст. 21 КК йдеться про *фізіологічне* алкогольне, наркотичне (зумовлюється вживанням наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів) і токсичне (зумовлюється вживанням інших одурманюючих засобів, наприклад, вдихання клею, лаку, фарби) сп'яніння.

Від фізіологічного треба відрізнити *патологічне сп'яніння*, яке є тимчасовим розладом психічної діяльності. На ґрунті систематичного зловживання алкоголем можуть розвинутися такі хворобливі розлади психіки, як алкогольний делірій (біла гарячка), алкогольний галюциноз тощо. Вчинення при таких розладах суспільно небезпечного діяння виключає кримінальну відповідальність у зв'язку з наявністю обох критеріїв неосудності².

¹ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін. – [9-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юридична думка, 2012. – С. 82.

² Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К. : Ваіге, 2014. – С. 139–140.

8.4. Спеціальний суб'єкт злочину

Спеціальним суб'єктом злочину є особа, яка володіє поряд із ознаками загального суб'єкта (фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці з якого може наставати кримінальна відповідальність) додатковими ознаками, які передбачені Особливою частиною КК і обов'язкові для певного складу злочину.

Ознаки спеціального суб'єкта:

– стан здоров'я (суб'єктом зараження венеричною хворобою є особа, яка страждає венеричною хворобою – ст. 133 КК).

– громадянство (суб'єктом шпигунства є іноземець або особа без громадянства – ст. 114 КК, а суб'єктом державної зради – громадянин України – ст. 111 КК);

– службове становище (суб'єктом злочинів у сфері службової діяльності є службова особа);

– фах (професія) (суб'єктом ненадання допомоги хворому медичним працівником є медичний працівник – ст. 139 КК);

– відношення до військової служби (суб'єктом злочинів проти встановленого порядку несення військової служби є військовослужбовець);

– певне становище (суб'єктом втечі з місця позбавлення волі або з-під варти є особа, яка відбуває покарання у виді позбавлення волі або арешту чи перебуває в попередньому ув'язненні – ст. 393 КК);

– участь у кримінальному процесі (суб'єктом завідомо неправдивого показання є свідок, потерпілий, експерт, оцінювач, перекладач – ст. 384 КК);

– судимість (суб'єктом хуліганства, передбаченого ч. 3 ст. 296 КК, є особа, раніше судима за хуліганство).

– родинні відносини з потерпілим (суб'єктом ухилення від сплати аліментів на утримання дітей є батьки – ст. 164 КК);

– службові або інші відносини з потерпілим (суб'єктом примушування до вступу в статевий зв'язок є особа, від якої потерпіла особа матеріально або службово залежна – ст. 154 КК).

Якщо ознаки спеціального суб'єкта, передбачені конкретним складом злочину, відсутні, то кримінальна відповідальність за цей злочин виключається, навіть за наявності ознак загального суб'єкта. В одних випадках це означає відсутність злочину взагалі, а в інших – відповідальність настає за іншими нормами КК.

Виконавцем злочинів зі спеціальним суб'єктом може бути лише спеціальний суб'єкт, а організатором, підбурювачем, пособником – інші особи, не наділені ознаками спеціального суб'єкта¹.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 144.

Найбільш поширеним у КК спеціальним суб'єктом є *службова особа*, поняття якої закріплене у ст. 18 та 364 КК¹.

Службовими особами є:

1) особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади² чи місцевого самоврядування;

2) особи, які постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій³;

3) особи, які виконують організаційно-розпорядчі чи адміністративно-господарські функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом;

4) посадові особи іноземних держав (особи, які обіймають посади в законодавчому, виконавчому або судовому органі іноземної держави, у тому числі присяжні засідателі, інші особи, які здійснюють функції держави для іноземної держави, зокрема для державного органу або державного підприємства);

¹ *Службовими особами* є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також постійно чи тимчасово обіймають в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним статусом, повноважним органом чи повноважною службовою особою підприємства, установи, організації, судом або законом (ч. 3 ст. 18 КК).

² *Представники влади* – працівники державних органів та їх апарату, які наділені правом у межах своєї компетенції ставити вимоги, а також приймати рішення, обов'язкові для виконання юридичними і фізичними особами незалежно від їх відомчої належності чи підлеглості.

³ *Організаційно-розпорядчі обов'язки* – це обов'язки по здійсненню керівництва галуззю промисловості, трудовим колективом, ділянкою роботи, виробничою діяльністю окремих працівників на підприємствах, в установах чи організаціях незалежно від форми власності. Такі функції виконують, зокрема, керівники міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних, колективних чи приватних підприємств, установ і організацій, їх заступники, лабораторій структурних підрозділів (начальники цехів, завідувачі відділами, лабораторіями, кафедрами), їх заступники, особи, які керують ділянками робіт (майстри, виконроби, бригадири тощо).

Адміністративно-господарські обов'язки – це обов'язки по управлінню або розпорядженню державним, колективним чи приватним майном (установлення порядку його зберігання, переробки, реалізації, забезпечення контролю за цими операціями тощо). Такі повноваження в тому чи іншому обсязі є у начальників планово-господарських, постачальних, фінансових відділів і служб, завідуючих складами, магазинами, майстернями, ательє, їх заступників, керівників відділів підприємств, відомчих ревізорів та контролерів тощо.

- 5) іноземні третейські судді;
- 6) особи, уповноважені вирішувати цивільні, комерційні або трудові спори в іноземних державах у порядку, альтернативному судовому;
- 7) посадові особи міжнародних організацій (працівники міжнародної організації чи будь-які інші особи, уповноважені такою організацією діяти від її імені);
- 8) члени міжнародних парламентських асамблей, учасником яких є Україна;
- 9) судді і посадові особи міжнародних судів.

Види службових осіб у КК:

- службові особи юридичної особи приватного права¹;
- службові особи юридичної особи публічного права²;
- службові особи, які займають відповідальне становище (наприклад, посади заступників керівників структурних підрозділів, завідувачів секторів Адміністрації Президента України, Апарату ВРУ і Секретаріату КМУ; заступників начальників управлінь міністерств; керівників управлінь, відділів районних державних адміністрацій тощо);
- службові особи, які займають особливо відповідальне становище (наприклад, Президент України, Голова ВРУ, народні депутати України, Прем'єр-міністр України, члени КМУ, Голови та члени КСУ тощо);
- особи, уповноважені на виконання функцій держави (Президент України, Голова ВРУ, народні депутати України, державні службовці, військові посадові особи ЗСУ, судді КСУ, поліцейські тощо).

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте поняття та ознаки суб'єкта злочину.
2. Як класифікують суб'єктів злочинів?
3. Чи може бути суб'єктом злочину юридична особа?
4. З якого віку може наставати кримінальна відповідальність?
5. Охарактеризуйте осудність, неосудність та обмежену осудність.
6. Як впливає на відповідальність вчинення злочину у стані сп'яніння?
7. Хто є спеціальним суб'єктом злочину?
8. Хто така службова особа?
9. Які види службових осіб зустрічаються у КК?

¹Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів (статуту, засновницького договору, індивідуального або спільного установчого акта, якщо інше не встановлено законом) (ст. 81, 87 ЦК) за ініціативою приватних осіб з метою участі у різних цивільно-правових відносинах. Це може бути будь-яке приватне підприємство (наприклад, кондитерська фабрика).

²Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування (ст. 81 ЦК), як правило, для здійснення спеціальних функцій, не обумовлених їх участю у цивільному обороті (наприклад, міністерства і відомства, установи соціальної сфери, культурно-освітнянські заклади).

РОЗДІЛ 9

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ

9.1. Поняття і значення суб'єктивної сторони складу злочину

Суб'єктивна сторона складу злочину – внутрішня сторона складу злочину, тобто психічна діяльність особи, що відображає ставлення її свідомості й волі до суспільно небезпечного діяння, котре нею вчиняється, і до його наслідків¹. Вона встановлюється шляхом аналізу свідчень особи, яка вчинила злочин, її поведінки, а також свідчень потерпілих, свідків тощо.

Ознаки суб'єктивної сторони складу злочину:

- вина (обов'язкова ознака);
- мотив (факультативна ознака);
- мета (факультативна ознака);
- емоційний стан (факультативна ознака).

Значення суб'єктивної сторони складу злочину:

– є обов'язковим елементом будь-якого складу злочину, а її наявність чи відсутність дає можливість відмежувати злочинне діяння від незлочинного (наприклад, відсутність умислу виключає кримінальну відповідальність за завідомо неправдиве показання – ст. 384 КК);

– істотно впливає на кваліфікацію злочинів і дозволяє відмежувати суміжні злочини, що мають спільні об'єктивні ознаки (наприклад, умисне вбивство (ст. 115 КК) відрізняється від убивства через необережність (ст. 119 КК), насамперед, формою вини);

– істотно впливає на ступінь тяжкості вчиненого діяння, ступінь суспільної небезпечності особи суб'єкта і тим самим на призначення покарання² (умисні злочини більш небезпечні, ніж необережні);

– впливає на можливість звільнення від кримінальної відповідальності (так, згідно зі ст. 45, 46, 97 КК звільняється від кримінальної відповідальності особа, яка вчинила не будь-який злочин середньої тяжкості, а саме необережний злочин);

– береться до уваги при застосуванні умовно-дostroкового звільнення від відбуття покарання і заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (зокрема, ст. 81 КК диференціює строк фактичного відбуття покарання, необхідний для умовно-дostroкового звільнення, у т.ч. залежно від форми вини вчиненого злочину)³.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина / За ред. професорів М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – Х., 1997. – С. 129.

² Вереша Р. В. Суб'єктивні елементи підстави кримінальної відповідальності : підручник / Р. В. Вереша. – К. : Атіка, 2006. – С. 246.

³ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К. : Ваіре, 2014. – С. 194.

9.2. Вина

Вина	психічне ставлення особи до вчинюваної дії чи бездіяльності, передбаченої КК, та її наслідків, виражене у формі умислу або необережності	
Зміст вини	Утворюють її інтелектуальні та вольові ознаки. Стосовно різних об'єктивних обставин <i>інтелектуальне ставлення</i> суб'єкта може бути різним. Одні обставини можуть бути ним усвідомлені більш повно, інші – приблизно; одні відображаються у свідомості правильно, адекватно, інші – помилково. <i>Вольовий момент</i> змісту вини означає усвідомлене спрямування розумових і фізичних зусиль на досягнення певної мети чи на утримання від дій. Вольовий момент обох видів умислу полягає у позитивному (у формі бажання або свідомого припущення) ставленні до суспільно небезпечних наслідків, а вольовий момент обох видів необережності – у негативному ставленні до суспільно небезпечних наслідків, настання яких винний намагається уникнути або взагалі не передбачає ¹	
Сутність вини	полягає у негативному ставленні особи, яка вчиняє суспільно небезпечне діяння, до суспільних відносин, що охороняються кримінальним законом	
Ступінь вини	це кількісна характеристика вини, яка визначає тяжкість вчиненого діяння й небезпечність особи винного	<i>Ступінь вини суб'єкта визначається:</i> – суспільною небезпечністю вчиненого діяння; – особливостями психічного ставлення винного: формою вини, характером умислу або необережності; – мотивом і метою злочину; – обставинами, що характеризують особу винного; – причинами злочину та умовами, що вплинули на формування злочинного умислу або на допущення особою необережності ²
Форми вини	1) умисна; 2) необережна; 3) змішана (подвійна, складна)	

Умисел і необережність (варіант 1)

Умисел	Прямий	особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і бажала їх настання
	Непрямий	особа усвідомлювала суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільно небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання
Необережність	Злочинна самовпевненість	особа передбачала можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), але легковажно розраховувала на їх відвернення
	Злочинна небалість	особа не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинна була і могла їх передбачити

¹ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К. : Вагте, 2014. – С. 187–188.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 150–151.

Умисел і необережність (варіант 2)

Форми вини	Види форм вини	Інтелектуальні ознаки		Вольові ознаки
Умисел	<i>Прямий умисел</i>	Особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності)	Передбачає його суспільно небезпечні наслідки	Бажає їх настання
	<i>Непрямий умисел</i>			Не бажає, але свідомо припускає їх настання
Необережність	<i>Злочинна самовпевненість</i>	Особа передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності)		Легковажно розраховує на їх відвернення
	<i>Злочинна недбалість</i>	Особа не передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності)		Повинна була і могла їх передбачити

Ознаки умислу:

1. Інтелектуальні (спільні для прямого і непрямого):

– *особа усвідомлює суспільно небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності)*, тобто розуміє фактичні обставини (об'єкт і предмет злочину, їх значення, місце, час, спосіб, суспільну небезпеку наслідків тощо). Наприклад, у разі розбою особа усвідомлює, що порушує право власності під час відкритого заволодіння чужим майном, а також заподіює шкоду здоров'ю потерпілого у разі застосування до нього насильства, небезпечного для життя чи здоров'я.

– *особа передбачає суспільно небезпечні наслідки свого діяння (дії або бездіяльності)*, тобто усвідомлює, що саме від її діяння настануть (можуть настати) суспільно небезпечні наслідки. Наприклад, стріляючи у людину, винний розуміє, що у результаті його дій потерпілому можуть бути спричинені смерть або тілесні ушкодження.

2. Вольові:

– *особа бажає настання суспільно небезпечних наслідків (у прямому умислі)*. Це має місце принаймні у випадках:

коли особа прагне їх настання, ставить перед собою мету добитися їх настання (наприклад, стріляє в особу, цілячись у життєво важливі органи, прагнучи смерті потерпілого);

якщо особа розуміє неминучість настання певних наслідків свого діяння і, тим не менше, таке діяння вчиняє (наприклад, скидає потерпілого з даху висотного будинку, може й не ставлячи за мету спричинити його смерть, але безсумнівно знаючи, що такий наслідок настане)¹.

– *особа не бажає, але свідомо припускає настання суспільно небезпечних наслідків (у непрямому умислі)*², тобто ставиться до цього байдуже, погоджується з їх настанням. Наприклад, стріляючи у людину,

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 281.

² На відміну від прямого умислу, при непрямому особа усвідомлює можливість настання суспільно небезпечних наслідків, а не їх неминучість.

винний хоч і не бажав настання наслідку у вигляді смерті, але допускав, що своїми діями може спричинити її смерть або тілесні ушкодження.

Особа може розраховувати на ненастання наслідків безпідставно, не виходячи при цьому з жодних конкретних обставин. Наприклад, вважаючи, що вогонь згасне сам по собі, особа залишає у лісі непогашене багаття, від якого виникає пожежа. Тут ставлення до суспільно небезпечних наслідків пожежі характеризується їх свідомим припущенням, оскільки розрахунок винного є необґрунтованим¹.

Ознаки необережності:

1. Інтелектуальні:

– особа *передбачає* можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності) (у злочинній самовпевненості), тобто розуміє те, що:

дія чи бездіяльність особи потенційно небезпечні – у майбутньому спричинять шкоду;

така шкода буде суспільно небезпечною, виходячи з її характеру та розміру;

діяння, аналогічне скоюваному цією особою (вчинювалося іншими особами або нею самою у минулому), тягло наслідки. Тому особа, не будучи абсолютно певною в тому, що і цього разу настануть наслідки, все ж припускає можливість їх настання;

у даному випадку («тут і тепер») настання суспільно небезпечних наслідків не є неминучим.

При самовпевненості, на відміну від умислу, особа рівною мірою припускає як настання, так і ненастання суспільно небезпечних наслідків свого діяння².

– особа *не передбачає* можливість настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності) (у злочинній недбалості) – означає, що винний не виявляє належної уваги, не концентрує свій інтелект на прогнозуванні можливої шкоди. Тобто:

особа розуміє порушення нею правил безпеки, однак вважає, що це жодним чином не може потягти суспільно небезпечних наслідків (наприклад, веде будівельні роботи на неогороженому майданчику, вважаючи, що діти туди підійти не зможуть);

особа не контролює власну поведінку і тому, природно, не думає про наслідки (типовий приклад – водій заснув за кермом)³.

2. Вольові:

– особа *легковажно розраховує* на відвернення суспільно небезпечних наслідків (у злочинній самовпевненості), тобто особа їх не бажає, вважає, що

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 281.

² Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 287.

³ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2013. – С. 288.

вони не настануть. При цьому вона недостатньо обґрунтовано розраховує на власні дії, поведінку інших осіб, дію сил природи, недооцінює небезпеку тощо. Наприклад, перевищуючи дозволена швидкість руху, водій розраховує на те, що його досвід дозволить взяти необхідних заходів при виникненні небезпеки. Тому у разі такого порушення правил безпеки дорожнього руху, що спричинило потерпілому середньої тяжкості тілесне ушкодження, він буде відповідати за ст. 286 КК.

– *особа повинна була і могла передбачити суспільно небезпечні наслідки (у злочинній небдальості)* – означає, що особа має обов'язок дотримуватись заходів обережності, бути завбачливою, прогнозувати наслідки своїх дій чи бездіяльності (обов'язок може бути передбачений законом, займаною посадою тощо), а також має фактичну можливість передбачити такі наслідки та відвернути їх (достатні для цього фізичні можливості, професійний досвід). Наприклад, батьки чи особи, які наглядають за дітьми, повинні постійно їх контролювати, оскільки відсутність такого контролю може призвести до трагічних наслідків. У разі неналежного виконання обов'язків щодо охорони життя та здоров'я дітей вони можуть бути притягнуті до кримінальної відповідальності за ст. 137 КК.

Інші (додаткові) види умислу

За часом виникнення й формування:

<i>Заздалегідь обдуманий</i>	намір вчинити злочин і сам злочин відокремлені один від одного певним проміжком часу. Протягом цього часу суб'єкт обдумує деталі вчинення злочину (місце, час, знаряддя вчинення злочину тощо)	
<i>Умисел, що виник раптово</i>	формується безпосередньо перед початком вчинення злочину і відразу ж реалізується	Окремим видом умислу, що виник раптово, є <i>афективний</i> – виникає у процесі сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого (наприклад, умисне вбивство, яке було вчинене у стані сильного душевного хвилювання – ст. 116 КК)
<i>За ступенем визначеності:</i>		
<i>Визначений</i>	особа чітко уявляє собі характер і розмір наслідків вчиненого нею діяння. Види: – <i>простий</i> (винний передбачає настання одного злочинного наслідку); – <i>альтернативний</i> (винний передбачає можливість настання двох або більше, але індивідуально визначених наслідків). Так, при заподіянні проникаючого поранення черевної порожнини потерпілому винний однаковою мірою передбачає й бажає настання смерті або заподіяння тяжкого тілесного ушкодження	
<i>Невизначений</i>	злочинні наслідки хоча й передбачаються винним, але не є конкретизованими. Це може мати місце при посяганні на життя й здоров'я потерпілого такими знаряддями й засобами, застосування яких може привести до різних наслідків. Наприклад, при нанесенні ударів потерпілому палицею або ногами по голові винний може спричинити різні наслідки – від легкого тілесного ушкодження до смерті (буде відповідати за шкоду, яка фактично заподіяна)	

Складна (подвійна) форма вини передбачає різне психічне ставлення особи у формі умислу та необережності до діяння й наслідків одного й того ж злочину.

Злочини зі складною (подвійною) формою вини:

1) які пов'язані з порушенням спеціальних правил і настанням від цього шкідливих наслідків (наприклад, порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами, – ст. 286 КК). У цих злочинах може мати місце умисел щодо порушення таких правил і необережність щодо наслідків.

2) умисні злочини, об'єктивна сторона яких характеризується двома різними наслідками, один з яких є конструктивною ознакою основного складу злочину, інший – кваліфікуючою ознакою. При цьому психічне ставлення особи до першого наслідку характеризується умислом, а до другого – необережністю. Наприклад, в умисному знищенні або пошкодженні майна (ст. 194 КК) до заподіяння матеріальної шкоди психічне ставлення характеризується умислом, а до загибелі людей – необережною формою вини. До цієї групи належать також злочини, передбачені статтями, в яких основний склад є умисним злочином із формальним складом, а кваліфікований – із матеріальним складом. При цьому ознакою, що обтяжує відповідальність, є суспільно небезпечні наслідки, до яких винна особа ставиться з необережністю (наприклад, збут незаконно виготовлених алкогольних напоїв, що призвів до отруєння людей чи інших тяжких наслідків, – ч. 3 ст. 204 КК)¹.

Невинне заподіяння шкоди (казус) – це вчинення діяння, коли особа не усвідомлювала і за обставинами справи не могла усвідомлювати суспільну небезпечність свого діяння або не передбачала можливості настання суспільно небезпечних наслідків і за обставинами справи не могла їх передбачати². Тобто вчиняється діяння, яке заборонене певною статтею Особливої частини КК і має всі ознаки об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта того чи іншого складу злочину, проте відсутня вина.

Приклад 1. Покупець розрахувався за покупку підробленими грошима, які він отримав як решту в сусідньому магазині, не знаючи про підроблення цих грошей і не маючи підстав про це здогадуватись³.

Приклад 2. М. та К. шли польовою дорогою. М., закурюючи, кинув у зарослий травою кювет палаючий сірник, який потрапив у бочку з-під бензину, що там лежала, внаслідок чого бензин, що залишився на дні бочки, зайнявся і стався вибух. Дном бочки, що вилетіло, К. було заподіяно тяжкі тілесні ушкодження. Сам же М. від вибуху не постраждав,

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 160.

² Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шеховцова Лілія Ігорівна. – Запоріжжя, 2007. – С. 204.

³ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К. : Ваіте, 2014. – С. 204.

а бочки, що лежала в кюветі, не бачив. У цьому випадку М. не передбачав можливості заподіяння шкоди К. і не міг її передбачити¹.

Приклад 3. Людина йшла по тротуару, підсковзнулася і, падаючи, збила з ніг іншу людину, яку в результаті падіння було тяжко травмовано. Той, хто збив з ніг потерпілого, не підлягає кримінальній відповідальності через те, що він не передбачав і в момент падіння не міг передбачити, що від цього постраждає інша особа².

9.3. Мотив і мета злочину. Емоційний стан

Мотив, мету та емоційний стан необхідно обов'язково встановлювати під час кваліфікації у тих випадках, коли про це прямо зазначено у КК (в диспозиції статті Особливої частини) або коли вони однозначно впливають з його змісту як обов'язкові ознаки складу злочину.

Мотив – це внутрішнє спонукання особи до вчинення злочину. Відповідає на питання: чому вчинено злочин, чим особа керується при цьому?

У статтях Особливої частини КК безпосередньо вживаються такі мотиви: корисливий, хуліганський, особистий, расової, національної чи релігійної нетерпимості, явної неповаги до суспільства.

Мотиви можна поділити на позитивні (жалість, патріотизм) та негативні (помста, образа, ревності).

Мета – це уявлення про результат, якого прагне досягти особа, що вчиняє злочин. Відповідає на питання: для чого вчинено злочин, чого особа прагнула досягти?

На відміну від мотиву, мета характеризує безпосередній злочинний результат, якого прагне досягти винний, вчинюючи злочин. Наприклад, метою диверсії є ослаблення держави (ст. 113 КК).

Мета злочину визначає спрямованість дій особи. У ряді випадків вона вказується у законі як необхідна ознака суб'єктивної сторони складу злочину. Наприклад, метою виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну підроблених грошей, державних цінних паперів чи білетів державних лотерей є їх збут (ст. 199 КК). У низці статей Особливої частини КК визначено мету злочину, зокрема: насильницька зміна чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109); зміна меж території або державного кордону України (ст. 110) тощо.

Емоційний стан – це сукупність ознак, властивих для людини в якусь мить, період, які характеризують її ставлення до дійсності, до особистого й навколишнього життя. З усіх видів емоційного стану кримінально-правове значення має **афект (фізіологічний афект, стан сильного душевного хвилювання)** – короточасний емоційний стан особи

¹ Кримінальне право України: Загальна частина: підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – С. 170.

² Шаргородский М. Д. Научный прогресс и уголовное право / М. Д. Шаргородский // Советское государство и право. – 1969. – № 12. – С. 89–90.

під час вчинення злочину, що виникає раптово внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого, обмежує здатність особи усвідомлювати свої дії або бездіяльність та (або) керувати ними. Крім того, у ст. 135 КК йдеться про обумовлений пологами стан, який може виключати відповідальність за залишення в небезпеці матір'ю новонародженої дитини.

Кримінально-правові ознаки стану сильного душевного хвилювання:

– виникає раптово внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого;

– є короткочасним;

– обмежує здатність особи усвідомлювати свої дії або бездіяльність та (або) керувати ними під час вчинення злочину;

– здебільшого має мотив помсти.

Значення стану сильного душевного хвилювання:

1) виключає кримінальну відповідальність за перевищення меж необхідної оборони (ч. 4 ст. 36 КК), крайньої необхідності (ч. 3 ст. 39 КК);

2) є обставиною, яка пом'якшує покарання (п. 7 ч. 1 ст. 66 КК);

3) є обов'язковою ознакою суб'єктивної сторони складу злочину: умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 КК); умисне тяжке тілесне ушкодження, заподіяне у стані сильного душевного хвилювання (ст. 123 КК).

9.4. Помилка та її кримінально-правове значення

Помилка у кримінальному праві – це неправильне уявлення особи про дійсний юридичний чи фактичний характер вчиненого нею діяння і його наслідки.

Види помилок:

фактична – це неправильне уявлення особи про об'єктивні ознаки конкретного складу злочину;

юридична – це неправильне уявлення особи про юридичну природу вчиненого діяння.

Види юридичної помилки

Види	Зміст та різновиди	Відповідальність
<i>у злочинності діяння</i>	помилкове уявлення особи про те, що вчинене нею діяння є злочином (так званий уявний злочин)	Кримінальна відповідальність виключається. Водночас особу можуть притягнути до інших видів юридичної відповідальності
	помилкове уявлення особи про те, що вчинене нею діяння не є злочинним	Кримінальна відповідальність настає за фактично вчинене
<i>у кваліфікації вчиненого</i>	неправильне уявлення особи про юридичну оцінку скоєного нею діяння	Кримінальна відповідальність настає за фактично вчинене
<i>у виді та мірі покарання</i>	неправильне уявлення особи про вид і міру покарання, яке може бути призначене за вчинений злочин	Кримінальна відповідальність настає за фактично вчинене

Види фактичних помилок

1. Помилка в об'єкті злочину

Винний спрямовує свої дії проти одного об'єкта, помилково сприймаючи його за інший	Наприклад, особа таємно викрадає зі складу бойових припасів ящик, вважаючи, що у ньому знаходяться набойі до вогнепальної зброї, а насправді викрадає ящик із форменим взуттям. У першому випадку об'єктом є громадська безпека, а у другому – власність (об'єкти юридично нерівноцінні)	Вчинене слід кваліфікувати за направленістю умислу як замах на той злочин, який винний прагнув вчинити. У цьому разі як замах на викрадення бойових припасів – за ч. 2 ст. 15 ч. 1 ст. 262 КК
--	--	---

2. Помилка в предметі злочину або в особі потерпілого

винний спрямовує свої дії проти визначеного об'єкта, однак безпосередньо дії виявляються спрямованими на інший, ніж передбачалося, предмет чи потерпілого	Якщо посягання відбувається на юридично рівноцінний предмет чи потерпілого. Наприклад, особа мала на меті викрасти телефон, що належав К., а насправді викрала телефон, що належав Б. Інший приклад, Д. вирішив вбити сусіда, однак в темну пору доби незрозумівши, вбив сусідку	Помилка не впливає на кваліфікацію
	Якщо ж посягання відбувається на юридично нерівноцінний предмет чи потерпілого. Наприклад, особа вважає, що вбиває народного депутата, а насправді заподіє смерть вчителю. Або ж особа вважає, що викрадає справжні наркотичні засоби, а насправді – це ліки	Вчинене слід кваліфікувати за направленістю умислу як замах на той злочин, який винний прагнув учинити. У цих випадках – як замах на вбивство народного депутата та замах на викрадення наркотичних засобів

3. Помилка в розвитку причинно зв'язку

неправильне уявлення особи про дійсний розвиток причинового зв'язку між вчиненим нею діянням і наслідком, який настав	Наприклад, А. умисно пошкоджуючи гальма автомобіля Д., вважає, що Д. на будь-якому перехресті не впорасться з керуванням і розіб'ється. Насправді ж аварія сталася на рівній дорозі, через неможливість вчасно загальмувати	Помилка не впливає на кваліфікацію
---	---	------------------------------------

4. Помилка в суспільно небезпечних наслідках

Неправильне уявлення особи про вид і розміри суспільно небезпечних наслідків	Наприклад, особа вважала, що викрадає сейф, у якому велика сума грошей, а насправді він був пустий	Якщо відповідальність диференційована залежно від наслідків, то за такої помилки вчинене кваліфікується як замах на злочин, ознакою складу якого є наслідки, що їх винний намагався заподіяти Якщо ж відповідні наслідки не охоплювались умислом винного, то він не може нести відповідальність за злочин, ознакою складу якого є ці наслідки
--	--	--

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке суб'єктивна сторона складу злочину?
2. Які ознаки характеризують суб'єктивну сторону складу злочину?
3. Як існують форми та види вини та в чому їх зміст?
4. Охарактеризуйте різновиди умислу?
5. Що таке необережність та які її види?
6. Що таке складна (подвійна, змішана) форма вини?
7. Що таке випадок (казус)?
8. Що таке помилка, які її види та значення?

СТАДІЇ ВЧИНЕННЯ ЗЛОЧИНУ

10.1. Поняття й види стадій вчинення умисного злочину

Стадії вчинення злочину – це етапи підготовки і вчинення умисного злочину від моменту задуму до моменту реалізації злочинного наміру, які розрізняються між собою за характером здійснених діянь, ступенем їх суспільної небезпеки і моментом припинення.

Розрізняють три **стадії вчинення злочину**:

- 1) *готування до злочину*;
- 2) *замах на злочин*;
- 3) *закінчений злочин*.

Готування і замах називають незакінченим злочином.

Злочинна діяльність не завжди проходить всі три стадії. Намір на вчинення злочину часто реалізується безпосередньо у закінченому злочині. Необхідність визначення стадій вчинення злочину виникає лише тоді, коли особа не повністю реалізувала злочинний намір і злочин не доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі. У цих випадках кваліфікація злочину здійснюється з посиланням на ст. 14 (готування до злочину) і 15 (замах на злочин) КК. Наприклад, готування до умисного вбивства – за ч. 1 ст. 14 ч. 1 ст. 115 КК. У разі вчинення закінченого злочину у виділленні та встановленні стадій готування і замаху немає потреби.

Виявлення наміру («голий умисел») – тобто намір вчинити злочин, який не виразився зовні у конкретних діях, не є злочином чи окремою стадією його вчинення. Виявлення наміру може відбуватися усно, письмово чи за допомогою конклюдентних дій, однак воно не супроводжується конкретними діями, спрямованими на вчинення злочину чи готування до нього. Виявлення наміру слід відмежовувати від окремих випадків *погроз, закликів, пропозиції чи обіцянки надання неправомірної вигоди*, за які встановлено кримінальну відповідальність в КК (ст. 109, 129, 195, 369 тощо).

Можливість стадій в окремих видах злочинів:

– умисні злочини з матеріальним складом можуть мати стадію готування і замаху, за винятком певних обмежень, зокрема неможливе готування до вбивства у стані фізіологічного ефекту (ст. 116);

– необережні злочини не мають стадій готування і замаху¹;

– наявність стадій готування та замаху в умисних злочинах з формальним та усіченим складом є дискусійним (наприклад, чи можлива стадія замаху у завідомо неправдивому повідомленні про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності, яке не дійшло до жодного адресата?)

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 313–314.

10.2. Закінчений та незакінчений злочин

Закінченим злочином визнається діяння, яке містить усі ознаки складу злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК. У цьому разі винний виконує усі дії, що утворюють об'єктивну сторону конкретного складу злочину, досягає бажаного результату, заподіює шкоду об'єкту злочину¹.

Момент закінчення різних злочинів має свої особливості, які детально розкриті у підрозділі 2.6.

Незакінченим є умисне суспільно небезпечне діяння, яке не містить усіх ознак злочину, передбаченого відповідною диспозицією статті Особливої частини КК у зв'язку з тим, що злочин не був доведений до кінця з причин, не залежних від волі винного².

Види незакінченого злочину:

1) перерваний з причин, що не залежали від волі винного (готування до злочину та замах на злочин);

2) перерваний з причин, що залежали від волі винного (добровільна відмова від доведення злочину до кінця)³.

У формулі кваліфікації незакінченого злочину має бути вказівка на відповідну частину статті 14 або 15 КК. Наприклад, готування до умисного вбивства позначається як ч. 1 ст. 14 – ч. 1 ст. 115 КК.

10.3. Готування до злочину

Готування до злочину – це умисне створення умов для вчинення злочину.

Ознаки готування до злочину:

1) як правило, виражається в активних діях. Інколи воно може виражатися і в бездіяльності (скажімо, охоронець залишає відкритими двері до приміщення, де знаходяться матеріальні цінності для наступного вчинення крадіжки);

2) вчиняється з прямим умислом. Особа усвідомлює, що створює умови для вчинення злочину і бажає це зробити. Мета готування – вчинити у майбутньому злочин;

3) дії з готування до злочину можуть створювати склад іншого закінченого злочину. Наприклад, підроблення документів для незаконного заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовим становищем утворює склад злочину, передбаченого ст. 358 КК. У таких випадках

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 169.

² Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко. – [5-те вид., перероб.]. – К. : Алерта, 2013. – 320 с.

³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 170.

скоєне треба кваліфікувати за сукупністю злочинів як готування до злочину та як інший закінчений злочин. У наведеному прикладі – за ст. 358 та ч. 1 ст. 14 і відповідною частиною ст. 191 КК;

4) кримінальна відповідальність настає лише за готування до вчинення злочинів середньої тяжкості, тяжких і особливо тяжких;

5) підготовчі дії в кінцевому випадку можуть призвести до одного із наступних наслідків:

- до закінченого злочину;
- до замаху, коли починаючи безпосереднє вчинення злочину, особа не доводить його з причин, які не залежать від її волі;
- до припинення підготовчих дій з причин, які не залежать від волі суб'єкта;
- до припинення злочинної діяльності актом добровільної відмови від вчинення злочину.

Види підготовчих дій

<i>підшукування засобів і знарядь</i>	їх придбання будь-яким шляхом (купівля, обмін, одержання у борг, подарунок, запозичення на певний час, пошук, заволодіння ними іншим шляхом тощо)
<i>пристосування засобів і знарядь</i>	надання їм таких властивостей, форми чи стану, які роблять реально придатними для вчинення злочину або більш зручними (наприклад, виготовлення обріза мисливської рушниці)
<i>підшукування співучасників</i>	залучення до вчинення злочину інших осіб. Способи залучення: пропозиція, вмовляння, обіцянка винагороди, погрози. Це також може бути знайомство з потенційними співучасниками, їх вербування, підбурювання до участі в злочині як виконавців, пособників або організаторів
<i>усунення перешкод</i>	усунення можливих чи дійсних перепон вчинення злочину (наприклад, отруєння собаки перед крадіжкою; невключення сигналізації чи виведення її з ладу з метою безперешкодного проникнення в приміщення; залишення відчиненими дверей сховища)
<i>змова на вчинення злочину</i>	домовленість двох чи більше суб'єктів злочину про спільне його вчинення ¹
<i>інше умисне створення умов для вчинення злочину</i>	дії, які полегшують вчинення злочину, створюють умови для приховання слідів злочину, забезпечують алібі: <ul style="list-style-type: none"> – виготовлення знарядь чи засобів вчинення злочину; – розробка плану вчинення злочину; – підшукування жертви злочину; – завчасна підготовка місця вчинення злочину або сховища для майна, здобутого злочинним шляхом; – організація засідки; – створення надлишків ввіреного майна для наступного протиправного заволодіння ним шляхом привласнення; – вивчення системи охорони з метою нападу на об'єкт; – підготовка алібі

¹ У випадках, передбачених Особливою частиною КК, такі форми готування, як підшукування співучасників та змова на вчинення злочину, можуть утворювати самостійні (усічені) склади злочину, наприклад, ст. 109, 255, 392.

Відмежування готування від виявлення умислу на вчинення злочину:

- здебільшого при виявленні умислу відсутнє діяння, а в готуванні воно присутнє;
- виявлення умислу передує готуванню або в подальшому може трансформуватись у готування;
- якщо виявлення наміру є проявом умислу особи на вчинення злочину, то готування до злочину є реалізацією цього умислу;
- виявлення наміру не є стадією вчинення злочину і не тягне кримінальної відповідальності. За готування до злочину (за винятком злочину невеликої тяжкості) може наставати кримінальна відповідальність, а може і не наставати через малозначність діяння.

10.4. Замах на злочин та його види

Замахом на злочин є вчинення особою з прямим умислом діяння (дії або бездіяльності), безпосередньо спрямованого на вчинення злочину, передбаченого відповідною статтею Особливої частини КК, якщо при цьому злочин не було доведено до кінця з причин, що не залежали від її волі.

Сутність замаху полягає в тому, що на цій стадії здійснюється реальне посягання на об'єкт злочину, частково виконується об'єктивна сторона конкретного складу злочину.

Ознаки замаху на злочин:

1) *виражається у вчиненні винним частини або всіх дій, що утворюють об'єктивну сторону закінченого складу злочину.* Винний посягає на конкретний об'єкт, ставить його в реальну небезпеку, а інколи спричиняє йому певну шкоду. Як правило, замах вчиняється шляхом активних дій (наприклад, завдання удару для заподіяння тілесного ушкодження), але в окремих випадках він вчинюється і шляхом бездіяльності (наприклад, залишення особи в небезпеці з метою позбавити її життя, ненадання з тією ж метою допомоги хворому медичним працівником);

2) *при його вчиненні злочин не отримує повного завершення, не доводиться до кінця.* Об'єктивна сторона складу злочину виконується лише частково, не отримує свого повного розвитку.

Для злочинів із матеріальним складом частковість означає ненастання передбаченого статтею Особливої частини КК злочинного наслідку взагалі (куля від пострілу не влучила в жертву, удар ножем влучив в металевий предмет, що знаходився у кишені потерпілого, тощо), або настання іншої шкоди, яка не є конструктивною ознакою злочину, на який було вчинено замах (суб'єкт бажав вчинити крадіжку у великих розмірах, а в сейфі було тільки кілька гривень; особа хотіла вчинити вбивство, а заподіяла лише середньої тяжкості тілесне ушкодження).

Для злочинів з формальним складом недодення злочину до кінця означає невчинення всіх дій, які створюють об'єктивну сторону конкретного посягання. Наприклад, це має місце у разі друкування лише

однієї сторони підроблених банкнот національної валюти, або коли гвалтівник подолав опір потерпілої особи, а вчинити статевий акт не встиг;

3) *переривання злочинної діяльності з причин, що не залежали від волі винного*. Такими причинами можуть бути, зокрема: неякісні дублікати ключів, які суб'єкт намагався використати для проникнення у приміщення для вчинення крадіжки; осічка вогнепальної зброї; відсутність можливостей відключити сигналізацію; з'явлення на місці злочину сторонніх осіб; опір потерпілого, затримання правоохоронцями;

4) *характеризується тільки прямим умислом*¹.

При замаху, на відміну від закінченого злочину, немає деяких ознак об'єктивної сторони злочину, злочинного наслідку, вказаного у відповідній статті Особливої частини КК чи повного завершення всіх дій, які утворюють об'єктивну сторону злочину.

Види замаху

Вид замаху	Зміст		Відповідальність
Закінчений	особа виконала усі дії, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця, але злочин не було закінчено з причин, які не залежали від їх волі		за ч. 2 ст. 15 КК та статтею Особливої частини КК
Незакінчений	особа з причин, що не залежали від її волі, не вчинила усіх дій, які вважала необхідними для доведення злочину до кінця		за ч. 3 ст. 15 КК та статтею Особливої частини КК
Непридатний замах	<i>Замах на непридатний об'єкт</i>	можливість спричинення шкоди об'єкту виключається у зв'язку з особливими якими предметом злочину або потерпілого, або відсутністю їх на місці злочину, про що винному не було відомо (постріл у труп, викрадення непридатної для використання зброї)	настає на загальних підставах як замах на злочин. У певних випадках такі діяння можуть бути визнані малозначними.
	<i>Замах із непридатними засобами</i> ² (зброями)	використання винним засобів, які об'єктивно не могли привести до завершення злочину (використання для вбивства непридатної зброї)	

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 173–174.

² Теорія кримінального права розрізняє декілька видів замаху з непридатними засобами:

- коли особа через помилку використовує непридатний засіб замість придатного, наприклад, нешкідливий порошок замість отрути;
- коли придатний в даному випадку засіб використано не в тій кількості, яка необхідна для спричинення шкідливого результату, наприклад, закладено замало вибухівки, щоб підірвати необхідний об'єкт;
- коли придатний в даному випадку засіб використано не тим способом, який міг би викликати результат;
- коли засіб в даному випадку не був достатньо ефективним (Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину : дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевчук Андрій Васильович. – Чернівці, 2002. – С. 98).

10.5. Добровільна відмова від доведення злочину до кінця

Добровільною відмовою є остаточне припинення особою за своєю волею готування до злочину або замаху на злочин, якщо при цьому вона усвідомлювала можливість доведення злочину до кінця (ч. 1 ст. 17 КК).

Ознаки добровільної відмови:

1) *відбувається за своєю волею* (за відсутності примусу з боку інших осіб, зокрема правоохоронців). Не має значення, хто був її ініціатором (родичі, знайомі, потерпілий чи інші особи), а також в який спосіб вона здійснювалась (прохання, умовляння, погрози тощо);

2) *є остаточною* (відбувається безповоротно – назавжди). В особи відсутній умисел продовжити його у майбутньому. Остаточність відмови відсутня, коли особа тимчасово призупиняє злочин, очікуючи більш сприятливих обставин (наприклад, чекає, коли потерпілий залишиться наодинці, щоб пограбувати його), а також коли особа вчинила невдале посягання і відмовляється від спроби його повторити (наприклад, вчинила невдалий замах на вбивство і відмовляється від повторного посягання на життя цієї особи);

3) *усвідомлення особою можливості доведення злочину до кінця* (знає, що немає перешкод для завершення злочину, або якщо і є, то вона зможе їх подолати). Ця ознака буде мати місце і в тому випадку, коли насправді є обставини, які особа не змогла б подолати при продовженні вчинення злочину, але вона не знала цього;

4) *можлива лише на стадії готування до злочину чи замаху на нього*. На стадії замаху вона можлива до моменту їх завершення. Наприклад, особа підпалила будинок, щоб вбити його власника, однак незабаром повернулася та загасила вогонь. Або ж особа проникла в авто з метою незаконного заволодіння ним, однак, побоюючись покарання, передумала вчиняти злочин.

Мотивами добровільної відмови можуть бути: страх перед відповідальністю, жалість до потерпілого, невігдність вчинення злочину тощо.

Особа, яка добровільно відмовилася від доведення злочину до кінця, *підлягає кримінальній відповідальності лише в тому разі, якщо фактично вчинене нею діяння містить склад іншого злочину* (ч. 2 ст. 17 КК).

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке стадії вчинення злочину?
2. Що слід розуміти під закінченим та незакінченим злочином?
3. Що таке готування до злочину та які його ознаки?
4. Що таке замах на злочин?
5. Готування до якого злочину не тягне за собою кримінальної відповідальності?
6. Охарактеризуйте види замаху.
7. Що таке добровільна відмова від доведення злочину до кінця?
8. Що таке виявлення наміру і чим воно відрізняється від готування до злочину?

СПІВУЧАСТЬ У ЗЛОЧИНІ

11.1. Поняття та ознаки співучасті у злочині

Співучасть у вчиненні злочину – це форма спільної злочинної діяльності, яка здебільшого має вищий ступінь суспільної небезпеки порівняно з учиненням аналогічного злочину одноособово. Суспільна небезпека умисних спільних дій кількох суб'єктів злочину зумовлена такими чинниками: об'єднанням індивідуальних знань, умінь, навичок співучасників; полегшенням готування до злочину, безпосереднього його вчинення та приховування; здатністю реалізувати мету, яку неспроможна досягти одна особа; ускладненням виявлення, розкриття, розслідування злочинів, учинених у співучасті, та запобігання їм тощо.

Співучасть у злочині – умисна спільна участь декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину.

Ознаки співучасті:

1) *умисна участь у вчиненні умисного злочину*, яка передбачає, що кожен співучасник усвідомлює суспільно небезпечний характер діяння (дії або бездіяльності), що вчиняє разом з іншими співучасниками, передбачає його суспільно небезпечні наслідки й бажає їх настання. Мотиви діяльності цих суб'єктів можуть бути різними. Співучасники діють здебільшого з прямим умислом і лише в окремих випадках виконавець (співвиконавець) або пособник мають непрямий умисел;

2) *спільна участь*, яка означає, що злочин учиняється спільними зусиллями кількох суб'єктів; злочин єдиний для усіх; зусилля співучасників спрямовано на досягнення загального результату; між діяннями співучасників і загальним злочинним наслідком наявний причинний зв'язок;

3) наявність *кількох суб'єктів злочину* – двох і більше фізичних осудних осіб, які досягли віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність. Немає співучасті в умисній спільній діяльності суб'єкта злочину та особи, яка не може бути суб'єктом злочину (є неосудною або не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність). У цьому разі винна особа діє як посередній виконавець, а залучення до вчинення злочину неповнолітнього тягне додаткову відповідальність (ст. 304 КК).

У теорії кримінального права першу ознаку називають *суб'єктивною*, а другу та третю – *об'єктивними*.

Зміст співучасті у злочині розкривають її форми, а також види співучасників.

Співучасть у злочині можна розглядати в таких **аспектах**:

1) як обов'язкову ознаку об'єктивної сторони складу злочину – суспільно небезпечне діяння;

2) як кваліфікуючу чи особливо кваліфікуючу ознаку злочину;

3) як обставину, що обтяжує покарання.

Співучасть як обов'язкова ознака об'єктивної сторони складу злочину (діяння). Здебільшого виражається у створенні злочинних об'єднань та різних формах участі в них. Цей прояв співучасті у теорії кримінального права відносять до співучасті особливого роду.

Співучасть як кваліфікуюча чи особливо кваліфікуюча ознака злочину представлена в низці статей Особливої частини КК, в диспозиціях яких передбачено вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою та організованою групою в ролі обставини, що обтяжує кримінальну відповідальність.

Водночас, вчинення злочину злочинною організацією здебільшого не відносять до цих ознак, оскільки створення та участь в цьому об'єднанні є окремим (самостійним) складом злочину. При цьому окремі діяння учасників злочинної організації за таких обставин кваліфікуються за сукупністю злочинів, передбачених ст. 255, 257, 258-3 КК та відповідною статтею Особливої частини КК, що встановлює кримінальну відповідальність за протиправне діяння, учинене учасниками цього об'єднання. Відтак, неможливо вчинення злочину учасниками злочинної організації визнавати одночасно самостійним складом злочину і кваліфікуючою чи особливо кваліфікуючою ознакою вчинення певного злочину. Однак, у ч. 5 ст. 143 КК це правило не дотримано, оскільки встановлено кримінальну відповідальність за участь у транснаціональних організаціях, що займаються порушенням встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини.

Діяння, учинене учасниками злочинної організації, зазвичай кваліфікують за частиною статті Особливої частини КК, що передбачає інші кваліфікуючі ознаки, – вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою або організованою групою.

Вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (частина друга або третя статті 28 КК) характеризує співучасть як **обставину, що обтяжує покарання**, передбачену п. 3 ч. 1 ст. 67 КК¹. Вона має місце тоді, коли серед кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак злочину немає такої обставини, як вчинення злочину у певній формі співучасті.

11.2. Види співучасників

Співучасники – це особи, наділені ознаками суб'єкта, які об'єдналися для спільного вчинення умисного злочину².

Співучасник – суб'єкт злочину, що умисно приймає участь у вчиненні умисного злочину разом з іншими особами (особою).

¹ Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія / А. А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 27–28.

² Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом країни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – 211 с. 98.

Види співучасників: виконавець, організатор, підбурювач, пособник.

Види співучасників

Види співучасників	Функції співучасників
Виконавець (співвиконавець)	особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин
Організатор	1) вчинення злочину у співучасті з іншими суб'єктами злочину: – безпосередньо; – шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне
Підбурювач	особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації
Пособник	1) схилення іншого співучасника до вчинення злочину умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину
Пособник	1) сприяння вчиненню злочину іншими співучасниками порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину
	1) вчинення злочину умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином
	1) сприяння вчиненню злочину іншими співучасниками порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод; 2) заздалегідь обіцяне переховування злочинця, знарядь чи засобів вчинення злочину, слідів злочину, предметів, здобутих злочинним шляхом; 3) заздалегідь обіцяне придбання чи збут таких предметів; 4) заздалегідь обіцяне сприяння приховуванню злочину іншим чином

Поряд з цим, в теорії кримінального права виділяють інші види співучасників, зокрема *керівника, ініціатора, лідера, замовника, посередника, функціонера, а також активних учасників, другорядних учасників та співучасників злочинної організації*. Однак дії таких осіб охоплюються функціями організатора, виконавця, підбурювача та пособника.

Виконавець (співвиконавець) – особа, яка у співучасті з іншими суб'єктами злочину безпосередньо чи шляхом використання інших осіб, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне, вчинила злочин, передбачений КК.

Виконавцем визнаються такі категорії суб'єктів:

– особа, яка безпосередньо вчиняє злочин (самостійно виконує об'єктивну сторону злочину);

– особа, яка спільно з іншими безпосередньо бере участь у вчиненні злочину (діє з розподілом ролей або ж як співвиконавець). *Співвиконавець* – це особа, яка виконала частину об'єктивної сторони злочину¹;

– особа, яка використовує для вчинення злочину інших осіб, які згідно з законом не підлягають кримінальній відповідальності (*посереднє виконання*)².

Посереднє виконання злочину – вчинення особою самостійно чи у співучасті злочину не безпосередньо, а шляхом використання осіб, тварин, що відповідно до закону не підлягають кримінальній відповідальності за скоєне. У цьому випадку винна особа буде відповідати як виконавець, а втягнення у вчинення злочину неповнолітнього тягне додаткову відповідальність за ст. 304 КК України.

Форми посереднього виконання:

– використання осіб, які не досягли віку, з якого настає кримінальна відповідальність;

– використання неосудних осіб;

– використання осіб, які не володіють інформацією про злочин;

– використання осіб із застосуванням до них фізичного чи психічного насильства, що зумовлює стан крайньої необхідності;

– використання тварин³.

Організатор – це особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням. Організатором також є особа, яка утворила організовану групу чи злочинну організацію або керувала нею, або особа, яка забезпечувала фінансування чи організувала приховування злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації.

Функції організатора детально розкрито у ППВСУ «Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями» від 23 грудня 2005 р. № 13⁴.

¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 178.

² У теорії кримінального права такого виду дії крім того називають посереднім спричиненням, опосередкованим виконанням.

³ Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – С. 122.

⁴ Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : ППВСУ від 23 груд. 2005 р. № 13.

Підбурювач – це особа, яка схилила іншого співучасника до вчинення злочину, тобто викликала в нього бажання або примусила до вчинення злочину. Підбурюванням визнають схилення конкретної особи (осіб) до вчинення конкретного злочину (злочинів). Способами схилення є умовляння, підкуп, погроза, примус, вимога, доручення, переконання, прохання та ін.

Особа, яку схилили вчинити злочин шляхом примусу, у деяких випадках може діяти невинно (за наявності наказу, обов'язкового до виконання, якщо він не має явно злочинного характеру; при діях підбурюваного у стані крайньої необхідності). У таких випадках підбурювач перетворюється на виконавця, який використав іншу особу як «знаряддя вчинення злочину».

Пособник – це особа, яка порадами, вказівками, наданням засобів чи знарядь або усуненням перешкод сприяла вчиненню злочину іншими співучасниками, а також особа, яка заздалегідь обіцяла переховати злочинця, знаряддя чи засоби вчинення злочину, сліди злочину чи предмети, здобуті злочинним шляхом, придбати чи збути такі предмети, або іншим чином сприяти приховуванню злочину.

Види пособництва:

1) **інтелектуальне пособництво** – зміцнення рішучості у виконавця вчинити злочин шляхом:

– поради;

– вказівки;

– заздалегідь обіцяного переховування злочинця, знарядь і засобів вчинення злочину, слідів злочину і предметів, здобутих злочинним шляхом;

– заздалегідь обіцяного придбання і збуту майна, здобутого злочинним шляхом.

2) **фізичне пособництво**:

– надання виконавцю необхідних засобів чи знарядь для реалізації його злочинного наміру;

– усунення перешкод, що заважають виконавцю виконати об'єктивну сторону складу злочину;

– створення необхідних умов, що забезпечують вчинення злочину;

– умисне заздалегідь обіцяне приховування злочину.

І підбурювач, і інтелектуальний пособник, беручи участь у злочині, можуть надавати поради та вказівки. Проте при підбурюванні шляхом надання порад чи вказівок у виконавця виникає рішучість вчинити злочин, а при інтелектуальному пособництві ця рішучість уже існує і тільки зміцнюється порадами і вказівками, які дає пособник. На відміну від підбурювання, з об'єктивної сторони пособництво може виражатися не лише в діях, але й у бездіяльності¹. Підбурювання можливе лише до початку вчинення злочину виконавцем.

¹ Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – С. 173–174.

11.3. Форми співучасті

Форма співучасті – це спосіб організації умисної спільної участі декількох суб'єктів злочину у вчиненні умисного злочину. Її визначають характерні для злочинного об'єднання кримінально-правові ознаки.

Розрізняють просту і складну форму співучасті, а також форми співучасті, закріпленні в КК (група осіб, група осіб за попередньою змовою, організована група та злочинна організація).

Проста форма співучасті (співвиконавство, співвинність) має місце в тих випадках, коли співучасники діють як виконавці (співвиконавці). При цьому, кожен співучасник може повністю вчиняти діяння, що утворює об'єктивну сторону складу злочину або ж лише його частину, тобто діяти з розподілом функцій між іншими виконавцями. До простої форми співучасті належить група осіб без попередньої змови.

Складна форма співучасті характеризується розподілом ролей між співучасниками (співучасть з розподілом ролей). Для цієї форми співучасті необхідна наявність хоча б двох співучасників: виконавця і будь-якого іншого співучасника (організатора, підбурювача чи пособника). До складної форми співучасті належать організована група та злочинна організація.

Водночас, група осіб за попередньою змовою може бути віднесена як до простої, так і до складної форм співучасті, залежно від того чи існує у ній розподіл ролей під час вчинення злочину.

Вчинення злочину групою осіб, групою осіб за попередньою змовою, організованою групою або злочинною організацією

Злочин, учинений групою осіб	якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою
Злочин, учинений за попередньою змовою групою осіб	якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення
Злочин, учинений організованою групою	якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи
Злочин, учинений злочинною організацією	якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп

Група осіб. Злочин визнається таким, що вчинений групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців без попередньої змови між собою.

Кримінально-правові ознаки групи осіб:

- 1) участь декількох (два або більше) виконавців¹;
- 2) відсутність попередньої змови.

Ця форма співучасті має місце у випадку приєднання однієї особи (виконавця) до злочину, який вже розпочато іншою особою (іншими особами). При цьому один співучасник повинен сприяти вчиненню злочину іншому, а останній має усвідомлювати і сприймати це сприяння. Інакше це не співучасть. Наприклад, у нічний час особа вчиняє крадіжку з сільського магазину. У цей час інша особа, яка проїжджала повз магазин на авто, побачила це і приєдналась до злочину. Обидва злодії за ніч перевезли усі речі з магазину до спільного знайомого, що проживав у сусідньому селі. Однак співучасті у злочині могло б не бути, якщо кожен злодій діяв самостійно. Наприклад, один викрав речі і заніс додому, а інший викрадене відразу продав сусіду. Або ж друга особа дочекалася, коли завершить крадіжку перша і лише після того таємно заволоділа майном магазину.

Група осіб або, як її ще називають, група осіб без попередньої змови характерна для вчинення злочинів, передбачених ст. 121, 152, 153, 197-1, 296, 402, 404, 405 КК тощо. Однак це не означає, що ці злочини не можуть бути вчинені в інших формах співучасті.

Злочин, передбачений ст. 153 КК, визнається вчиненим групою осіб, якщо у ньому брали участь декілька (два або більше) виконавців (співвиконавців). При цьому виконавці (співвиконавці) діють узгоджено, з єдиним умислом і кожен з них безпосередньо виконує діяння, що утворюють повністю чи частково об'єктивну сторону складу злочину. Злочинна діяльність одного виконавця може приєднуватися до діяльності іншого (інших) і в ході вчинення злочину, але до його закінчення або припинення².

Група осіб за попередньою змовою. Злочин визнається вчиненим за попередньою змовою групою осіб, якщо його спільно вчинили декілька осіб (дві або більше), які заздалегідь, тобто до початку злочину, домовилися про спільне його вчинення.

Кримінально-правові ознаки групи осіб за попередньою змовою:

- 1) участь декількох (двох і більше) осіб;
- 2) попередня змова.

Учасники групи осіб за попередньою змовою можуть бути як виконавцями, так і співучасниками різних видів (організаторами, підбурювачами, пособниками). У цій формі співучасті може мати місце як

¹ У цьому об'єднанні відсутній розподіл ролей, тобто усі виступають як виконавці. Водночас можливий «технічний розподіл функцій», коли декілька осіб спільно виконують об'єктивну сторону.

² Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи : ППВСУ від 30 трав. 2008 р. № 5.

співвиконавство (усі учасники беруть участь у виконанні об'єктивної сторони), так і співучасть з розподілом ролей (поряд з виконавцем є будь-який інший співучасник – організатор, підбурювач, пособник).

Попередня змова – це домовленість кількох осіб (двох і більше) про спільне вчинення злочину, що відбувається заздалегідь, тобто до початку його вчинення. Основна відмінність «попередньої змови» від інших ознак полягає в тому, що вона стосується домовленості про конкретний злочин і відбувається до початку виконання об'єктивної сторони складу злочину. Причому проміжок часу між домовленістю і реальним початком учинення злочину може бути різний і вирішальної ролі не відіграє. Домовленості може бути досягнуто як за тривалий час до початку вчинення злочину, так і за кілька годин, хвилин чи секунд. Така згода може досягатися словами, жестами, умовними знаками, а іноді навіть поглядами. Початком учинення злочину прийнято вважати початок виконання об'єктивної сторони злочину. Усі домовленості, що досягаються до початку замаху, є попередніми, а ті, які погоджуються у процесі чи після замаху, не можуть розглядатись як попередні.

Організована група. Злочин визнається вчиненим організованою групою, якщо в його готуванні або вчиненні брали участь декілька осіб (три і більше), які попередньо зорганізувалися у стійке об'єднання для вчинення цього та іншого (інших) злочинів, об'єднаних єдиним планом з розподілом функцій учасників групи, спрямованих на досягнення цього плану, відомого всім учасникам групи.

Кримінально-правові ознаки організованої групи:

- 1) участь декількох осіб (три і більше);
- 2) попередня зорганізованість;
- 3) стійкість;
- 4) мета вчинення двох і більше злочинів;
- 5) об'єднаність єдиним планом, відомим усім учасникам групи;
- 6) розподіл функцій учасників групи, спрямованих на досягнення плану.

Попередня зорганізованість охоплює попередню змову і свідчить про наявність у злочинному об'єднанні усіх ознак його організованості до початку вчинення злочину. Це об'єднання має визначену законом мінімальну кількість осіб (три і більше), стійкість, розподіл ролей тощо. Про попередню зорганізованість можуть свідчити наявність плану злочинної діяльності, учинення в минулому злочинів, наявність організатора (керівника) тощо.

Стійкість організованої групи полягає в її здатності забезпечити стабільність і безпеку свого функціонування, тобто ефективно протидіяти внутрішнім факторам, що можуть її дезорганізувати (наприклад, невизнання авторитету або наказів керівника, намагання окремих членів об'єднання відокремитись чи вийти з нього). На здатність об'єднання протидіяти внутрішнім дезорганізуючим факторам указують, зокрема, такі ознаки: стабільний склад, тісні стосунки між його учасниками, їх централізоване підпорядкування, єдині для всіх правила поведінки, а також наявність плану злочинної діяльності і чіткий розподіл функцій учасників щодо його

досягнення. Ознаками стійкості також можуть бути: попередня злочинна діяльність (спільна діяльність, що передуює початку вчинення першого злочину, готування до злочину, різного роду організаційні заходи); існування об'єднання до моменту вчинення його учасниками запланованих злочинів; стабільність об'єднання, зокрема його складу; установлення корупційних зв'язків в органах влади; значна кількість учинених або запланованих злочинів; тривалість функціонування об'єднання; тісні стосунки та взаємозв'язок між співучасниками; вжиття заходів забезпечення безпеки співучасників; створення або використання нелегальних грошових фондів та ін.

План злочинних дій можна розглядати в аспекті плану вчинення окремого злочину учасниками організованої групи і плану злочинної діяльності об'єднання взагалі. Він може містити відомості про розподіл функцій та ролей, види злочинів, які вчиняють та планують учинити учасники об'єднання, кількість таких злочинів, період часу функціонування групи, час, місце, спосіб, знаряддя, засоби вчинення злочину, потерпілих від злочину, співучасників, розподіл прибутку від злочину, заходи конспірації тощо.

Про план учинення злочинів повинні знати усі учасники об'єднання, водночас, об'єм цих відомостей для кожного з них може бути різним. Увесь план може бути відомим організатору, а інші співучасники можуть володіти інформацією в тій мірі, яка необхідна для виконання покладених на них функцій. План може існувати в усній чи фіксованій формі.

Злочинна організація. Злочин визнається вчиним злочинною організацією, якщо він скоєний стійким ієрархічним об'єднанням декількох осіб (п'ять і більше), члени якого або структурні частини якого за попередньою змовою зорганізувалися для спільної діяльності з метою безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Кримінально-правові ознаки злочинної організації:

- 1) участь декількох осіб (п'ять і більше);
- 2) стійкість;
- 3) ієрархічність;
- 4) зорганізованість за попередньою змовою;
- 5) мета безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів учасниками цієї організації, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп.

Стійкість злочинної організації є як внутрішньою (характерна для організованої групи), так і зовнішньою. Ознаками зовнішньої стійкості злочинної організації можуть бути: встановлення корупційних зв'язків в органах влади, наявність каналів обміну інформацією щодо діяльності конкурентів по злочинному середовищу, створення нелегальних (тіньових) страхових фондів та визначення порядку їх наповнення й використання тощо.

Ієрархічність злочинної організації полягає у підпорядкованості учасників останньої організатору і забезпечує певний порядок керування таким об'єднанням, а також сприяє збереженню функціональних зв'язків та принципів взаємозалежності його учасників або структурних частин при здійсненні спільної злочинної діяльності. Ієрархічність злочинної організації – це такий розподіл функцій і ролей між учасниками (структурними частинами) злочинної організації, що забезпечує підпорядкованість і підзвітність рядових учасників останньої організаторам: керівнику (керівному органу) злочинної організації та керівникам структурних частин. Вона передбачає: особливий розподіл функцій і ролей в об'єднанні – наявність організаторів (керівників злочинної організації та її структурних частин) і виконавців (рядових учасників); поділ злочинної організації на структурні частини; наявність правил поведінки, побудованих на субординації, підпорядкованості, підзвітності та дисципліні її учасників.

Злочинна організація має щонайменше трирівневу ієрархічну структуру (верхній рівень займають керівники всієї злочинної організації, середній – керівники структурних частин і нижній – рядові учасники).

Кримінально-правові ознаки злочинних об'єднань

Ознаки	Вид об'єднання:			
	група осіб	група осіб за попередньою змовою	організована група	злочинна організація
Кількість учасників	декілька виконавців (2 або більше)	декілька осіб (2 або більше)	декілька осіб (3 і більше)	декілька осіб (5 і більше)
Змова	без попередньої змови	попередня змова	попередня зорганізованість	зорганізованість за попередньою змовою
Стійкість			стійкість	стійкість
Мета об'єднання	вчинення злочину	вчинення злочину	вчинення двох і більше злочинів	безпосереднє вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, або керівництво чи координація злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп
Інші ознаки			об'єднаність єдиним планом, відомим всім учасникам групи розподіл функцій учасників групи	ієрархічність

Спільні та відмінні кримінально-правові ознаки злочинних об'єднань

Група осіб	Група осіб за попередньою змовою
виконавці	будь-які співучасники
без попередньої змови	попередня змова
Група осіб за попередньою змовою	Організована група
декілька осіб (2 або більше)	декілька осіб (3 і більше)
попередня змова	попередня зорганізованість
	стійкість
	мета вчинення двох і більше злочинів
	об'єднаність єдиним планом, відомим всім учасникам групи
	розподіл функцій учасників групи, спрямованих на досягнення плану
Організована група	Злочинна організація
декілька осіб (три і більше)	декілька осіб (п'ять і більше),
попередня зорганізованість	зорганізованість за попередньою змовою
стійкість	стійкість
мета вчинення двох і більше злочинів	мета безпосереднього вчинення тяжких або особливо тяжких злочинів, або керівництва чи координації злочинної діяльності інших осіб, або забезпечення функціонування як самої злочинної організації, так і інших злочинних груп
об'єднаність єдиним планом, відомим всім учасникам групи	
розподіл функцій учасників групи, спрямованих на досягнення плану	ієрархічність

11.4. Кримінальна відповідальність співучасників. Екссес виконавця

Виконавець (співвиконавець)	підлягає кримінальній відповідальності за статтею Особливої частини КК, яка передбачає вчинений ним злочин (наприклад, ч. 2 ст. 185 КК)
Організатор	підлягає кримінальній відповідальності за ч. 3 ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, учинений виконавцем (наприклад, ч. 3 ст. 27 – ч. 2 ст. 185 КК) у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину організатор підлягає кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині (наприклад, ч. 2 с. 15 – ч. 3 ст. 27 – ч. 2 ст. 185 КК) не підлягає кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося його умислом
Підбурювач	підлягає кримінальній відповідальності за ч. 4 ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, учинений виконавцем (наприклад, ч. 4 ст. 27 – ч. 2 ст. 185 КК) у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину підбурювач підлягає кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині (наприклад, ч. 2 с. 15 – ч. 4 ст. 27 – ч. 2 ст. 185 КК) не підлягає кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося його умислом

<i>Пособник</i>	підлягає кримінальній відповідальності за ч. 5 ст. 27 і тією статтею (частиною статті) Особливої частини КК, яка передбачає злочин, учинений виконавцем (наприклад, ч. 5 ст. 27 – ч. 2 ст. 185 КК)
	у разі вчинення виконавцем незакінченого злочину пособник підлягає кримінальній відповідальності за співучасть у незакінченому злочині (наприклад, ч. 2 ст. 15 – ч. 5 ст. 27 – ч. 2 ст. 185 КК)
	не підлягає кримінальній відповідальності за діяння, вчинене виконавцем, якщо воно не охоплювалося його умислом
<i>Організатор організованої групи чи злочинної організації</i>	підлягає кримінальній відповідальності за всі злочини, вчинені організованою групою чи злочинною організацією, якщо вони охоплювалися його умислом
<i>Інші учасники організованої групи чи злочинної організації</i>	підлягають кримінальній відповідальності за злочини, у підготовці або вчиненні яких вони брали участь, незалежно від тієї ролі, яку виконував у злочині кожен із них

Ознаки, що характеризують особу окремого співучасника злочину, ставляться в вину лише цьому співучасникові.

Інші обставини, що обтяжують відповідальність і передбачені у статтях Особливої частини КК як ознаки злочину, що впливають на кваліфікацію дій виконавця, ставляться в вину лише співучаснику, який усвідомлював ці обставини.

Ексцес виконавця – це вчинення виконавцем діяння, що не охоплюється умислом інших співучасників.

Види ексцесу:

кількісний – вчинення виконавцем інших однорідних або більш тяжких злочинів, ніж задумані співучасниками. Наприклад, грабежу замість крадіжки;

якісний – вчинення виконавцем зовсім іншого злочину, ніж задуманий співучасниками, або ж додаткового злочину поряд із запланованим співучасниками. Наприклад, виконавець вчинив запланований розбій та непогоджене з іншими співучасниками зґвалтування;

кількісно-якісний – вчинення виконавцем іншого однорідного злочину, ніж задуманий зі співучасниками, а також додаткового злочину, що взагалі не охоплювався умислом співучасників. Наприклад, зґвалтування та розбоєм замість крадіжки.

При ексцесі виконавець відповідає за фактично вчинений злочин, а інші співучасники – за злочин, що охоплювався їхнім умислом (запланований злочин).

11.5. Трансформація співучасті у злочині

Трансформація співучасті у злочині – це зміна істотних ознак та властивостей співучасті, внаслідок чого злочинне об'єднання одного виду перетворюється в інший, змінюється роль співучасників чи вид учиненого ними злочину.

Форми трансформації співучасті у злочині:

- 1) трансформація форми співучасті (виду злочинного об'єднання);
- 2) трансформація співучасника (його виду чи ролі);
- 3) трансформація злочину, вчиненого співучасниками.

Дії співучасників під час вчинення злочинів у складі різних видів злочинних об'єднань мають кваліфікуватися самостійно у кожному конкретному випадку. При цьому необхідно брати до уваги ту роль, яку виконував співучасник на момент вчинення кожного злочину у складі об'єднання.

Трансформацію ролі співучасника слід відмежовувати від суміщення ролей. Ці поняття різняться між собою, адже у результаті трансформації особа виконує іншу роль, ніж ту, яку вона виконувала попередньо, а під час суміщення ролей особа виконує функції двох і більше різних видів співучасників.

Не слід ототожнювати трансформацію з ексцесом виконавця, оскільки трансформація може стосуватись не лише співучасників, але й злочинного об'єднання та його протиправної діяльності. Крім того, трансформуватися може роль будь-якого співучасника, а не лише виконавця. Трансформація ролі охоплюється умислом інших співучасників, а ексцес – ні. Ексцес виконавця за певних обставин може бути виключно трансформацією злочину, вчиненого виконавцем. Водночас не будь-який ексцес є трансформацією. Трансформація можлива лише в ексцесі виконавця, що полягає у перетворенні одного злочину в інший¹.

11.6. Добровільна відмова співучасників від вчинення злочину

Добровільна відмова співучасників

	Відповідальність	
	Виконавця (співвиконавця)	Інших співучасників
Добровільна відмова виконавця (співвиконавця)	Не підлягає кримінальній відповідальності	Підлягають кримінальній відповідальності за готування до того злочину або замах на той злочин, від вчинення якого добровільно відмовився виконавець
Добровільна відмова організатора, підбурювача чи пособника²	Підлягає кримінальній відповідальності за готування до злочину або за замах на злочин, залежно від того, на якій із цих стадій його діяння було припинено	Не підлягають кримінальній відповідальності, якщо вони відвернули вчинення злочину або своєчасно повідомили відповідні органи державної влади про злочин, що готується або вчиняється

¹ Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія / А. А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 135.

² Добровільною відмовою пособника є також ненадання ним засобів чи знарядь вчинення злочину або неусунення перешкод вчиненню злочину.

11.7. Причетність до злочину та провокація злочину

Причетність до злочину – це дія чи бездіяльність, що має безпосереднє відношення до злочину, але не є співучастю в ньому. Це умисна дія або бездіяльність, яка посягає на суспільні відносини у сфері попередження і припинення злочинів, учинена загальним або спеціальним суб'єктом, якому достовірно відомо про вчинений або підготовлюваний злочин, та полягає у заздалегідь не обіцяному приховуванні цього злочину, потуранні йому або недонесенні про нього¹.

Види причетності до злочину:

– заздалегідь не обіцяне приховування злочину (тобто не обіцяне до закінчення злочину приховування злочинця, засобів і знарядь вчинення злочину, його слідів або предметів, здобутих злочинним шляхом – ст. 396 КК);

– заздалегідь не обіцяне придбання чи збут майна, добутого злочинним шляхом (ст. 198 КК);

– заздалегідь не обіцяне потурання злочину (наприклад, умисне невиконання обов'язків із запобігання вчиненню злочину особою, яка повинна була і могла це зробити – може кваліфікуватись за ст. 364 КК);

– заздалегідь обіцяне (тобто обіцяне до закінчення злочину) неповідомлення про злочин (не утворює складу злочину).

Причому перші три види причетності є самостійними злочинами і тому тягнуть за собою кримінальну відповідальність. Що ж стосується неповідомлення про злочин (недонесення), то воно законом взагалі злочином не вважається.

Не є співучастю причетність до злочину

Вид причетності	Зміст	Відповідальність
Приховування злочину	не обіцяне заздалегідь переховування злочинця, знарядь і засобів учинення злочину, слідів злочину чи предметів, здобутих злочинним шляхом, або придбання чи збут таких предметів	лише у випадках, передбачених ст. 198 (придбання, отримання, зберігання чи збут майна, одержаного злочинним шляхом) та 396 (заздалегідь не обіцяне приховування тяжкого чи особливо тяжкого злочину) КК
Неповідомлення про злочин	не є співучастю обіцяне до закінчення вчинення злочину неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин	лише у випадках, коли вчинене ними діяння містить ознаки іншого злочину

¹ Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання вчиненню злочину : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Лемешко Олександр Миколайович. – Харків, 2001. – С. 185, 43.

Провокація злочину – завідоме створення особою обстановки, що викликає вчинення іншою особою злочину, або співучасть у такому злочині з метою її викриття, шантажу або заподіяння іншої матеріальної чи нематеріальної шкоди такій особі¹. Головною метою провокації є викриття (полягає тільки у виявленні факту злочину). Водночас інша мета, яку може переслідувати провокатор (шантаж, заподіяння матеріальної чи нематеріальної шкоди тощо), є похідною і досягається лише після викриття².

Провокація злочину має місце тоді, коли співробітники правоохоронних органів не обмежуються переважно пасивним встановленням обставин можливого вчинення особою злочину, а підбурюють цю особу до вчинення злочину з метою її викриття.

Провокаційна діяльність може мати місце в умисних злочинах, пов'язаних з пропозицією, обіцянкою, наданням або одержанням неправомірної вигоди, підкупом, обігом зброї, наркотичних засобів чи психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів тощо. У КК за провокацію злочину спеціально встановлено кримінальну відповідальність лише в ст. 370 (провокація підкупу). Однак це не виключає можливості притягнення до кримінальної відповідальності за іншими статтями КК.

Контрольні запитання та завдання

1. Охарактеризуйте поняття та ознаки співучасті у злочині?
2. У яких аспектах можна розглядати співучасть у злочині?
3. Які види співучасників злочину визначені у КК та які функції вони виконують?
4. Які види співучасників додатково виділяють у теорії кримінального права?
5. Що таке форма співучасті та які її види?
6. Назвіть спільні та відмінні ознаки форм співучасті, що визначені у ст. 28 КК.
7. Що таке ексцес виконавця та в чому полягають особливості відповідальності співучасників при окремих його видах?
8. У чому полягають особливості кримінальної відповідальності окремих співучасників?
9. Що таке трансформація співучасті у злочині та які її форми?
10. Охарактеризуйте добровільну відмову співучасників від вчинення злочину?
11. Що таке причетність до злочину та які її види?
12. Що таке провокація злочину?

¹ Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Альошина. – Д., 2007. – 19 с.

² Груздур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Груздур Олег Михайлович. – Київ, 2011. – 229 с.

МНОЖИННІСТЬ ЗЛОЧИНІВ

12.1. Поняття, ознаки, види та форми множинності злочинів

Множинність злочинів – вчинення особою одноособово чи у співучасті двох і більше злочинів.

Ознаки множинності злочинів:

– вчинення двох і більше злочинів;
– усі злочини вчиняються однією й тією ж особою самостійно або у співучасті;

– кожен злочин має кримінально-правове значення (його юридичні наслідки враховуються під час кваліфікації). Ця ознака характерна лише для юридичної множинності злочинів.

Форми множинності злочинів:

– повторність;
– сукупність;
– рецидив.

Передбачені у розділі VII Загальної частини КК повторність, сукупність та рецидив злочинів є окремими формами множинності злочинів, кожна з яких має специфічний кримінально-правовий зміст. Водночас цей зміст визначений у КК таким чином, що *деякі із цих форм не виключають одна одну*. Тому вчинення особою двох або більше злочинів може за відповідних умов утворювати сукупність і повторність (наприклад, вчинення грабежу особою, яка раніше вчинила крадіжку), повторність і рецидив (наприклад, вчинення вимагання особою, яка має судимість за шахрайство)¹.

Види множинності злочинів:

– множинність тотожних злочинів (злочинів передбачених однією і тією ж статтею). Наприклад, вчинення двох і більше крадіжок;
– множинність однорідних злочинів (схожих злочинів з несуттєвими відмінностями). Наприклад, вчинення крадіжки і грабежу;
– множинність різнорідних злочинів (зовсім різних злочинів). Наприклад, вчинення крадіжки і умисного вбивства.

Крім того, виділяють фактичну і юридичну множинність.

Юридична множинність – різновид множинності, при якій раніше вчинений злочин вважається існуючим і тягне за собою настання кримінально-правових наслідків (фактично, це сукупність, повторність та рецидив). Наприклад, особа, яка має судимість за зґвалтування, вчиняє

¹ Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : ППВСУ від 4 черв. 2010 р. № 7.

нове звалтування. У цьому випадку дії особи будуть кваліфіковані як звалтування, вчинене повторно.

Фактична множинність – різновид множинності, при якій раніше вчинений злочин вважається неіснуючим, не має кримінально-правових наслідків. Це випадки, коли особа звільнена від кримінальної відповідальності; з особи знята чи погашена судимість; декриміналізовано діяння. Наприклад, особа, яка має погашену судимість за грабіж, вчиняє крадіжку. У цьому випадку грабіж, судимість за який погашено, не враховується і тому таємне викрадення чужого майна кваліфікується за ч. 1 ст. 185 КК, а не за ч. 2 ст. 185 КК за ознакою повторності.

Форми множинності злочинів

Характеризуючі ознаки	Сукупність злочинів	Повторність злочинів	Рецидив злочинів
Кількість учинених злочинів	Два і більше	Два і більше	Два і більше
Форма вини	Умисні або необережні	Умисні або необережні	Умисні злочини
Категорії статей, якими передбачені злочини	Різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК	Тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК Різними статтями КК у випадках, передбачених його Особливою частиною	Тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК Різними статтями або частинами однієї статті Особливої частини КК
Судимість	Особа <u>не має</u> судимості за жоден із злочинів	Особа <u>може мати</u> незняту чи непогашену судимість за раніше вчинений злочин	Особа <u>має</u> незняту чи непогашену судимість за раніше вчинений умисний злочин
Звільнення від кримінальної відповідальності	За жоден із злочинів особу не звільнено від кримінальної відповідальності		

Значення множинності:

– враховується при кваліфікації злочинів. Наприклад, злочини, які утворюють сукупність (крадіжка і незаконне заволодіння транспортним засобом), підлягають окремій кваліфікації – за ст. 185 і 289 КК;

– враховується під час призначення покарання. Наприклад, відповідно до ст. 67 КК при призначенні покарання обставинами, які його обтяжують, визнаються вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;

– враховується при звільненні від кримінальної відповідальності. Наприклад, наявність повторності, сукупності та рецидиву злочинів виключає звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 45–48 КК, оскільки однією з умов цих видів звільнення є вчинення злочину вперше;

– враховується при звільненні від покарання та його відбування. Так, відповідно до ч. 3 ст. 78 КК у разі вчинення засудженою особою,

звільненою від відбування покарання з випробуванням, протягом іспитового строку нового злочину, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими в статтях 71, 72 КК.

- свідчить про стійку антисоціальну спрямованість особи;
- може свідчити про неефективну роботу правоохоронних органів.

12.2. Одиничні злочини

Множинність злочинів утворюють одиничні злочини.

Одиничний злочин – діяння, що містить ознаки одного самостійного складу злочину.

Види одиничних злочинів:

1) прості одиничні злочини – злочини, що мають просте законодавче визначення (мають один об'єкт, предмет, вказують на одного потерпілого, одне діяння та один наслідок):

– злочин з одним діянням, що не має суспільно небезпечних наслідків, описаних в диспозиції статті. Це злочини з формальним складом (наприклад, розголошення таємниці усиновлення – ч. 1 ст. 168 КК);

– злочин з одним діянням і одним наслідком (наприклад, умисне ббивство – ч. 1 ст. 115 КК);

2) складні (ускладнені) одиничні злочини – злочини, які ускладнені додатковими об'єктивними і суб'єктивними ознаками:

– **злочин з кількома альтернативними діяннями.** Наприклад, викрадення, привласнення, вимагання вогнепальної зброї (крім гладкоствольної мисливської), бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв чи радіоактивних матеріалів або заволодіння ними шляхом шахрайства (ст. 262 КК);

– **злочин з кількома альтернативними наслідками.** Наприклад, необережне знищення або пошкодження чужого майна, що спричинило тяжкі тілесні ушкодження або загибель людей (ст. 196 КК);

– **злочин з похідними наслідками** – це злочин з двома наслідками, до яких у винного різне психічне ставлення (дві різні форми вини). Наприклад, умисне тяжке тілесне ушкодження, що спричинило смерть потерпілого (ч. 2 ст. 121 КК), передбачає умисел до завдання тяжких тілесних ушкоджень і необережність до смерті потерпілого;

– **складений злочин** – одиничний злочин, що складається з двох і більше злочинних діянь, кожне з яких, якщо розглядати їх ізольовано, являє собою самостійні одиничні злочини, але які (внаслідок їх органічної єдності, типовості, поширеності одночасного вчинення тощо) об'єднані законодавцем в окремих одиничний злочин, передбачений однією статтею (частиною статті). Наприклад, розбій – напад з метою заволодіння чужим майном, поєднаний із насильством, небезпечним для життя чи здоров'я особи, яка зазнала нападу, або з погрозою застосування такого насильства (ст. 187 КК), охоплює відкрите заволодіння майном і насильство, небезпечне для життя чи здоров'я особи;

– **триваючий злочин** – одиничний злочин, який, розпочавшись однією дією чи бездіяльністю, відбувається протягом певного відрізка часу. Вони характеризуються безперервним, постійним здійсненням протягом певного проміжку часу злочинного діяння.

Початком триваючого злочину є дія чи бездіяльність, вчинивши яку особа виходить із кола законотворчих громадян і, так би мовити, починає перебувати у злочинному стані, причому це може тривати як завгодно довго (декілька годин, днів, місяців, років). До триваючих злочинів належать незаконне носіння або зберігання вогнепальної зброї (ст. 263 КК), ухилення від сплати аліментів на утримання дітей (ст. 164 КК) тощо.

Закінчення триваючого злочину:

за волею винного (з'явлення із зізнанням; знищення вогнепальної зброю, яку незаконно зберігав, або добровільна її видача тощо);

через незалежні від винного обставини (викрадення в особи зброї, що зберігалась незаконно; смерть дитини, від утримання якої у формі аліментів ухилився винний тощо);

– **продовжуваний злочин** – одиничний злочин, що складається з двох і більше тотожних злочинних діянь, об'єднаних єдиним умислом.

Ознаки продовжуваного злочину: складається із декількох (двох і більше) діянь, розірваних між собою певним проміжком часу; усі діяння є юридично тотожними, утворюють один злочин; усі діяння об'єднані єдиним наміром. Це може бути, наприклад, кілька викрадень складових частин вогнепальної зброї, з яких можна виготовити придатну до використання вогнепальну зброю. Такі дії слід кваліфікувати як один злочин, передбачений ч. 1 ст. 262 КК.

12.3. Повторність злочинів

Повторністю злочинів визнається вчинення двох або більше злочинів, передбачених тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК.

Повторністю злочинів визнається неодноразове вчинення однією і тією ж особою двох або більше злочинів, якщо вони:

– передбачені тією самою статтею або частиною статті Особливої частини КК. Наприклад, обидва злочини передбачені ст. 185 КК;

– передбачені різними статтями КК у випадках, передбачених в Особливій частині КК. Наприклад, вчинення крадіжки особою, яка раніше вчинила грабіж, є повторним відповідно до п. 1 примітки до ст. 185 КК.

При цьому для повторності не має значення, чи було особу засуджено за раніше вчинений злочин.

З урахуванням того, чи мало місце засудження за перший злочин (один із злочинів, які утворюють множинність), повторність може бути поділена на види:

– повторність, не пов'язана з засудженням за попередній злочин;

– повторність, пов'язана з засудженням за попередній злочин (якщо обидва злочини є умисні, то це одночасно і повторність, і рецидив злочинів).

Виділяють також *повторність тождесних злочинів* (наприклад, дві і більше крадіжки) і *повторність однорідних злочинів* (наприклад, крадіжка і грабiж).

Не утворює повторності раніше вчинений злочин, за який:

– особу було звільнено від кримінальної відповідальності;

– особу було засуджено без призначення покарання або зі звільненням від покарання;

– особа має зняту або погашену судимість.

Стадії вчинених злочинів, а також вчинення злочинів одноособово чи у співучасті на визнання їх вчиненими повторно не впливають.

Відмінність повторності злочинів від продовжуваного злочину:

– повторність утворюють два і більше злочини, а продовжуваний злочин – два і більше суспільно небезпечних діяння, що не є самостійними злочинами (повторність – це два і більше злочини, а продовжуваний злочин – це один злочин);

– у повторності кожен злочин має свою суб'єктивну сторону, зокрема самостійний умисел, а в продовжуваному злочині кожне діяння охоплюється єдиним злочинним наміром;

– при повторності злочини можуть бути передбачені тією самою статтею, частиною статті або різними статтями Особливої частини КК, а в продовжуваному злочині – однією і тією ж статтею і частиною статті Особливої частини КК.

12.4. Сукупність злочинів

Сукупністю злочинів визнається вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено. При цьому не враховуються злочини, за які особу було звільнено від кримінальної відповідальності за підставами, встановленими законом.

При сукупності злочинів кожен з них підлягає кваліфікації за відповідною статтею або частиною статті Особливої частини КК. Наприклад, убивство і розбій слід кваліфікувати за ст. 115 і 187 КК.

Сукупність можуть утворювати також злочини, передбачені однією і тією ж статтею або частиною статті Особливої частини КК. *Це злочини, які визнаються одночасно повторністю і сукупністю, зокрема:*

– вчинені неодноразом і за наступний злочин новою редакцією відповідної статті чи частини статті Особливої частини КК передбачено новий за своїм змістом склад злочину;

– вчинені неодноразом і за наступний злочин новою редакцією відповідної статті чи частини статті Особливої частини КК посилено кримінальну відповідальність;

– мають різні стадії. Наприклад, закінчений замах на умисне вбивство і умисне вбивство кваліфікується за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 – п. 13 ч. 2 ст. 115 КК;

– було вчинено закінчений замах на злочин і незакінчений замах на злочин. Наприклад, закінчений замах на умисне вбивство і незакінчений замах на умисне вбивство кваліфікується за ч. 2 ст. 15, ч. 1 ст. 115 – ч. 3 ст. 15, п. 13 ч. 2 ст. 115 КК;

– один чи декілька злочинів особа вчинила самостійно (одноособово) чи була його (їх) виконавцем (співвиконавцем), а інший (інші) вчинила як організатор, підбурювач чи пособник. Наприклад, дії особи, яка одну крадіжку вчинила самостійно, а в іншій була організатором, кваліфікуються за ч. 1 ст. 185 та ч. 3 ст. 27 ч. 2 ст. 185 КК;

– один злочин особа вчинила як організатор, підбурювач чи пособник, а при вчиненні іншого була іншим співучасником. Наприклад, дії особи, яка одну крадіжку організувала, а в іншій була пособником, кваліфікуються за ч. 1 ст. 185 та ч. 3 ст. 27 ч. 2 ст. 185 КК.

Види сукупності злочинів:

– ***реальна сукупність*** – вчинення особою двома і більше діяннями двох і більше злочинів. Наприклад, хуліганства і зґвалтування;

– ***ідеальна сукупність*** – вчинення особою двох чи більше злочинів одним діянням. Наприклад, умисне вбивство особи шляхом підпалу будинку, де перебував потерпілий (одне діяння), слід кваліфікувати як два злочини, передбачені різними статтями КК – ч. 1 ст. 115 та ч. 2 ст. 194. Інший приклад: посягання на життя державного діяча з використанням вибухового пристрою, яке спричинило його загибель, а також убивство інших осіб. У цьому разі одним діянням вчинено два злочини, передбачені ч. 1 ст. 112 та п. 1, 5 ч. 2 ст. 115 КК.

12.5. Рецидив злочинів

Рецидивом злочинів визнається вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин.

Оскільки відповідно до ч. 1 ст. 88 КК особа визнається такою, що має судимість, з дня набрання законної сили обвинувальним вироком і до погашення або зняття судимості, то вчинення саме в цей період нового умисного злочину утворює з попереднім умисним злочином їх рецидив.

Рецидив відсутній, якщо після вчинення особою нового злочину:

– обвинувальний вирок за попередній злочин (злочини) було скасовано як неправосудний і особу було реабілітовано;

– обвинувальний вирок за попередній або наступний злочин було змінено і особа у зв'язку з цим вважається такою, що має судимість за необережний злочин;

– новим законом було скасовано злочинність діяння.

В окремих статтях Особливої частини КК рецидив злочинів передбачено як різновид повторності злочинів і, крім таких кваліфікуючих

ознак, як вчинення злочину повторно або його вчинення особою, яка раніше вчинила відповідний злочин, може бути виражений і такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення злочину особою, раніше судимою за відповідний злочин.

Якщо рецидив злочинів утворює одночасно і їх повторність, яка передбачена у статті чи частині статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, то за змістом ч. 4 ст. 67 КК як повторність, так і рецидив злочинів суд не може ще раз враховувати при призначенні покарання як обставину, що його обтяжує¹.

Види рецидиву злочинів:

– **загальний** – вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за умисний злочин, не тотожний та не однорідний попередньому. Наприклад, вчинення умисного вбивства особою, яка має судимість за розбій.

– **спеціальний** – вчинення нового умисного злочину особою, яка має судимість за тотожний чи однорідний умисний злочин. Наприклад, вчинення крадіжки особою, яка має судимість за крадіжку чи грабіж.

– **пенітенціарний** – вчинення нового умисного злочину особою під час відбування покарання у виді позбавлення волі. Наприклад, вчинення умисного вбивства особою під час відбування покарання у виді позбавлення волі за тяжкі тілесні ушкодження.

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке множинність злочинів та які її ознаки, форми і види виділяють у теорії кримінального права?
2. У чому відмінність юридичної множинності від фактичної?
3. Розкрийте поняття одиничного злочину та охарактеризуйте його види.
4. Що таке повторність злочинів та чим вона відрізняється від продовжуваного злочину?
5. Що таке сукупність злочинів та якими є її види?
6. Що таке рецидив злочинів та якими є його види?
7. Розмежуйте форми множинності злочинів?

¹ Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : ППВСУ від 4 черв. 2010 р. № 7.

ОБСТАВИНИ, ЩО ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

13.1. Поняття, ознаки та види обставин, що виключають злочинність діяння

Обставини, що виключають злочинність діяння – зовнішньо схожі зі злочинами діяння, пов’язані з заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам, кримінальна відповідальність за які виключається.

Ознаки обставин, що виключають злочинність діяння:

- зовнішньо схожі зі злочинами;
- пов’язані з заподіянням шкоди правоохоронюваним інтересам;
- є суспільно корисними, суспільно прийнятними або вибачальними;
- кримінальна відповідальність за їх вчинення виключається у визначених законом випадках.

Класифікація обставин, що виключають злочинність діяння:

1. За місцем у системі КК:

1) обставини, передбачені розділом VIII Загальної частини КК «Обставини, що виключають злочинність діяння»:

- необхідна оборона (ст. 36 КК);
- уявна оборона (ст. 37 КК);
- затримання особи, що вчинила злочин (ст. 38 КК);
- крайня необхідність (ст. 39 КК);
- фізичний або психічний примус (ст. 40 КК);
- виконання наказу або розпорядження (ст. 41 КК);
- діяння, пов’язане з ризиком (ст. 42 КК);
- виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 43 КК).

2) обставини, що передбачені статтями Особливої частини КК і стосуються якогось одного виду злочину:

- відмова давати показання проти себе, членів сім’ї чи близьких родичів (ч. 2 ст. 385 КК);

- приховування злочину близьких осіб (ч. 2 ст. 396 КК).

2. За соціальною оцінкою:

- суспільно корисні діяння;
- суспільно прийнятні або вибачальні.

3. За зв’язком відповідних діянь з поведінкою інших осіб:

- пов’язані зі злочинною поведінкою інших осіб;
- не пов’язані зі злочинною поведінкою інших осіб¹.

¹ Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник / В. О. Навроцький. – [2-ге вид.]. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – С. 327.

Крім обставин, що виключають злочинність діяння, передбачених КК, у теорії кримінального права виділяють:

- згоду потерпілого на заподіяння йому шкоди – чи не найбільш гостро це питання постає щодо евтаназії (позбавлення життя невиліковно хворих за їх згодою);
- реалізацію свого права, зокрема на знищення власного майна, заподіяння шкоди своєму здоров'ю;
- виконання службових і професійних обов'язків (ампутуючи ногу, хірург вчиняє дії, які нагадують заподіяння тілесного ушкодження);
- зміну закону;
- малозначність діяння;
- добровільну відмову від злочину;
- непереборну силу.

Визначення обставин, що виключають злочинність діяння

Вид обставини, що виключає злочинність діяння	Визначення обставини, що виключає злочинність діяння
<i>Необхідна оборона</i>	дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони
<i>Уявна оборона</i>	дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання
<i>Затримання особи, що вчинила злочин</i>	дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи
<i>Крайня необхідність</i>	заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності
<i>Фізичний або психічний примус</i>	дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками, а також фізичного

	примусу, внаслідок якого особа могла керувати своїми вчинками та психічного примусу, якщо особа діяла в умовах крайньої необхідності
Виконання наказу або розпорядження	дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження
Діяння, пов'язане з ризиком	діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети
Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації, з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності

13.2. Необхідна оборона

Необхідна оборона – це дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони.

Право на необхідну оборону має кожна особа незалежно від можливості уникнути суспільно небезпечного посягання або звернутися за допомогою до інших осіб чи органів влади.

Умови правомірності необхідної оборони:

1. *Посягання повинно бути суспільно небезпечним.* Воно може підпадати під ознаки злочину. Водночас такі діяння можуть не містити усіх ознак злочину (вчинятися неосудною особою, або такою, що не досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність). Не може бути необхідної оборони, коли посягання є малозначним діянням.

2. *Посягання повинно бути наявним.* Це передбачає обов'язкове визначення початкового та кінцевого моментів здійснення посягання, протягом часу між якими і можлива необхідна оборона¹.

Стан необхідної оборони виникає не лише в момент вчинення суспільно небезпечного посягання, а й у разі створення реальної загрози

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 227.

заподіяння шкоди. При з'ясуванні наявності такої загрози необхідно враховувати поведінку нападника, зокрема, спрямованість умислу, інтенсивність і характер його дій, що дають особі, яка захищається, підстави сприймати загрозу як реальну¹.

Передчасна і запізнена «оборона» не може розглядатись як обставина, що виключає злочинність діяння. Відповідальність за завдану в таких умовах шкоду настає на загальних підставах. Тому різні «охоронні» дії запобіжного характеру (закладання мін, застосування електроструму, встановлення самострілів тощо) визнаються незаконними (потерпілим можуть стати абсолютно сторонні люди) і залежно від обставин справи відповідальність настає за умисне або необережне заподіяння шкоди².

3. При необхідній обороні заподіяння шкоди можливе тільки тому, хто посягає. Шкода, що завдається тому, хто посягає, може характеризуватися позбавленням його життя, нанесенням тілесного ушкодження, знищенням або пошкодженням його майна. На практиці абсолютно більшість фактів завданої нападникові шкоди становить шкода фізична.

Шкода, яка завдається в процесі необхідної оборони тому, хто посягає, може бути рівною очікуваній від нього шкоди, а може бути і більшою, оскільки реальні наміри того, хто посягає, в багатьох випадках можуть бути встановлені тільки після закінчення нападу. З огляду на це, правомірним буде позбавлення життя такої особи у ході катування нею потерпілого, його звалтування, захоплення як заручника, терористичного акту.

Якщо при обороні випадково заподіяно шкоду не причетній до нападу особі, відповідальність може настати залежно від наслідків за заподіяння шкоди через необережність³.

4. Необхідна оборона може здійснюватися для захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави. Тобто особа вправі захищати не тільки власні інтереси, а й інтереси інших громадян, суспільства та держави, а відповідні службові особи зобов'язані це робити в межах своїх повноважень⁴.

5. У процесі необхідної оборони не повинно бути перевищення її меж (ексцесу оборони).

¹ Про судову практику у справах про необхідну оборону : ППВСУ від 26 квіт. 2002 р. № 1.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 229.

³ Про судову практику у справах про необхідну оборону : ППВСУ від 26 квіт. 2002 р. № 1.

⁴ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 229.

Перевищення меж необхідної оборони

Перевищення меж необхідної оборони	умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обставинці захисту
Відповідальність за перевищення меж необхідної оборони	лише у випадках, спеціально передбачених у статтях 118 та 124 КК особа не підлягає кримінальній відповідальності, якщо через сильне душевне хвилювання, викликане суспільно небезпечним посяганням, вона не могла оцінити відповідність заподіяної нею шкоди небезпечності посягання чи обставинці захисту
Не є перевищенням меж необхідної оборони	і не має наслідком кримінальну відповідальність застосування зброї або будь-яких інших засобів чи предметів для захисту від нападу озброєної особи або нападу групи осіб, а також для відвернення протиправного насильницького вторгнення у житло чи інше приміщення, незалежно від тяжкості шкоди, яку заподіяно тому, хто посягає

Щоб встановити наявність або відсутність ознак перевищення меж необхідної оборони, суди повинні враховувати не лише відповідність чи невідповідність знярядь захисту і нападу, а й характер небезпеки, що загрожувала особі, яка захищалася, та обставини, що могли вплинути на реальне співвідношення сил, зокрема: місце і час нападу, його раптовість, неготовність до його відбиття, кількість нападників і тих, хто захищався, їхні фізичні дані (вік, стать, стан здоров'я) та інші обставини.

При розгляді провадження треба з'ясувати, чи мала особа, яка захищалася, реальну можливість ефективно відбити суспільно небезпечне посягання іншими засобами із заподіянням нападникові шкоди, необхідної і достатньої в конкретній обставині для негайного відвернення чи припинення посягання¹.

13.3. Уявна оборона

Уявна оборона – це дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання.

Умови правомірності уявної оборони:

– дії, пов'язані із заподіянням шкоди за таких обставин, коли реального суспільно небезпечного посягання не було, і особа, неправильно оцінюючи дії потерпілого, лише помилково припускала наявність такого посягання;

– обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення;

– особа не перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання (як при необхідній обороні).

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 230–231.

Відповідальність за уявну оборону

Відповідальність за уявну оборону	якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання	вона підлягає кримінальній відповідальності за заподіяння шкоди через необережність
Уявна оборона виключає кримінальну відповідальність	за заподіяну шкоду лише у випадках, коли обстановка, що склалася, давала особі достатні підстави вважати, що мало місце реальне посягання, і вона не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення	
Перевищення меж захисту	якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому перевищила межі захисту, що дозволяються в умовах відповідного реального посягання	вона підлягає кримінальній відповідальності як за перевищення меж необхідної оборони (ст. 118, 124 КК)

13.4. Затримання особи, що вчинила злочин

Затримання особи, що вчинила злочин – це дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, не визнаються злочинними, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи.

Умови правомірності затримання особи, що вчинила злочин:

1. *Необхідно, щоб особа, яка затримується, вчинила злочин, а не яке-небудь інше правопорушення.* Це може бути як закінчений, так і незакінчений злочин (готування або замах, крім готування до злочину невеликої тяжкості).

Не може бути правомірним затримання особи, яка вчинила адміністративне правопорушення, дисциплінарний проступок, цивільно-правовий делікт або малозначне діяння. Затримання такої особи чи заподіяння їй шкоди при затриманні, в залежності від наслідків, повинно розцінюватись як злочин, передбачений певною статтею Особливої частини КК.

При цьому виникає питання, чи здатна особа, яка здійснює затримання і у достатній мірі не розуміється у праві, відрізнити, наприклад, кримінально каране хуліганство від дрібного хуліганства, що є адміністративним правопорушенням? Скоріше за все, ні. Навіть спеціально підготовлений працівник поліції в обстановці затримання не завжди може встановити при очевидному для нього злочині, чи є особа, яка його вчинила, осудною або якого вона віку.

2. *Затримання особи, яка вчинила злочин, має здійснюватися безпосередньо після вчинення посягання.* Необхідно, щоб особа вже вчинила ті або інші дії і після цього намагалась втекти, уникнути відповідальності. Якщо злочинні дії ще не припинені і особа продовжує їх розвивати, то виникає стан необхідної оборони.

Під дію ст. 38 КК не підпадають випадки затримання особи, яка вчинила злочин, через тривалий час по його вчиненні. Наприклад, якщо громадянин впізнає особу, фотознімок якої показували по телебаченню чи було надруковано в інших засобах масової інформації, або зустрічає особу, яка раніше вчинила злочин, про що йому достовірно відомо, тощо¹.

Правоохоронцям у зв'язку із своєю службовою діяльністю доводиться досить часто затримувати злочинців не безпосередньо після вчинення ними злочину, а через деякий час. Такі випадки не відповідають положенню ст. 38 КК у частині, що регламентує період кримінально-правового затримання. Однак, зазначені суб'єкти мають право затримувати осіб, які вчинили злочини на підставі інших законів, що регламентують їх діяльність, наприклад КПК.

3. *Затримання може бути здійснено як потерпілим, так і іншими особами (наприклад, очевидцями), а також працівниками правоохоронних органів*². Під іншими особами в ст. 38 КК очевидно передбачено будь-яких осіб, які знаходяться на території України.

4. *Затримання здійснюється з метою передати затриманого відповідним (компетентним) органам влади.*

5. *Нанесення фізичної шкоди особі, що затримується, буде правомірним тільки у випадку, коли є очевидним, що вона намагається ухилитись від затримання і без заподіяння вказаної шкоди затримання неможливе*³.

6. Затримання особи, яка вчинила злочин, може бути виправдане, коли в цьому є *нагальна потреба*, а саме у всіх випадках, при яких неприйняття потерпілим або іншими особами невідкладних заходів щодо позбавлення злочинця особистої свободи безпосередньо загрожує заподіянням суттєвої шкоди інтересам особи або держави.

Найчастіше серед обставин, що зумовлюють необхідність негайного затримання особи, яка вчинила злочин, виділяють наступні: особа намагається втекти з місця вчинення злочину; є підстави вважати, що особа являє підвищену суспільну небезпеку для оточуючих і її незатримання може призвести до вчинення нею інших злочинів; немає відомостей про те, ким є особа, яка вчинила злочин, про її місце проживання чи роботи; є відомості, які дають підстави вважати, що особа, яка вчинила злочин, буде ухилитися чи вже ухиляється від притягнення її до кримінальної відповідальності тощо.

¹ Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За заг. ред. П. П. Андрушка, В. Г. Гончаренка, Є. В. Фесенка. – [2-ге вид., переробл. та доповн.]. – К. : Дакор, 2008. – С. 99–100.

² Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 233.

³ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 233.

7. *Затримання має здійснюватися без перевищення заходів, необхідних для цього.* Відповідно до ч. 2 ст. 38 КК перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця, визнається умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця¹ (має наслідком відповідальність лише у випадках, спеціально передбачених у ст. 118 та 124 КК).

13.5. Крайня необхідність

Крайня необхідність – це заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна було усунути іншими засобами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Наприклад, чоловік, повертаючись вночі додому, на узбіччі дороги побачив поранену жінку, яка потребувала негайної медичної допомоги. Оскільки ні у нього, ні у жінки мобільного телефону не було, а до найближчих житлових будинків було декілька кілометрів, то він відкрив машину, що знаходилася неподалік і доставив на ній жінку в лікарню, де їй вчасно була надана медична допомога. Після цього чоловік повернув авто власнику. У цьому випадку виключається кримінальна відповідальність за незаконне заволодіння транспортним засобом, оскільки особа діяла в умовах крайньої необхідності.

Інший приклад. Директор ТОВ «Ковбасні вироби» продав ковбасний цех іншій юридичній особі за заниженою ціною, чим заподіяв шкоду власникам майна. Однак це він зробив з метою уникнення банкрутства очолюваного ним підприємства, яке могло настати у разі відсутності певної суми коштів на балансі підприємства. Відтак, у цьому випадку він діяв у стані крайньої необхідності.

Умови правомірності крайньої необхідності:

1. *Небезпека загрожує особі чи охоронюваним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави.*

2. *Небезпека має бути дійсною, тобто виникла, існує, ще не минула.*

3. *Джерело небезпеки може бути різноманітним:* сили природи (лісова пожежа, повінь, мороз), технічні засоби й пристрої (відмова гальм в автомобілі, вибух цистерни з паливом), поведінка тварини (напад собаки), фізичні процеси, що відбуваються в організмі людини (голод, хвороба), протиправні дії людини (раптове вибігання на проїзну частину вулиці), колізія обов'язків (за наявності одного автомобіля у відділенні поліції необхідно одночасно виїхати на два екстрених виклики).

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 233.

4. Шкода при крайній необхідності заподіюється третім особам, тобто інтересам фізичних чи юридичних осіб, що не мали відношення до створення небезпеки, або суспільним чи державним інтересам.

5. Небезпеку у даній обстановці не можна було усунути іншими засобами, без нанесення шкоди, тому дії і звуться вчиненими у стані крайньої необхідності. Наявність варіанта усунення небезпеки без нанесення шкоди виключає стан крайньої необхідності.

6. Не повинно бути допущено перевищення меж крайньої необхідності, тобто умисного заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернута шкода¹. При цьому особа не підлягає кримінальній відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності, якщо внаслідок сильного душевного хвилювання, викликаного небезпекою, що загрожувала, вона не могла оцінити відповідність заподіяної шкоди цій небезпеці.

13.6. Фізичний або психічний примус

Види примусу та особливості відповідальності у результаті його застосування:

1) фізичний примус², внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками. У цьому разі особа, яка вчинила протиправне діяння не несе кримінальної відповідальності;

2) фізичний примус, внаслідок якого особа зберігала можливість керувати своїми діями. У цьому разі особа, яка вчинила протиправне діяння:

– не несе кримінальну відповідальність, якщо діяла у стані крайньої необхідності;

– несе кримінальну відповідальність, якщо її дії не будуть визнані вчиненими у стані крайньої необхідності.

3) психічний примус³. У цьому разі особа, яка вчинила протиправне діяння:

– не несе кримінальну відповідальність, якщо діяла у стані крайньої необхідності;

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 233.

² Фізичний примус – це насильницький вплив на особу (її зв'язування, нанесення побоїв, мордування, катування тощо) або позбавлення її волі (Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 237).

³ Психічний примус – це реальна погроза негайного застосування до особи насильницьких дій чи спричинення іншої шкоди (Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 237).

– несе кримінальну відповідальність, якщо її дії не будуть визнані вчиненими у стані крайньої необхідності.

Якщо ця особа зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, питання про кримінальну відповідальність особи за заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам вирішується відповідно до положень ст. 39 КК, тобто за правилами крайньої необхідності. Це означає, що особа, щодо якої здійснюється примус, має можливість визначити напрямок своєї поведінки. І навіть якщо ця поведінка завдасть шкоду правоохоронюваним інтересам, вона буде визнана вибачальною, а отже, правомірною, якщо:

- 1) завдана шкода менша, ніж шкода відвернута;
- 2) запобігти відвернутій шкоді іншими засобами було неможливо.

За таких обставин реальна загроза позбавлення життя чи здоров'я буде переважати над загрозою заволодіння злочинцем матеріальними цінностями. Скажімо, видача касиром грошей злочинцям під впливом погрози з демонстрацією зброї буде оцінюватись з боку касира як правомірна поведінка. Однак видача злочинцеві чужих цінностей під загрозою втрати свого майна не виключає відповідальності.

Якщо буде визнано, що застосований до особи примус не звільняє її від кримінальної відповідальності за заподіяну нею під його впливом шкоду (скажімо, вбивство людини під загрозою позбавлення власного життя), така ситуація розглядається як обставина, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК).

Близькою до розглядуваної обставини є наявність так званої непереборної сили, тобто такої ситуації, коли особа під впливом дій людей, тварин, сил природи, стану механізмів тощо вчиняє (у зв'язку з неможливістю поводитись інакше) діяння, яке передбачене кримінальним законом як злочин. Встановлення наявності непереборної сили виключає вину особи, а отже, і кримінальну відповідальність. Скажімо, якщо повінь призвела до неможливості своєчасного повернення до місця відбування покарання особи, якій було дозволено короткочасний виїзд, вона не підлягає кримінальній відповідальності, хоча формально в її діянні є склад злочину, передбачений ч. 2 чи ч. 3 ст. 390 КК¹.

13.7. Виконання наказу або розпорядження

Виконання наказу або розпорядження – це дія або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, яка визнається правомірною, якщо вона була вчинена з метою виконання законного наказу або розпорядження.

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 238.

Особливості відповідальності при виконанні наказу або розпорядження

Наказ або розпорядження є законними	якщо вони віддані відповідною особою в належному порядку та в межах її повноважень і за змістом не суперечать чинному законодавству та не пов'язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина
Не підлягає кримінальній відповідальності	особа, яка відмовилася виконувати явно злочинний наказ або розпорядження
Підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах	особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу або розпорядження
Якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження	то за діяння, вчинене з метою виконання такого наказу чи розпорядження, відповідальності підлягає тільки особа, що віддала злочинний наказ чи розпорядження

13.8. Діяння, пов'язане з ризиком

Діяння, пов'язане з ризиком – діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, але не є злочином, якщо воно було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети.

Ознаки діяння, пов'язаного з ризиком:

– зовні збігається з ознаками певного складу злочину – заподіє шкоду правоохоронюваним інтересам (нагадує вбивство, нанесення тілесних ушкоджень, зловживання владою або службовим становищем);

– об'єктом заподіяння шкоди при виправданому ризику є правоохоронювані інтереси особи (наприклад, її життя, здоров'я, власність тощо), суспільства (наприклад, громадська безпека, громадський порядок, безпека руху транспорту) або держави (наприклад, авторитет влади, основи національної безпеки);

– його мета – досягти значної суспільно корисної мети (наприклад, врятувати хворого, запобігти аварії, знешкодити злочинця);

– неможливість досягти поставленої мети іншим шляхом, не поєднаним із ризиком;

– вжиття особою, яка допустила ризик, заходів, достатніх за її обґрунтованими розрахунками для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам;

– ризик завідомо не створює загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Види ризику:

– *науковий ризик*. Наприклад, проведення дослідів над людиною за її згодою, у результаті яких заподіяно незначну шкоду її здоров'ю, однак одержано нові, більш ефективні ліки від певної хвороби;

– *медичний*. Наприклад, проведення операції хворому на рак з метою порятунку його життя, під час якої він помер;

– *господарський*. Наприклад, директор сільськогосподарського підприємства прибуток, одержаний від нового врожаю, майже повністю витратив на придбання нових сортів рослин та сільськогосподарської техніки. У результаті його дій на початку наступного року підприємство мало значну фінансову заборгованість, однак в подальшому її було погашено і одержано в двічі більший прибуток, ніж у минулому році;

– *у діяльності правоохоронних органів*. Наприклад, поліцейські застосували вогнепальну зброю з метою знешкодження терориста-підприємця і пошкодили при цьому приватне майно.

Виділяють й інші види ризику: техніко-експлуатаційний, управлінський, професійний, спортивний, педагогічний.

Ризик визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам.

Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій (ч. 3 ст. 42 КК). Скажімо, проведення повітряних випробувань літака без попередніх всебічних випробувань на землі, зведення будівлі без необхідного дослідження ґрунту, на якому вона будеється (побудована)¹.

13.9. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації

Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації – це вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності, що не вважається злочином.

Умови правомірності виконання спеціального завдання:

– особа, відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності;

– особа вимушено заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам;

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-ге вид., переробл. та допов.]. – К. : Атіка, 2009. – С. 240.

– особа у складі організованої групи чи злочинної організації не вчинила умисний особливо тяжкий злочин, поєднаний з насильством над потерпілим, або умисний тяжкий злочин, пов'язаний зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків.

Особа підлягає кримінальній відповідальності	лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєднаного з насильством над потерпілим, або тяжкого злочину, вчиненого умисно і пов'язаного зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків
Покарання	така особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене їй на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин

13.10. Кримінальна відповідальність за перевищення меж заподіяння шкоди

Обставини, що виключають злочинність діяння	Умови настання кримінальної відповідальності за перевищення меж заподіяння шкоди	Кримінальна відповідальність
Необхідна оборона	перевищення меж необхідної оборони – умисне заподіяння тому, хто посягає, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці захисту	за ст. 118 та 124 КК ¹
Уявна оборона	якщо особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати помилковості свого припущення, але при цьому <i>перевищила межі захисту</i> , що дозволяються в умовах відповідного реального посягання	за перевищення меж необхідної оборони – за ст. 118 та 124 КК
	якщо в обстановці, що склалася, особа не усвідомлювала, але могла усвідомлювати відсутність реального суспільно небезпечного посягання	за заподіяння шкоди через необережність
Затримання особи, що вчинила злочин	перевищенням заходів, необхідних для затримання злочинця – умисне заподіяння особі, що вчинила злочин, тяжкої шкоди, яка явно не відповідає небезпечності посягання або обстановці затримання злочинця	за ст. 118 та 124 КК

¹ Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 118 КК).

Умисне заподіяння тяжких тілесних ушкоджень у разі перевищення меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця (ст. 124 КК).

Крайня необхідність	перевищення меж крайньої необхідності – умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода	на загальних підставах, з урахуванням як обставини що пом'якшує покарання
Фізичний або психічний примус	перевищення меж крайньої необхідності – умисне заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка зазнала фізичного примусу, внаслідок якого вона зберігала можливість керувати своїми діями, а також психічного примусу, якщо така шкода є більш значною, ніж відвернена шкода	на загальних підставах
Виконання наказу або розпорядження	особа виконала явно злочинний наказ або розпорядження	на загальних підставах
	особа не усвідомлювала і не могла усвідомлювати злочинного характеру наказу чи розпорядження	тільки особи, що віддала злочинний наказ чи розпорядження
Діяння, пов'язане з ризиком	особа діяла в умовах невиправданого ризику – ризик завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій	на загальних підставах
Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації	особа у складі організованої групи чи злочинної організації вчинила особливо тяжкий злочин, вчинений умисно і поєднаний з насильством над потерпілим, або тяжкий злочин, вчинений умисно і пов'язаний зі спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків	особа не може бути засуджена до довічного позбавлення волі
		покарання у виді позбавлення волі не може бути призначене особі на строк, більший, ніж половина максимального строку позбавлення волі, передбаченого законом за цей злочин

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте поняття, ознаки та види обставин, які виключають злочинність діяння.
2. Що таке необхідна оборона та які умови її правомірності?
3. У чому полягає перевищення меж необхідної оборони?
4. Охарактеризуйте поняття уявної оборони та умови її правомірності.
5. Що таке крайня необхідність та які умови її правомірності?
6. У чому різниця між необхідною обороною та крайньою необхідністю?
7. Розкрийте умови правомірності затримання особи, яка вчинила злочин.
8. У чому полягають особливості відповідальності за протиправні діяння в умовах фізичного та психічного примусу?
9. Охарактеризуйте виконання наказу або розпорядження.
10. Охарактеризуйте діяння, пов'язане з ризиком.
11. Охарактеризуйте виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації та відмежування її від крайньої необхідності.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

14.1. Поняття, ознаки, види, підстави та умови звільнення від кримінальної відповідальності

Звільнення від кримінальної відповідальності – це відмова держави від застосування щодо особи, котра вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінального провадження, яке здійснює суд у випадках, передбачених КК, у порядку, встановленому КПК. Звільнення від кримінальної відповідальності полягає у здійсненні судом від імені держави відмови від офіційного осуду, призначення покарання та визнання судимою особи, яка вчинила злочин, у випадках та в порядку передбаченому законом.

Ознаки звільнення від кримінальної відповідальності:

- здійснюється судом від імені держави;
- застосовується до особи, яка вчинила злочин;
- полягає у відмові від офіційного осуду, призначення покарання та визнання особи судимою.

У випадку звільнення від кримінальної відповідальності не постановляється обвинувальний вирок, проте це не свідчить про виправдання особи чи визнання її винною у вчиненні злочину.

Матеріально-правові підстави звільнення від кримінальної відповідальності передбачені Загальною та Особливою частиною КК.

У *Загальній частині КК* передбачено, зокрема, такі види звільнення особи від кримінальної відповідальності:

- у зв'язку з дійовим каяттям (ст. 45);
- у зв'язку з примиренням винного з потерпілим (ст. 46);
- з передачею особи на поруки (ст. 47);
- у зв'язку зі зміною обстановки (ст. 48);
- у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 49);
- неповнолітньої особи із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ч. 1 ст. 97);
- неповнолітньої особи у зв'язку із закінченням строків давності (ст. 106).

У ряді норм *Особливої частини КК* (зокрема, ст. 110-2, 111, 114, 175, 212, 212-1, 255, 258, 258-3, 258-5, 260, 263, 289, 307, 309, 311, 321, 321-1, 354, 401) передбачено спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності.

Розрізняють також умовні (до звільненої особи висувуються певні вимоги після звільнення), безумовні (остаточні), обов'язкові (суд зобов'язаний звільнити) та факультативні (суд може звільнити) види звільнення від кримінальної відповідальності.

Особливості спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності:

- передбачені для вичерпного переліку злочинів;
- містяться лише в нормах Особливої частини КК;
- стосуються злочинів усіх ступенів тяжкості;
- умови їх застосування пов'язані з позитивною післязлочинною поведінкою особи;
- матеріально-правові підстави передбачені окремими частинами статей Особливої частини КК¹.

Слід відрізнити передбачені КК випадки звільнення від кримінальної відповідальності і випадки, коли відповідно до КК вона взагалі неможлива, наприклад, у разі: малозначності діяння, вчинення діяння у стані неосудності, недосягнення особою віку кримінальної відповідальності, наявності обставин, що виключають злочинність діяння.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності потрібно також відрізнити й від звільнення засудженого від покарання та його відбування. Якщо звільнення від кримінальної відповідальності відбувається до винесення обвинувального вироку суду, то звільнення від покарання та його відбування – після винесення обвинувального вироку суду (тобто в цьому випадку звільняється засуджена особа). У разі звільнення від кримінальної відповідальності особа звільняється від офіційного осуду, покарання та судимості, а у разі звільнення від покарання – від покарання чи невідбутої його частини.

Порядок звільнення від кримінальної відповідальності встановлений КПК України (статті 285–289).

Звільнення від кримінальної відповідальності може бути застосоване як до підозрюваного, так і до обвинуваченого. Особа має право заперечити проти звільнення від кримінальної відповідальності. У цьому разі досудове розслідування та судове провадження проводиться в повному обсязі в загальному порядку.

Встановивши на стадії досудового розслідування підстави для звільнення від кримінальної відповідальності та отримавши згоду підозрюваного на таке звільнення, прокурор складає клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності та без проведення досудового розслідування повним обсягом надсилає його до суду.

Звільнення від кримінальної відповідальності можливе і під час здійснення судового провадження, зокрема, щодо провадження, яке надійшло до суду з обвинувальним актом.

Суд розглядає клопотання і своєю ухвалою закриває кримінальне провадження та звільняє підозрюваного, обвинуваченого від кримінальної відповідальності або відмовляє у його задоволенні.

¹ Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 236 с.

Звільнення від кримінальної відповідальності

Вид	Передумови	Умови
<i>У зв'язку з дійовим каяттям</i>	вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, крім корупційних злочинів	щире каяття
		активне сприяння розкриттю злочину повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди
<i>У зв'язку з примиренням винного з потерпілим</i>	вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, крім корупційних злочинів	примирення з потерпілим
		відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди
<i>У зв'язку з передачею особи на поруки</i>	вчинення вперше злочину невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів	щире каяття
		передача на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням протягом року з дня передачі особи на поруки вона виправдає довіру колективу, не ухилитиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку
		у разі порушення умов передачі на поруки особа притягається до кримінальної відповідальності за вчинений нею злочин
<i>У зв'язку із зміною обстановки</i>	вчинення вперше злочину невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів	на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинення нею діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною
<i>У зв'язку із закінченням строків давності</i>	вчинення злочину невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкого та особливо тяжкого	з дня вчинення злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:
		2 р. у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання менш суворе, ніж обмеження волі
		3 р. у разі вчинення злочину невеликої тяжкості, за який передбачене покарання у виді обмеження або позбавлення волі
		5 р. у разі вчинення злочину середньої тяжкості
		10 р. у разі вчинення тяжкого злочину
		15 р. у разі вчинення особливо тяжкого злочину
		питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується судом. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк ¹

¹ Давність не застосовується у разі вчинення злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109–114-1, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 і частині першій статті 442 КК (ч. 5 ст. 49 КК).

14.2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям

Дійовим каяттям називають щире каяття, активне сприяння розкриттю злочину та повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди. Ці три умови є обов'язковими складовими дійового каяття особи. За відсутності однієї з них, звільнення особи за цією підставою недопустиме. Виняток можуть становити лише випадки вчинення злочину чи замаху на нього, внаслідок яких не заподіяно шкоду або не завдано збитки.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям:

1. *Вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, крім корупційних злочинів¹.*

Злочин визнається **вчиненим вперше**, якщо:

- особа раніше ніколи не вчиняла злочинів;
- раніше вчинила злочин, однак її було звільнено від кримінальної відповідальності;
- за раніше вчинений злочин закінчилися строки давності притягнення до кримінальної відповідальності (ст. 49 КК);
- особа раніше вчинила злочин, однак була звільнена від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК);
- особа раніше вчинила злочин, однак вважається несудимою, оскільки була засуджена без призначення покарання або звільнена від покарання чи відбула покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом (ч. 3 ст. 88 КК);
- особу не можна вважати судимою у зв'язку з її реабілітацією (ч. 4 ст. 88 КК);
- судимість особи погашена чи знята судом (статті 89, 91 КК);
- щодо особи закрито кримінальне провадження або ухвалено виправдувальний вирок.

2. *Щире каяття особи, яка вчинила злочин, полягає у визнанні провини, висловлення жалю з приводу вчиненого, бажання виправити ситуацію, що склалася, та засудженні своїй поведінки.*

¹ Перелік корупційних злочинів є вичерпним і міститься у примітці до ст. 45 КК. Їх утворюють дві групи злочинів. Перша – злочини, передбачені статтями 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 КК, лише в разі їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем. Це основні та кваліфіковані склади злочинів, які вчиняються спеціальним суб'єктом – службовою особою шляхом зловживання службовим становищем. У разі їх вчинення загальним суб'єктом вони не визнаються корупційними. Другу групу складають злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368–369-2 КК, які у будь-якому випадку є корупційними, незалежно від суб'єкта та способу вчинення.

3. *Активне сприяння розкриттю злочину особою, яка вчинила злочин.* Це надання допомоги органам досудового розслідування в установленні обставин кримінального провадження. Наприклад, повідомлення про всі відомі епізоди й обставини злочинного діяння, свідків, потерпілих, викриття інших співучасників злочину.

4. *Повне відшкодування завданих особою, яка вчинила злочин, збитків або усунення заподіяної шкоди.* Воно полягає в добровільному задоволенні винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами, обґрунтованих претензій потерпілого щодо відшкодування заподіяної злочиним матеріальної та моральної шкоди, загладжуванні її в інший спосіб, наприклад, шляхом прилюдного вибачення за завдану образу¹.

Відшкодування збитків або усунення заподіяної шкоди може також полягати у поверненні вилученого, знищеного чи пошкодженого майна або наданні рівноцінного, його компенсації у грошовій формі чи відновлення своєю працею; терміновому наданні першої медичної допомоги, а за неможливості – доставленні до найближчої медичної установи; сприянні в наданні всіх видів лікарської та іншої медичної допомоги; переміщенні до лікувальної установи, організації санаторно-курортного лікування та інших дій, направлених на відновлення здоров'я потерпілого.

14.3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим

Умови звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим:

1. *Вчинення особою вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, крім корупційних злочинів.*

2. *Примирення особи, яка вчинила злочин, з потерпілим².* Це акт прощення потерпілим (потерпілими) винної особи в результаті вільного волевиявлення, що виключає будь-який неправомірний вплив, незалежно від того, яка зі сторін була ініціатором, та з яких мотивів³.

¹ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : ППВСУ № 12 від 23 груд. 2005 р.

² Потерпілим у кримінальному провадженні може бути фізична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано моральної, фізичної або майнової шкоди, а також юридична особа, якій кримінальним правопорушенням завдано майнової шкоди. Права і обов'язки потерпілого виникають в особи з моменту подання заяви про вчинення щодо неї кримінального правопорушення або заяви про залучення її до провадження як потерпілого (ст. 55 КПК).

³ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : ППВСУ від 23 груд. 2005 р. № 12.

3. Відшкодування завданих особою, яка вчинила злочин, збитків або усунення заподіяної шкоди. Відшкодування завданих збитків та усунення заподіяної шкоди не обов'язково має бути повним, проте достатнім для потерпілого.

Невиконання хоча б однієї із цих умов не надає права суду для звільнення особи від відповідальності.

Мотиви, якими керується потерпілий, погоджуючись на примирення, можуть бути різними (жалість, релігійні переконання, сподівання на дружбу, бажання поліпшити своє майнове становище) і для застосування відповідної норми значення не мають. При цьому не важливо, хто саме виступив ініціатором примирення (винний, потерпілий, їхні знайомі, працівники правоохоронних органів)¹.

На практиці виникають питання про можливість звільнення від відповідальності за умовами угоди між потерпілим і винним, коли відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди відкладається на майбутнє. Так, особа готова відшкодувати потерпілому заподіяну шкоду, але через своє матеріальне становище чи з якихось інших причин не в змозі зробити це відразу. Вона пропонує виконати певні зобов'язання поступово, скажімо, визначеними частками протягом узгодженого терміну, оформивши свої майнові взаємини з потерпілим в тій формі, яку визнає за необхідну останній. Або особа, яка вчинила злочин, пропонує потерпілому відновити знищене майно власними силами за певний час. У такому випадку домовленість сторін повинна бути відображена у матеріалах кримінального провадження, щоб унеможливити у майбутньому відмову особи, яка підлягає звільненню, від виконання своїх зобов'язань або ж висунення потерпілим додаткових вимог (наприклад, про виплату додаткових коштів).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим слід відрізнити від угоди про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим. Якщо звільнення від кримінальної відповідальності є заохочувальною кримінально-правовою нормою, то угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим – винятково заохочувальна кримінальна процесуальна норма.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим та укладення угоди про примирення мають різні за змістом передумови та умови. Так, якщо передумовою звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим є вчинення злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості, то угода про примирення між потерпілим та підозрюваним чи обвинуваченим може бути укладена у

¹ Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мандриченко Жанна Василівна. – О., 2007. – С. 114.

провадженні щодо кримінальних проступків, злочинів невеликої чи середньої тяжкості та у кримінальному провадженні у формі приватного обвинувачення.

Для звільнення від кримінальної відповідальності необхідне дотримання умов вчинення злочину вперше, примирення особи, яка вчинила злочин, з потерпілим та відшкодування завданих нею збитків або усунення заподіяної шкоди. Водночас, відповідно до змісту угоди про примирення, умовами кримінального процесуального заохочення є відшкодування шкоди, завданої кримінальним правопорушенням (у встановлений строк), вчинення дій, не пов'язаних з відшкодуванням шкоди, які підозрюваний чи обвинувачений зобов'язані вчинити на користь потерпілого (у визначений строк), відмова підозрюваного чи обвинуваченого від права оскарження вироку, а також відмова від здійснення прав, передбачених п. 1 ч. 4 ст. 474 КПК.

Звільнення від кримінальної відповідальності здійснюється судом шляхом закриття кримінального провадження. Водночас у результаті угоди про примирення суд ухвалює вирок на підставі угоди (фактично, це обвинувальний вирок).

У результаті звільнення від кримінальної відповідальності не відбувається офіційний осуд особи, яка вчинила злочин, їй не призначається покарання і, як наслідок, вона не визнається судимою. На відміну від цього у результаті укладення угод про примирення відбувається офіційний осуд особи шляхом її засудження, призначення узгодженого покарання або звільнення від його відбування з випробуванням.

14.4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки – це право суду, а не обов'язок. Застосовуючи ст. 47 КК, суд повинен впевнитися, що виправлення конкретної особи, яка вчинила злочин, можливе без застосування до неї кримінального покарання, а перебування цієї особи в колективі, який звернувся про передачу на поруки, сприятиме її виправленню¹.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки:

1. Вчинення особою вперше злочину невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів.

2. Щире каяття особи, яка вчинила злочин. У цьому випадку воно може включати в себе явку з повинною, щире визнання своєї вини,

¹ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : ППВСУ від 23 груд. 2005 р. № 12

сприяння розкриттю чи розслідуванню злочину, відшкодування або усунення заподіяної шкоди. Особу, яка не визнала себе винною у вчиненні злочину, передавати на поруки не можна.

3. Передача особи, яка вчинила злочин, на поруки колективу підприємства, установи чи організації за їхнім клопотанням. Це звільнення можливе лише за клопотанням колективу підприємства, установи чи організації, членом якого є особа, про передачу її на поруки. Звернення з клопотанням, крім колективу, можуть ініціювати сам обвинувачений (підсудний) або його родичі, потерпілий, а також прокурор чи слідчий. Воно має бути оформлене протоколом загальних зборів колективу, який долучається до провадження¹. У протоколі, крім виступу зацікавлених осіб та відповідного рішення про клопотання чи відмову у клопотанні про передачу особи на поруки, відображається також подальша діяльність поручителя та особи, яка передається на поруки, у разі звільнення останньої від кримінальної відповідальності; повноваження поручителя та особи, яка передається на поруки; наявність відповідальної особи (за проведення виховних заходів та контролю за поведінкою особи); відповідні виховні заходи, що повинні застосовуватися до особи, яка передається на поруки; відповідальність сторін².

4. Особа, яка вчинила злочин, протягом року з дня передачі її на поруки виправдає довіру колективу, не ухилитиметься від заходів виховного характеру та не порушуватиме громадського порядку.

Про те, що особа не виправдала довіру колективу свідчать: систематичне або грубе порушення нею правил внутрішнього трудового розпорядку на підприємстві, в установі чи організації; невиконання зобов'язань щодо своєї поведінки, взятих на загальних зборах колективу; вчинення нового злочину чи іншого правопорушення тощо.

Ухилення особи від заходів виховного характеру полягає в її намаганні уникнути виховного впливу колективу, залишенні з цією метою місця роботи або навчання та ін.

Порушення громадського порядку – це вчинення особою проступку (наприклад, із низки передбачених статтями 173, 173-1, 174, 178, 179, 181, 181-1, 182, 183 КУпАП), за який на неї накладено адміністративне стягнення.

Особу, яка протягом року з дня передачі на поруки порушила її умови, слід притягнути до кримінальної відповідальності за вчинений злочин.

Суд, отримавши рішення загальних зборів колективу про відмову від поручительства, розглядає питання притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинене кримінальне правопорушення.

¹ Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : ППВСУ від 23 груд. 2005 р. № 12.

² Ніколаєнко Т. Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ніколаєнко Тетяна Богданівна. – К., 2008. – С. 118.

Переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, суд своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження і звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею її на поруки та направляє матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду (частини 1–3 ст. 289 КПК).

14.5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки:

1) вчинення особою вперше злочину невеликої або середньої тяжкості, крім корупційних злочинів;

2) на час кримінального провадження внаслідок зміни обстановки вчинене особою діяння втратило суспільну небезпечність або ця особа перестала бути суспільно небезпечною.

Звільнення особи від кримінальної відповідальності може відбуватися внаслідок втрати:

- діянням суспільної небезпечності;
- суспільної небезпечності особою, яка вчинила злочин;
- суспільної небезпечності і діянням, і особою, яка вчинила злочин.

Зміну обстановки при цьому треба розрізняти як у широкому розумінні (соціальні, економічні, політичні, духовні, міжнаціональні, військові, міжнародні, природні, організаційні, виробничі та інші процеси у масштабах країни, регіону, області, міста, району, підприємства, установи, організації), так і у вузькому (об'єктивні (зовнішні) умови життя, в яких перебувала особа на час вчинення злочину та які значно позначилися на її суспільній небезпечності).

Особу можна визнати такою, що перестала бути суспільно небезпечною, у разі, коли вона сама або обстановка навколо неї зазнала таких змін, що унеможливають вчинення нею нового злочину. Деякі слідчі помилково розуміють зміну обстановки як перебування особи у місцях позбавлення волі за вчинення іншого злочину¹.

До зміни обстановки навколо особи відносять:

– події, які настали з її волі (наприклад, перехід на іншу роботу, не пов'язану з матеріальною відповідальністю, переїзд на інше місце проживання та розрив з кримінальним оточенням, реєстрація шлюбу з

¹Про практику застосування судами законодавства, що регулює закриття кримінальних справ: Узагальнення судової практики (опрацьовано С. М. Міщенком, Л. В. Гавриловою та В. М. Ткаченком).

потерпілою особою, добровільно проведений курс лікування від алкоголізму чи наркоманії тощо);

– події, які настали незалежно від її волі (звільнення особи з державної служби, що унеможливило вчинення службових злочинів, призив на військову службу, нещасний випадок, внаслідок якого особа стала інвалідом тощо)¹.

14.6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності

Застосування інституту давності обумовлене зменшенням суспільної небезпечності злочину та особи, яка його вчинила, внаслідок спливу певного проміжку часу. Водночас тривалий проміжок часу з моменту вчинення злочину істотно перешкоджає, а інколи й унеможливорює його розкриття та розслідування.

Умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності:

- 1) вчинення особою злочину;
- 2) з дня вчинення злочину до набрання вироком законної сили минули визначені ч. 1 ст. 49 КК строки давності;
- 3) особа не ухилялася від слідства або суду;
- 4) особа до закінчення зазначених у ч. 1 та 2 ст. 49 КК строків не вчинила нового злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого.

У ст. 106 КК встановлено особливості такого звільнення для осіб, які вчинили злочин у віці до 18 років (для неповнолітніх більшість строків давності скорочена).

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності може бути застосоване у випадку вчинення злочину будь-якого ступеня тяжкості, за винятком злочинів проти основ національної безпеки України, передбачених у статтях 109–114-1, проти миру та безпеки людства, передбачених у статтях 437–439 і ч. 1 ст. 442 КК.

Строки давності починають спливати з 0 години тієї доби, яка настає після доби вчинення злочину і закінчується після того, як сплила передбачена ст. 49 КК кількість повних років о 24 годині останньої доби відповідного строку.

Закон (ч. 1 ст. 49 КК) чітко встановлює *кінцевий момент* перебігу строків давності. Це день набрання вироком суду законної сили.

Вирок суду першої інстанції, якщо інше не передбачено КПК, набирає законної сили після закінчення строку подання апеляційної

¹ Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : теоретичні, законотворчі та правозастосовні проблеми : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.08 / Хряпінський Петро Васильович. – Х., 2010. – С. 241.

скарги, встановленого КПК, якщо таку скаргу не було подано. У разі подання апеляційної скарги судові рішення, якщо його не скасовано, набирає законної сили після ухвалення рішення судом апеляційної інстанції. Судові рішення суду апеляційної та касаційної інстанції, ВСУ набирають законної сили з моменту їх проголошення (ст. 532 КПК).

Особа не повинна ухилятися від досудового слідства або суду. **Під ухиленням від досудового слідства або суду** слід розуміти будь-які умисні дії, вчинені особою з метою уникнути кримінальної відповідальності за вчинений злочин (нез'явлення без поважних причин за викликом до правоохоронних органів, недотримання умов запобіжного заходу, зміна місця проживання, зміна документів, які посвідчують особу, і перехід її на нелегальне становище тощо). Факт ухилення необхідно зафіксувати у процесуальних документах. Не є такою, що ухиляється від досудового слідства або суду, невідома правоохоронним органам особа, яка вчинила злочин і переховується, а також особа, хоч і відома таким органам, але причетність якої до вчинення злочину на момент її зникнення ще не встановлено.

Особа до закінчення зазначених у частинах 1 та 2 ст. 49 КК строків не повинна вчинити нового злочину середньої тяжкості, тяжкого чи особливо тяжкого. Допускається вчинення лише злочину невеликої тяжкості.

Питання про застосування давності до особи, що вчинила особливо тяжкий злочин, за який згідно із законом може бути призначено довічне позбавлення волі, вирішується на розсуд суду. Суд може визнати або не визнати за можливе застосувати давність. Якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі не може бути призначено і замінюється позбавленням волі на певний строк.

Перебіг давності **зупиняється**, якщо особа, що вчинила злочин, ухилилася від досудового слідства або суду. Зупинення перебігу давності означає припинення підрахунку строків давності. У цьому випадку строки давності рахуються з дня вчинення злочину до моменту ухилення від слідства або суду. Відновлення перебігу давності відбувається з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання.

У випадку зупинення перебігу давності особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло 15 р.

Ознаки зупинення перебігу давності:

- перебіг давності зупиняється (не обраховується);
- відбувається в результаті ухилення особи, яка вчинила злочин, від слідства або суду;
- перебіг давності відновлюється з дня з'явлення особи із зізнанням або її затримання;
- у разі зупинення перебігу давності особа звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з часу вчинення злочину минуло 15 р.

Наприклад, особа вчинила грабіж. Оскільки це злочин середньої тяжкості, то відповідно до ч. 1 п. 3 ст. 49 КК, якщо через 5 років відносно

цієї особи вирок не набере законної сили, то вона звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності.

Через 4 роки працівники поліції встановили її причетність до вчинення злочину, обрали запобіжний захід, але грабіжник виїхав за межі України з метою ухилення від досудового слідства. У цьому випадку протягом 4 років обраховувалися строки давності, а з моменту його виїзду обрахування зупинилося.

Якщо особа повернеться в Україну через 5 років і її затримають, то ці 5 років не будуть враховувати при обчисленні строків давності, однак з моменту затримання продовжиться обрахування строків давності. У цьому разі, якщо пройде 1 рік з моменту затримання, але вирок відносно цієї особи не набере законної сили, то вона звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Якщо особа повернеться в Україну через 11 років, то особа звільняється від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності, оскільки пройшло 15 років (4 + 11) з моменту вчинення злочину.

Перебіг давності *переривається*, якщо до закінчення зазначених у частинах 1 та 2 ст. 49 КК строків особа вчинила новий злочин середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому разі за обидва злочини починається з дня вчинення нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого, а строк давності, який спливає з моменту вчинення першого злочину, скасовується. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожен злочин.

Виняток становить лише вчинення нового злочину невеликої тяжкості. У цьому випадку перебіг давності за перший злочин продовжується, а за новий – розпочинається з моменту його вчинення.

Ознаки переривання перебігу давності:

– відбувається в результаті вчинення особою нового злочину середньої тяжкості, тяжкого або особливо тяжкого злочину;

– перебіг давності до вчинення нового злочину переривається (скасовується);

– обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення нового злочину;

– строки давності після вчинення нового злочину обчислюються окремо за кожний злочин.

Наприклад, особа 1 січня 2010 року вчинила розбій. З 2 січня цього року почали обраховуватись строки давності. Пройшов рік і особа 3 січня 2011 року вчинила грабж. Строки давності за перший злочин перериваються і рік, що пройшов, не враховується. Обчислення строків давності за розбій починається з початку – з 4 січня 2011 року. З цього ж дня починається і обчислення строків давності за грабж.

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке звільнення від кримінальної відповідальності?
2. Які є види звільнення від кримінальної відповідальності?
3. Який порядок звільнення від кримінальної відповідальності?
4. Які умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям?
5. Розкрийте особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим.
6. Охарактеризуйте звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки.
7. Розкрийте особливості звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із зміною обстановки.
8. Які умови звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності?
9. У чому відмінність між зупиненням і перериванням перебігу давності?

РОЗДІЛ 15

ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВИДИ

15.1. Поняття, ознаки, мета та види покарань

Покарання – це захід примусу, що застосовується від імені держави за вироком суду до особи, визнаної винною у вчиненні злочину, і полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого.

Ознаки покарання:

– є заходом примусу. Примушує особу до правомірної поведінки, а у разі вчинення злочину – понести обмеження прав і свобод;

– застосовується від імені держави за вироком суду. Правосуддя в Україні здійснюється виключно судами, а судові рішення ухвалюються від імені України;

– застосовується до особи, яка визнана винною у вчиненні злочину. Фактично застосовується лише до засудженої особи – стосовно якої винесено обвинувальний вирок. Не застосовується до особи, яка вчинила злочин, однак визнана невинною у вчиненні злочину або звільнена від кримінальної відповідальності;

– полягає в передбаченому законом обмеженні прав і свобод засудженого – накладенні грошових стягнень; позбавленні військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; виконанні безоплатних суспільно корисних робіт; відрахуванні грошей в дохід держави із суми заробітку; примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна; триманні в умовах ізоляції тощо.

Мета покарання:

- 1) кара (відплата за вчинений злочин)¹;
- 2) виправлення засуджених²;
- 3) запобігання вчиненню нових злочинів як засудженими, так і іншими особами (загальна та спеціальна превенція).

Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність.

В основі побудови системи покарань покладена їх суворість. Усі види покарання у КК розташовані від менш суворого до більш суворого. Найменш тяжким є штраф, а найбільш тяжким – довічне позбавлення волі.

¹ Полягає в позбавленні чи обмеженні прав і свобод злочинця, яке є необхідним для захисту суспільства та задоволення почуття обурення й справедливості потерпілого, його близьких і суспільства в цілому (Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 479).

² Виправлення засудженого – процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього готовність до самокерованої правослухняної поведінки.

Усього в КК передбачено 12 видів покарань.

Класифікація покарань:

1. За юридичною значущістю:

- такі, що можуть застосовуватися лише як основні;
- такі, що можуть застосовуватися лише як додаткові;
- такі, що можуть застосовуватися як основні і як додаткові.

Основні покарання	Додаткові покарання	Покарання, які можуть бути як основними, так і додатковими
1) громадські роботи; 2) виправні роботи; 3) службові обмеження для військовослужбовців; 4) арешт; 5) обмеження волі; 6) тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців; 7) позбавлення волі на певний строк; 8) довічне позбавлення волі	1) позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу; 2) конфіскація майна	1) штраф; 2) позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

2. За зв'язком з ізоляцією від суспільства:

- пов'язані з ізоляцією від суспільства (арешт, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, обмеження волі, позбавлення волі на певний строк, довічне позбавлення волі);
- не пов'язані з ізоляцією від суспільства (усі інші, крім зазначених, види покарань).

3. За критерієм наявності чи відсутності обмежень майнового характеру:

- пов'язані з обмеженнями майнового характеру (штраф, виправні роботи, службові обмеження для військовослужбовців, конфіскація майна);
- не пов'язані з такими обмеженнями (усі інші, крім зазначених, види покарань).

4. За суб'єктом, до якого застосовується:

- *загальні.* Серед загальних покарань виділяються покарання, які: а) можуть бути застосовані до будь-яких осіб, визнаних винними у вчиненні злочинів (штраф і позбавлення волі на певний строк); б) не можуть застосовуватися до певних категорій осіб (громадські роботи, виправні роботи, арешт, обмеження волі, довічне позбавлення волі). Так, громадські роботи не призначаються особам, визнаним інвалідами першої або другої групи, вагітним жінкам тощо.

- *спеціальні.* Вони застосовуються лише до певного кола суб'єктів. Так, покарання у виді позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу може бути застосоване лише до особи, яка має таке звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас, а у виді

позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю – до особи, яка обіймає відповідну посаду або займається відповідною діяльністю¹.

5. За критерієм наявності чи відсутності строку:

- строкові (обмеження волі, позбавлення волі тощо);
- безстрокові (конфіскація майна, штраф тощо).

Види, строки та розміри покарань для неповнолітніх передбачені в Розділі XV «Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх» (див. розділ 21).

15.2. Основні покарання

За один злочин може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК. До основного покарання може бути приєднане одне чи кілька додаткових покарань у випадках та порядку, передбачених КК.

Громадські роботи	
Полягають	у виконанні засудженим у вільний від роботи чи навчання час безоплатних суспільно корисних робіт, вид яких визначають органи місцевого самоврядування ²
Строк	від 60 до 240 годин і відбуваються не більш як 4 години на день
Не призначаються	особам, визнаним інвалідами першої або другої групи
	вагітним жінкам
	особам, які досягли пенсійного віку
	військовослужбовцям строкової служби
Виправні роботи	
Полягають	у відрахуванні в дохід держави із суми заробітку засудженого за місцем роботи у розмірі, встановленому вироком суду (в межах від 10 до 20 %)
Строк	від 6 місяців до 2 років
Відбуваються	за місцем роботи засуджених
Призначаються	тільки працюючим
Не застосовуються до	вагітних жінок
	жінок, які перебувають у відпустці по догляду за дитиною непрацевздатних

¹ Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [вид. 4-те, переробл. та допов.]. / За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. – К. : Атіка, 2008. – С. 258–259.

² Характер громадських робіт може бути різним: прибирання вулиць, сміття, благоустрій населених пунктів, ремонт будинків, споруд, доріг, комунікацій, вантажно-розвантажувальні, сільськогосподарські роботи, роботи по впорядкуванню лісів тощо. При залученні засудженого до громадських робіт може враховуватися його професія, спеціальність, кваліфікація (наприклад, слюсар-сантехнік може залучатися до ремонту відповідного його спеціальності обладнання).

	осіб, що не досягли шістнадцяти років
	осіб, що досягли пенсійного віку
	військовослужбовців
	осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України
	працівників правоохоронних органів
	нотаріусів
	суддів
	прокурорів
	адвокатів
	державних службовців
	посадових осіб органів місцевого самоврядування
При призначенні	слід враховувати майновий стан підсудного, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо
Заміна	особам, які стали непрацездатними після постановлення вироку суду, виправні роботи суд може замінити <i>штрафом</i> із розрахунку 3 встановлених законодавством НМДГ за 1 місяць виправних робіт
Суди не повинні призначати виправні роботи особам, які вчинили злочини, пов'язані з виконанням ними службових або професійних обов'язків, коли залишення винного на тій самій роботі може призвести до послаблення виховного й запобіжного впливу покарання або до вчинення таких же злочинних діянь.	
Службові обмеження для військовослужбовців	
Полягають	у відрахуванні із суми грошового забезпечення засудженого в дохід держави у розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 10 до 20 %
	у забороні під час відбування цього покарання підвищувати засудженого за посадою та у військовому званні
	у не зарахуванні строку покарання йому в строк вислуги років для присвоєння чергового військового звання
Строк	від 6 місяців до 2 років
Застосовується до	засуджених військовослужбовців ¹ , крім військовослужбовців строкової служби ²
Застосовується	у випадках, передбачених КК, а також, коли суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе <i>замість обмеження волі чи позбавлення волі на строк не більше 2 років</i> призначити службове обмеження на той самий строк

¹ Військовослужбовці – це особи, які проходять військову службу. Військова служба є державною службою особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності придатних до неї за станом здоров'я і віком громадян України, пов'язаних із захистом Вітчизни (Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 бер. 1992 р.).

² Строкову військову службу проходять громадяни України у ЗСУ та ін. військових формуваннях з метою здобуття військово-облікової спеціальності, набуття практичних навичок і умінь для збройного захисту Вітчизни. До неї призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 р., та старші особи, які не досягли 27-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу (Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25 берез. 1992 р.).

Арешт

Полягас	в триманні засудженого в умовах ізоляції ¹
Строк	від 1 до 6 місяців
Не застосовується до	осіб віком до 16 років
	вагітних жінок
	жінок, які мають дітей віком до 7 років
Військово-службовці	відбувають арешт на гауптвахті ²
Обмеження волі	
Полягас	у триманні особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу ³ без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці
Строк	від 1 до 5 років
Не застосовується до	неповнолітніх
	вагітних жінок
	жінок, що мають дітей віком до чотирнадцяти років

¹ Особи, засуджені до арешту, відбувають покарання, як правило, за місцем засудження в арештних домах. На них поширюються права, обов'язки, заборони і обмеження, встановлені кримінально-виконавчим законодавством для осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

² Гауптвахта Служби правопорядку (спеціального правоохоронного формування у складі ЗСУ) – спеціальне приміщення, яке обладнано з метою виконання покарання для військовослужбовців, засуджених до арешту, а також тримання взятих під варту і затриманих військовослужбовців. Розпорядок дня на гауптвахті включає в себе час підйому (відбою), ранкового та вечірнього туалету, ранкової фізичної зарядки, приймання їжі, проведення занять, прогулянок, прання обмундирування, проведення дезінфекцій приміщень, побачень, здійснення телефонних дзвінків, користування книжковим фондом, культурно-виховних заходів та занять фізичними вправами, вільний час, інші заходи тощо (Інструкція про порядок і умови утримання засуджених, узятих під варту та затриманих військовослужбовців, затв. наказом МО України від 26 вер. 2013 р. № 656).

Спати та лежати вдень засудженим забороняється (у виняткових випадках дозволяється за рішенням начальника гауптвахти). Засуджені тримаються на гауптвахтах в окремих камерах по 2–5 осіб у кожній за категоріями військовослужбовців, при цьому на одного засудженого відводиться площа з розрахунку не менш як 2,5 кв. м, об'єм повітря має бути 9–12 куб. м на одну особу. Вікна камер повинні бути завширшки 0,5 м і заввишки 0,9 м та обладнані зсередини металевими ґратами, звареними між собою, які унеможливають доступ до скла. Температура в камерах повинна бути не нижче 18 градусів. Підлога в камерах будується на бетонній основі та покривається дошками, стіни штукатуряться цементною сумішшю і біляться (Закон України «Про Статут гарнізонної та вартової служб Збройних Сил України» від 24 бер. 1999 р.).

³ Кримінально-виконавчою установою відкритого типу є виправні центри. Засуджені відбувають покарання у виправних центрах, як правило, у межах адміністративно-територіальної одиниці відповідно до їх місця проживання до засудження. Вони мають право: носити цивільний одяг, мати при собі портативні персональні комп'ютери та аксесуари до них, гроші, мобільні телефони та аксесуари до них, цінні речі, користуватися грошми без обмежень тощо. Засуджені до обмеження волі залучаються до праці, як правило, на виробництві виправних центрів, а також на договірній основі на підприємствах, в установах чи організаціях усіх форм власності за умови забезпечення належного нагляду за їхньою поведінкою.

	осіб, що досягли пенсійного віку
	військовослужбовців строкової служби
	інвалідів першої і другої групи
Тримання в дисциплінарному батальйоні¹ військовослужбовців	
Призначається	військовослужбовцям строкової служби
	військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом особам офіцерського складу, які проходять кадрову військову службу особам офіцерського складу, які проходять військову службу за призовом
	військовослужбовцям, призваним на військову службу під час мобілізації, на особливий період (крім військовослужбовців-жінок)
Строк	від 6 місяців до 2 років
У випадках	передбачених КК
	або якщо суд, враховуючи обставини справи та особу засудженого, вважатиме за можливе <i>замінити позбавлення волі на строк не більше 2 р.</i> триманням у дисциплінарному батальйоні на той самий строк
Не застосовується до	осіб, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі, якщо застосовується замість позбавлення волі
Позбавлення волі на певний строк	
Полягає	в ізоляції засудженого та поміщенні його на певний строк до кримінально-виконавчої установи закритого типу ²
Строк	від 1 до 15 років, за винятком випадків, передбачених Загальною частиною КК ³
Довічне позбавлення волі	
Встановлюється	за вчинення особливо тяжких злочинів і застосовується лише у випадках, спеціально передбачених КК, якщо суд не вважає за можливе застосовувати позбавлення волі на певний строк
Місце виконання	виправні колонії
Не застосовується до	осіб, що вчинили злочини у віці до 18 років
	осіб, що вчинили злочини у віці понад 65 років
	жінок, що були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку

¹ Дисциплінарний батальйон (окрема дисциплінарна рота) є військовою частиною, яку утримують за окремим штатом. Територія (зона), на якій розташовані жилі та інші будівлі й споруди, призначені для розміщення та обслуговування засуджених, повинна бути огорожена міцним парканом суцільного заповнення заввишки не менш як 2,5 м. Зверху на паркані влаштовують козирок з колючого дроту у два ряди. На паркані або в забороненій смузі обладнують технічні засоби охорони. Засуджених залучають до праці на виробничих підприємствах, будівництві та інших об'єктах Міністерства оборони України. Засуджені носять погони рядових. У розпорядку дня має бути передбачено роботу на виробництві не менш як 8 год. Грошову оплату за працю їм не нараховують. До них застосовують заходи заохочення і стягнення.

² Кримінально-виконавчі установи закритого типу – це виправні колонії: мінімального, середнього і максимального рівнів безпеки.

³ Це: 1) призначення позбавлення волі за сукупністю вироків; 2) заміна актом про помилування довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років.

15.3. Додаткові покарання

Додаткові покарання можуть приєднуватися до будь-яких видів основного покарання, передбачених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу¹

<i>Застосовується за</i>	тяжкий чи особливо тяжкий злочин
<i>Застосовується до</i>	особи, яка має військове, спеціальне звання, ранг, чин або кваліфікаційний клас
<i>Полягає у</i>	позбавленні за вироком суду: <i>військового звання</i> – військовослужбовців, які проходять службу в ЗСУ, Державній прикордонній службі, Службі безпеки тощо; <i>спеціального звання</i> – працівників поліції, Державної фіскальної служби; <i>рангу</i> – державних службовців, службових осіб органів місцевого самоврядування і дипломатичних працівників; <i>класного чину</i> – працівників прокуратури; <i>кваліфікаційного класу</i> – суддів, судових експертів.

Конфіскація майна

<i>Полягає</i>	в примусовому безоплатному вилученні у власність держави всього або частини майна, яке є власністю засудженого
	якщо конфіскується частина майна, суд повинен зазначити, яка саме частина майна конфіскується, або перелічити предмети, що конфіскуються
<i>Встановлюється за</i>	тяжкі та особливо тяжкі корисливі злочини
	злочини проти основ національної безпеки України, незалежно від ступеня їх тяжкості
	злочини проти громадської безпеки, незалежно від ступеня їх тяжкості
<i>Може бути призначена</i>	лише у випадках, спеціально передбачених в Особливій частині КК
<i>Перелік майна, що не підлягає конфіскації</i>	визначається законом України (нині це Додаток до КК 1960 р.)

Конфіскація майна як додаткове покарання слід відмежовувати від спеціальної конфіскації, більш детально про яку див. підрозділ 19.3.

¹ Позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю можуть призначатися й тоді, коли вони не вказані в санкції закону (ППВСУ «Про практику призначення судами кримінального покарання» від 24 жовтня 2003 р. № 7).

15.4. Покарання, які можуть застосовуватися як основні і як додаткові

Штраф

<i>Полягає</i>	у грошовому стягненні, що накладається судом у випадках і межах, встановлених в Особливій частині КК
<i>Розмір</i>	визначається судом
	залежно від тяжкості вчиненого злочину
	з урахуванням майнового стану винного
	в межах від 30 до 50000 НМДГ, якщо статтями Особливої частини КК не передбачено вищого розміру штрафу
<i>Як додаткове покарання</i>	може бути призначений лише тоді, якщо його спеціально передбачено в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК
<i>Розстрочка виплати</i>	з урахуванням майнового стану особи суд може призначити штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до 1 року
<i>При призначенні</i>	слід враховувати майновий стан винного, наявність на його утриманні неповнолітніх дітей, батьків похилого віку тощо
<i>Несплачена сума штрафу може бути замінена¹</i>	– громадськими роботами; – виправними роботами; – позбавленням волі

За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад 3000 НМДГ, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочиним, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

¹ У разі несплати штрафу в розмірі не більше 3000 НМДГ та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді громадських робіт із розрахунку 1 год. громадських робіт за 1 НМДГ або виправними роботами із розрахунку 1 міс. виправних робіт за 20 НМДГ, але на строк не більше 2 р.

У разі несплати штрафу в розмірі понад 3000 НМДГ, призначеного як основне покарання, та відсутності підстав для розстрочки його виплати суд замінює несплачену суму штрафу покаранням у виді позбавлення волі із розрахунку 1 день позбавлення волі за 8 НМДГ у таких межах:

- 1) від 1 до 5 р. позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення злочину середньої тяжкості;
- 2) від 5 до 10 р. позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення тяжкого злочину;
- 3) від 10 до 12 р. позбавлення волі – у випадку призначення штрафу за вчинення особливо тяжкого злочину.

Якщо під час розрахунку строку позбавлення волі цей строк становить більше встановлених ч. 5 ст. 53 КК меж, суд замінює покарання у виді штрафу покаранням у виді позбавлення волі на максимальний строк, передбачений для злочину відповідної тяжкості ч. 5 ст. 53 КК.

Суд, встановивши, що такий злочин вчинено у співучасті і роль виконавця (співвиконавця), підбурювача або пособника у його вчиненні є незначною, може призначити таким особам покарання у виді штрафу в розмірі, передбаченому санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, без урахування розміру майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу.

Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю

Строк	як основне покарання	від 2 до 5 р.
	як додаткове покарання	від 1 до 3 р.
	як додаткове покарання у справах, передбачених Законом України «Про очищення влади»	5 р.
Як додаткове покарання	може бути призначене й у випадках, коли воно не передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК за умови, що з урахуванням характеру злочину, вчиненого за посадою або у зв'язку із заняттям певною діяльністю, особи засудженого та інших обставин справи суд визнає за неможливе збереження за ним права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	
Як додаткове покарання до арешту, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі на певний строк	поширюється на увесь час відбування основного покарання і, крім цього, на строк, встановлений вироком суду, що набрав законної сили	
	строк додаткового покарання обчислюється з моменту відбуття основного покарання, а при призначенні покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як додаткове до інших основних покарань, а також у разі застосування статті 77 КК – з моменту набрання законної сили вироком	

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке покарання та які його ознаки?
2. У чому полягає мета покарання?
3. Як класифікують покарання?
4. Охарактеризуйте основні види покарань.
5. Охарактеризуйте додаткові види покарань.
6. Розкрийте зміст покарань, які можуть застосовуватися як основні і як додаткові.

ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

16.1. Загальні засади призначення покарання

Загальні засади призначення покарання – головні положення, на яких ґрунтується порядок і межі діяльності суду при призначенні покарання. Це своєрідні правила призначення покарання.

Загальні засади призначення покарання:

1. Суд призначає покарання:

1) у межах, установлених у санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, за винятком випадків, передбачених ч. 2 ст. 53 КК¹;

2) відповідно до положень Загальної частини КК;

3) враховуючи:

– ступінь тяжкості вчиненого злочину²;

– особу винного³;

– обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

2. Особі, яка вчинила злочин, має бути призначене покарання, необхідне й достатнє для її виправлення та попередження нових злочинів.

3. *Більш суворий вид покарання з числа передбачених за вчинений злочин* призначається лише у разі, якщо менш суворий вид покарання буде недостатній для виправлення особи та попередження вчинення нею нових злочинів. Наприклад, ч. 1 ст 185 КК передбачає штраф, громадські роботи, виправні роботи, арешт, позбавлення волі. Найменш суворим видом покарання в даному випадку є штраф, а найбільш суворим – позбавлення волі.

¹ За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу понад три тисячі неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, розмір штрафу, що призначається судом, не може бути меншим за розмір майнової шкоди, завданої злочином, або отриманого внаслідок вчинення злочину доходу, незалежно від граничного розміру штрафу, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

² Визначаючи ступінь тяжкості вчиненого злочину, суди повинні виходити з класифікації злочинів (ст. 12 КК), а також із особливостей конкретного злочину й обставин його вчинення (форма вини, мотив і мета, спосіб, стадія вчинення, кількість епізодів злочинної діяльності, роль кожного зі співучасників, якщо злочин учинено у співучасті, характер і ступінь тяжкості наслідків, що настали, тощо).

³ Досліджуючи дані про особу підсудного, суд повинен з'ясувати його вік, стан здоров'я, поведінку до вчинення злочину як у побуті, так і за місцем роботи чи навчання, його минуле (зокрема, наявність судимостей, адміністративних стягнень), склад сім'ї (наявність на утриманні дітей та осіб похилого віку), його матеріальний стан тощо.

4. Підстави для призначення *більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини КК* за вчинений злочин, визначаються ст. 69 КК.

5. *Більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК* за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК. Наприклад, санкції ч. 1 ст. 185 і ч. 1 ст. 122 КК передбачають позбавлення волі на строк до 3 р. У разі вчинення цих злочинів покарання за сукупністю злочинів може бути призначене у вигляді позбавлення волі на строк 4 р.

6. У випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди.

Із урахуванням ступеня тяжкості, обставин злочину, його наслідків і даних про особу судам належить обговорювати питання про призначення передбаченого законом *більш суворого покарання* особам, які вчинили злочини на ґрунті пияцтва, алкоголізму, наркоманії, за наявності рецидиву злочину, у складі організованих груп чи за більш складних форм співучасті (якщо ці обставини не є кваліфікуючими ознаками), і *мени суворого* – особам, які вперше вчинили злочини, неповнолітнім, жінкам, котрі на час вчинення злочину чи розгляду провадження перебували у стані вагітності, інвалідам, особам похилого віку і тим, які щиро розкаялись у вчиненому, активно сприяли розкриттю злочину, відшкодували завдані збитки тощо.

Коли санкція закону, за яким особу визнано винною, нарівні з позбавленням волі на певний строк передбачає більш м'які види покарання, при постановленні вироку потрібно обговорювати питання про призначення покарання, не пов'язаного з позбавленням волі¹.

Спеціальні засади призначення покарання застосовуються у таких випадках:

- за наявності обставин, що пом'якшують покарання;
- за сукупністю злочинів;
- за сукупністю вироків;
- за незакінчений злочин;
- за злочин, учинений у співучасті;
- у разі затвердження вироком угоди про примирення або про визнання вини (суд призначає покарання, узгоджене сторонами угоди);
- у разі призначення покарання неповнолітньому;
- у разі призначення покарання особі, визнаній обмежено осудною;
- особі, визнаній обмежено осудною;
- у разі призначення покарання особі, яка вчинила злочин під час виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації.

¹ Про практику призначення судами кримінального покарання : ППВСУ від 24 жовт. 2003 р. № 7.

16.2. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання

Обставини, які пом'якшують покарання	Обставини, які обтяжують покарання
<p>1) з'явлення із зізнанням¹, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину;</p> <p>2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди;</p> <p>2-1) надання медичної або іншої допомоги потерпілому безпосередньо після вчинення злочину;</p> <p>3) вчинення злочину неповнолітнім;</p> <p>4) вчинення злочину жінкою в стані вагітності;</p> <p>5) вчинення злочину внаслідок збігу тяжких особистих, сімейних чи інших обставин²;</p> <p>6) вчинення злочину під впливом погрози, примусу або через матеріальну, службову чи іншу залежність;</p> <p>7) вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного неправомірними або аморальними діями потерпілого;</p> <p>8) вчинення злочину з перевищенням меж крайньої необхідності;</p> <p>9) виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, поєднане з вчиненням злочину у випадках, передбачених КК</p>	<p>1) вчинення злочину особою повторно та рецидив злочинів;</p> <p>2) вчинення злочину групою осіб за попередньою змовою (ч. 2 або 3 ст. 28 КК);</p> <p>3) вчинення злочину на ґрунті расової, національної чи релігійної ворожнечі або розбрату;</p> <p>4) вчинення злочину у зв'язку з виконанням потерпілим службового або громадського обов'язку;</p> <p>5) тяжкі наслідки, завдані злочином;</p> <p>6) вчинення злочину щодо малолітнього, особи похилого віку або особи, що перебуває в безпорадному стані;</p> <p>7) вчинення злочину щодо жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;</p> <p>8) вчинення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного;</p> <p>9) вчинення злочину з використанням малолітнього або особи, що страждає психічним захворюванням чи недоумством;</p> <p>10) вчинення злочину з особливою жорстокістю;</p> <p>11) вчинення злочину з використанням умов воєнного або надзвичайного стану, інших надзвичайних подій;</p> <p>12) вчинення злочину загальнонебезпечним способом;</p> <p>13) вчинення злочину особою, що перебуває у стані алкогольного сп'яніння або у стані,</p>

¹ Вирішуючи питання про наявність такої пом'якшуючої обставини, як з'явлення із зізнанням, суди повинні перевіряти, чи були подані до органів досудового розслідування, інших державних органів заява або зроблене посадовій особі повідомлення про злочин (у будь-якій формі) добровільними і чи не пов'язано це з тим, що особа була затримана як підозрюваний і, будучи викритою, підтвердила свою участь у вчиненні злочину.

Якщо у кримінальному провадженні не встановлено хто вчинив злочин, добровільні заява або повідомлення особи про вчинене нею мають розглядатись як з'явлення із зізнанням. Аналогічно розцінюється заява особи, притягнутої до кримінальної відповідальності, про вчинення нею іншого злочину, про який не було відомо органам досудового розслідування (Про практику призначення судами кримінального покарання : ППВСУ від 24 жовт. 2003 р. № 7).

² Це може бути тяжке матеріальне становище винного, смерть чи тяжке захворювання близької людини.

	викликаному вживанням наркотичних або інших одурманюючих засобів
	Суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених обставин, за винятком обставин, зазначених у пунктах 2, 6, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирок
При призначенні покарання суд може визнати такими, що його пом'якшують, і інші обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 66 КК (<i>перелік не вичерпний</i>) ¹	При призначенні покарання суд не може визнати такими, що його обтяжують, обставини, не зазначені в ч. 1 ст. 67 КК (<i>перелік вичерпний</i>)
Якщо будь-яка з обставин, що пом'якшує чи обтяжує покарання, передбачена в статті Особливої частини КК як ознака злочину, що впливає на його кваліфікацію, суд не може ще раз враховувати її при призначенні покарання як таку, що його пом'якшує чи обтяжує	

16.3. Призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті

Вид злочину	Особливості призначення покарання
За незакінчений злочин	Суд: 1) керується загальними засадами призначення покарання; 2) враховує: – ступінь тяжкості вчиненого особою діяння; – ступінь здійснення злочинного наміру; – причини, внаслідок яких злочин не було доведено до кінця
За готування до злочину	Строк або розмір покарання не може перевищувати половини максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК
За вчинення замаху на злочин	Строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК
За вчинення злочину у співучасті	Суд: 1) керується загальними засадами призначення покарання; 2) враховує характер та ступінь участі кожного з них у вчиненні злочину

¹ Наприклад: вчинення злочину внаслідок збігу випадкових обставин; внаслідок неправомірної або аморальної поведінки потерпілого; відвернення шкідливих наслідків злочину; часткове відшкодування шкоди; відшкодування моральної шкоди; позитивна характеристика винного; відвернення винним шкідливих наслідків учиненого злочину; похилий вік винної особи; наявність на утриманні винного дитини або іншої непрацездатної особи.

16.4. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом

Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом (ст. 69 КК)

Види більш м'якого покарання:	Умови застосування:
1) основне покарання, нижче від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК;	– наявність кількох обставин, що пом'якшують покарання та істотно знижують ступінь тяжкості вчиненого злочину;
2) перехід до іншого, більш м'якого виду основного покарання, не зазначеного в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК;	– урахування особи винного;
3) не призначення додаткового покарання, що передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК як обов'язкове. За винятком випадків призначення покарання за вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3000 НМДГ	– умотивування судового рішення;
	– в межах розмірів та строків покарання, встановлених в Загальній частині КК;
	– не застосовується у разі засудження за корупційний злочин
За вчинення злочину, за який передбачене основне покарання у виді штрафу в розмірі понад 3000 НМДГ, суд з підстав, передбачених ч. 1 ст. 69 КК, може призначити основне покарання у виді штрафу, розмір якого не більше ніж на чверть нижчий від найнижчої межі, встановленої в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК	

Покарання, призначене судом із застосуванням ст. 69 КК, не може бути нижчим від мінімальної межі відповідного виду покарання, встановленої у Загальній частині КК (наприклад, меншим, ніж один рік позбавлення чи обмеження волі, шість місяців виправних робіт, один місяць арешту тощо).

Щодо особи, винної у вчиненні декількох злочинів, суд може призначити більш м'яке покарання, ніж передбачене законом, окремо за кожний злочин або тільки за один із них і остаточно визначити покарання за правилами призначення покарання за сукупністю злочинів. Застосування положень ст. 69 КК щодо покарання (як основного, так і додаткового), призначеного за сукупністю злочинів чи за сукупністю вироків, є неприпустимим.

Призначенню покарання, нижчого від найнижчої межі, передбаченої санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, не перешкоджає наявність у цій же санкції альтернативних, більш м'яких покарань¹.

¹ Про практику призначення судами кримінального покарання : ППВСУ від 24 жовт. 2003 р. № 7.

16.5. Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання

За наявності обставин, що пом'якшують покарання, передбачених п. 1 та 2 ч. 1 ст. 66 КК, відсутності обставин, що обтяжують покарання, а також при визнанні обвинуваченим своєї вини, строк або розмір покарання не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК.

Призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання (ст. 69-1 КК)

Умови	Строк або розмір покарань
1) з'явлення із зізнанням, щире каяття або активне сприяння розкриттю злочину; 2) добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди; 3) відсутність обставин, що обтяжують покарання; 4) визнання підсудним своєї вини	не може перевищувати двох третин максимального строку або розміру найбільш суворого виду покарання, передбаченого відповідною санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК

Правила статті 69-1 КК не поширюються на осіб, що вчинили злочин, за який санкцією закону передбачено найбільш суворий вид покарання – довічне позбавлення волі, крім тих, що вчинили злочин у віці до 18 років, і до осіб у віці понад 65 років, а також до жінок, які були в стані вагітності під час вчинення злочину або на момент постановлення вироку.

Положення статті 69-1 КК застосовуються лише при призначенні найбільш суворого виду основного покарання, яке передбачено у відповідній санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини КК. Якщо ж така санкція є альтернативною, то суд має право застосувати вимоги статті 69-1 КК стосовно максимального строку (розміру) лише найбільш суворого виду основного покарання з числа тих декількох, які у цій санкції передбачено. Інші ж менш суворі види основних покарань, передбачені в санкції відповідної статті (санкції частини статті) як альтернативні, можуть призначатися судом у межах тих максимальних строків (розмірів), які встановлені для них у цій санкції¹.

16.6. Призначення покарання за сукупністю злочинів

Призначення покарання за сукупністю злочинів відбувається у разі вчинення особою двох або більше злочинів, передбачених різними статтями або різними частинами однієї статті Особливої частини КК, за жоден з яких її не було засуджено.

¹ Про практику призначення судами кримінального покарання : ППВСУ від 24 жовт. 2003 р. № 7.

Призначення покарання за сукупністю злочинів відбувається і в тих випадках, якщо після постановлення вироку буде встановлено, що засуджений винен ще і в іншому злочині, вчиненому ним до постановлення попереднього вироку. У цьому випадку в строк покарання, остаточно призначеного за сукупністю злочинів, зараховується покарання, відбуте повністю або частково за попереднім вироком, за правилами складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

Порядок призначення покарання за сукупністю злочинів:

1) суд спочатку призначає покарання (основне і додаткове) за кожний злочин окремо;

2) у подальшому остаточне покарання визначається шляхом:

– поглинення менш суворого покарання більш суворим;

– або шляхом повного чи часткового складання¹ призначених покарань.

Наприклад, особа вчинила грабіж та повторну крадіжку. Суд спочатку призначив покарання за грабіж у вигляді 2 р. позбавлення волі і за крадіжку – 1 р. позбавлення волі. У подальшому остаточне покарання було визначено шляхом повного складання – склало 3 р. позбавлення волі.

Інший приклад. Особа вчинила умисне вбивство декількох осіб та тяжкі тілесні ушкодження. За умисне вбивство їй призначено покарання у виді довічного позбавлення волі, а за тяжкі тілесні ушкодження – 6 р. позбавлення волі. Остаточне покарання суд призначив шляхом поглинання менш суворого покарання більш суворим. У результаті цього особі призначено довічне позбавлення волі.

При складанні покарань:

– остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається в межах, встановлених санкцією статті (санкцією частини статті) Особливої частини КК, яка передбачає більш суворе покарання;

– якщо хоча б один із злочинів є умисним тяжким або особливо тяжким, суд може призначити остаточне покарання за сукупністю злочинів у межах максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК.

Якщо хоча б за один із вчинених злочинів призначено довічне позбавлення волі, то остаточне покарання за сукупністю злочинів визначається шляхом поглинення будь-яких менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

До основного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, можуть бути приєднані додаткові покарання, призначені судом за злочини, у вчиненні яких особу було визнано винною.

Правила призначення покарання за сукупністю злочинів (ст. 70 КК) застосовуються у випадках:

– самостійної кваліфікації вчиненого за різними статтями;

– самостійної кваліфікації вчиненого за різними частинами однієї статті КК, якими передбачено відповідальність за окремі склади злочинів і які мають самостійні санкції;

¹ Складання полягає в додаванні одного покарання до другого.

– вчинення особою діянь, частина яких кваліфікується як закінчений злочин, а решта – як готування до злочину чи замах на нього.

За окремими епізодами злочинної діяльності або за окремими пунктами статті (частини статті) КК, які не мають самостійної санкції, покарання не призначається.

Суд на власний розсуд визначає, коли потрібно застосовувати принцип поглинання, а коли складання.

При вирішенні питання про те, який із передбачених ст. 70 КК принципів необхідно застосовувати при призначенні покарання за сукупністю злочинів (поглинення менш суворого покарання більш суворим або повного чи часткового складання покарань, призначених за окремими злочинами), суд повинен враховувати:

- дані про особу винного;
- обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання;
- кількість злочинів, що входять до сукупності;
- форму вини й мотиви вчинення кожного з них;
- тяжкість їх наслідків;
- вид сукупності (реальна чи ідеальна) тощо.

Особливості поглинення та складання покарання в окремих випадках:

1. Поглинення менш суворого покарання більш суворим та повне або часткове складання можуть стосуватися покарання як одного виду, так і різних.

2. Однакові за видом і розміром покарання поглиненню не підлягають, крім випадку, коли вони призначені у максимальних межах санкцій статей (санкцій частин статей) КК.

3. Застосовуючи принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим, суд повинен зазначити у вироку, про яке саме покарання йдеться – основне чи додаткове¹.

4. При частковому складанні розмір остаточного покарання в усякому разі має бути більшим за розмір кожного з покарань, призначених за окремими злочинами.

5. При призначенні остаточного покарання за сукупністю злочинів шляхом повного або часткового їх складання заміна покарань провадиться за правилами, передбаченими ст. 72 КК. Коли за злочини, що утворюють сукупність, призначено основні покарання різних видів, які не підлягають заміні (штраф, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю), суд може застосувати принцип поглинення менш суворого покарання більш суворим або призначити кожне з них до самостійного виконання.

6. У випадку, коли за кожен із двох або більше злочинів нарівні з основним покаранням призначається й додаткове покарання одного виду, остаточний його строк чи розмір при частковому або повному складанні

¹ Про практику призначення судами кримінального покарання : ППВСУ від 24 жовт. 2003 р. № 7.

не може бути більшим за максимальний строк чи розмір, передбачений для такого виду покарань Загальною частиною КК.

7. Якщо за злочини, що входять до сукупності, призначені різні види додаткового покарання, то вони мають бути зазначені у вирокі з наведенням відповідних розмірів та строків і при призначенні остаточного покарання, оскільки виконуються самостійно (ч. 4 ст. 72 КК).

16.7. Призначення покарання за сукупністю вироків

Призначення покарання за сукупністю вироків відбувається у разі, якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив новий злочин.

Порядок призначення покарання за сукупністю вироків:

- 1) суд спочатку призначає покарання за новим вироком;
- 2) у подальшому суд до покарання, призначеного за новим вироком, повністю або частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком.

При складанні покарань за сукупністю вироків:

– загальний строк покарання не може перевищувати максимального строку, встановленого для даного виду покарання в Загальній частині КК;

– при складанні покарань у виді позбавлення волі загальний строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків, не повинен перевищувати 15 р., а у випадку, якщо хоча б один із злочинів є особливо тяжким, загальний строк позбавлення волі може бути більшим п'ятнадцяти років, але не повинен перевищувати 25 р.;

– при складанні покарань у виді довічного позбавлення волі та будь-яких менш суворих покарань загальний строк покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків, визначається шляхом поглинення менш суворих покарань довічним позбавленням волі.

Призначене хоча б за одним із вироків додаткове покарання або невідбута його частина за попереднім вироком підлягає приєднанню до основного покарання, остаточного призначеного за сукупністю вироків.

Остаточне покарання за сукупністю вироків, крім випадків, коли воно визначається шляхом поглинення одного покарання іншим, призначеним у максимальному розмірі, має бути більшим від покарання, призначеного за новий злочин, а також від невідбутої частини покарання за попереднім вироком.

Якщо засуджений після постановлення вироку, але до повного відбуття покарання вчинив два або більше злочинів, суд призначає покарання за ці нові злочини за правилами, передбаченими у статті 70 КК, а потім до остаточного покарання, призначеного за сукупністю злочинів, повністю чи частково приєднує невідбуту частину покарання за попереднім вироком у межах, встановлених у ч. 2 ст. 71 КК.

Невідбутою частиною покарання за попереднім вироком є:

- покарання, від відбування якого особу звільнено з випробуванням (статті 75, 79, 104 КК);
- частину покарання, від відбування якого особу звільнено умовно-достроково (статті 81, 107 КК);
- частину покарання, від відбування якого звільнено вагітну жінку або жінку, яка має дитину (дітей) віком до трьох років (ст. 83 КК);
- невідбуту частину певного строку позбавлення волі, яким замінено довічне позбавлення волі (ст. 87 КК);
- невідбуту частину більш м'якого покарання, призначеного судом особі в порядку заміни невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82, ч. 3 ст. 86 КК);
- невідбуту засудженим частину будь-якого основного покарання;
- додаткове покарання (або його невідбуту частину) за попереднім вироком;
- покарання, від відбування якого звільнено неповнолітнього із застосуванням примусових заходів виховного характеру (ст. 105 КК).

16.8. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення. Обчислення строків покарання

У ст. 72 КК визначено правила складання різних видів покарань, які застосовуються у разі:

- призначення покарання за сукупністю злочинів та сукупністю вироків;
- при зарахуванні попереднього ув'язнення у строк призначеного покарання;
- в інших випадках, передбачених Загальною частиною КК (наприклад, у разі заміни покарань).

Складання покарань відбувається шляхом переведення і додавання їх кількісних показників. Наприклад, якщо особі призначили 2 р. позбавлення волі і 2 р. обмеження волі, то необхідно спочатку обмеження волі перевести в позбавлення волі (2 р. обмеження волі дорівнюють 1 р. позбавлення волі), а потім додати ці строки (2 р. + 1 р. = 3 р.).

При призначенні покарання за сукупністю злочинів або вироків у виді виправних робіт або службових обмежень для військовослужбовців складанню підлягають лише строки цих покарань. Розміри відрахувань із заробітку засудженого складанню не підлягають і обчислюються за кожним вирок самостійно.

Основні покарання у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю при призначенні їх за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків складанню з іншими видами покарань не підлягають і виконуються самостійно.

Додаткові покарання різних видів у всіх випадках виконуються самостійно.

Співвідношення покарань при їх переведенні (ч. 1 ст. 72 КК)

При складанні покарань за сукупністю злочинів та сукупністю вироків менш суворий вид покарання переводиться в більш суворий вид, виходячи з такого їх співвідношення:	
1 дню позбавлення волі	відповідають: 1 день тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців 1 день арешту 2 дні обмеження волі 3 дні службового обмеження для військовослужбовців 3 дні виправних робіт 8 годин громадських робіт
1 дню тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців	відповідають: 2 дні обмеження волі 3 дні службового обмеження для військовослужбовців 3 дні виправних робіт
1 дню арешту	
1 дню обмеження волі	відповідають: 3 дні службового обмеження для військовослужбовців 3 дні виправних робіт
1 дню обмеження волі	відповідають: 8 годин громадських робіт.
1 дню арешту	

При призначенні основного покарання, не зазначеного в ч. 1 ст. 72 КК, суд зобов'язаний повністю звільнити засудженого від відбування такого основного покарання.

Зарахування судом строку попереднього ув'язнення

У разі засудження до <i>позбавлення волі</i> в межах того самого кримінального провадження, у межах якого до особи було застосовано попереднє ув'язнення	зарахування провадиться з розрахунку <i>1 день попереднього ув'язнення за 2 дні позбавлення волі</i>
У разі призначення судом <i>іншого покарання, ніж позбавлення волі</i> , в межах того самого кримінального провадження	зарахування здійснюється в такому <i>порядку</i> : 1) строк попереднього ув'язнення переводиться у строк позбавлення волі відповідно до співвідношення (1 день попереднього ув'язнення за 2 дні позбавлення волі); 2) визначений таким чином строк позбавлення волі переводиться в інший призначений вид покарання відповідно до співвідношення, визначеного ч. 1 ст. 72 КК

У строк попереднього ув'язнення включається строк:

- а) затримання особи без ухвали слідчого судді, суду;
- б) затримання особи на підставі ухвали слідчого судді, суду про дозвіл на затримання;
- в) тримання особи під вартою як запобіжний захід, обраний суддею, судом на стадії досудового розслідування або під час судового розгляду кримінального провадження;

г) перебування обвинуваченого у відповідному стаціонарному медичному закладі при проведенні судово-медичної або судово-психіатричної експертизи;

г) перебування особи, яка відбуває покарання, в установах попереднього ув'язнення для проведення слідчих дій або участі у судовому розгляді кримінального провадження.

Суд має звільнити засудженого від відбування покарання, якщо строк попереднього ув'язнення, відбутий засудженим у межах кримінального провадження, дорівнює або перевищує фактично призначене йому основне покарання, передбачене ч. 1 ст. 72 КК.

У разі якщо до винесення вироку строк попереднього ув'язнення, відбутий особою, перевищуватиме співвідношення, визначене абз. 1ч. 5 ст. 72 КК (один день попереднього ув'язнення за два дні позбавлення волі), максимально можливий строк позбавлення волі, передбачений Особливою частиною КК для злочину (злочинів), у якому (яких) підозрюється така особа, вона має бути негайно звільнена судом з-під варти за ініціативою суду або за ініціативою особи, яка звільняється, або її захисника (законного представника) чи прокурора. Таке звільнення допускається на стадії судового розгляду кримінального провадження і на стадії досудового розслідування такого кримінального провадження.

Строки покарання **обчислюються** відповідно в роках, місяцях та годинах. При заміні або складанні покарань, а також у разі зарахування попереднього ув'язнення допускається обчислення строків покарання у днях.

Контрольні запитання та завдання

1. Назвіть загальні засади призначення покарання.
2. Назвіть спеціальні засади призначення покарання.
3. Охарактеризуйте обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.
4. У чому особливості призначення покарання за незакінчений злочин та злочин, вчинений у співучасті?
5. У чому полягають особливості призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом?
6. Розкрийте особливості призначення покарання за наявності обставин, що пом'якшують покарання.
7. Охарактеризуйте призначення покарання за сукупністю злочинів.
8. Охарактеризуйте призначення покарання за сукупністю вироків.
9. Розкрийте правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення.

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ ТА ЙОГО ВІДБУВАННЯ

17.1. Поняття й види звільнення від покарання та його відбування

Звільнення від покарання – незастосування судом покарання до особи, засудженої за вчинення злочину.

Звільнення від відбування покарання – припинення подальшого відбування покарання особою, засудженою за вчинення злочину.

Найбільша частина звільнень від покарання та його відбування містяться в розділі XII Загальної частини КК «Звільнення від покарання та його відбування». Поряд з цим окремі з них закріплені в нормах інших розділів Загальної частини КК (ч. 3 ст. 19, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ч. 5 ст. 72, статті 104–107), у Законі «Про застосування амністії в Україні», Положенні про порядок здійснення помилування.

Класифікація звільнення від покарання та його відбування:

1) залежно від «ступеня наближеності» покарання до особи, яка вчинила злочин, виділяють:

– звільнення від призначення покарання – має місце там, де суд, постановивши обвинувальний вирок, разом з тим у самому вирокі зазначає про те, що покарання особі не призначається, тобто суд постановляє обвинувальний вирок без призначення винній особі покарання (наприклад, у зв'язку з втратою особою суспільної небезпеки – ч. 4 ст. 74 КК);

– звільнення від відбування покарання, призначеного судом, – має місце у тих випадках, коли суд виносить стосовно особи обвинувальний вирок з призначенням їй покарання, але в цьому ж вирокі постановляє про те, що ця особа не відбудуватиме призначене їй покарання (наприклад, звільнення від відбування покарання з випробуванням – ст. 75 КК);

– звільнення від подальшого відбування призначеного судом покарання – має місце там, де особа на підставі обвинувального вироку суду відбуває призначене їй цим вирокі покарання, проте в певний момент, до закінчення відбування такого покарання, звільняється від його подальшого відбування. Цей вид звільнення від покарання, у свою чергу, поділяється на два підвиди: перший пов'язаний з тим, що особа звільняється від подальшого відбування покарання без заміни його іншим (наприклад, статті 81, 83, 84 КК), а другий стосується випадків, коли особа звільняється від подальшого відбування одного покарання шляхом заміни його іншим (ст. 82 КК);

2) залежно від того, правом чи обов'язком суду є звільнення особи від покарання, виділяють:

– обов'язкові види звільнення від покарання – ті, при яких суд

зобов'язаний звільнити особу від покарання (наприклад, у разі закінчення строків давності виконання обвинувального вироку);

– факультативні види звільнення від покарання – ті, при яких суд має право, але не зобов'язаний звільнити особу від покарання (наприклад, у зв'язку з втратою особою суспільної безпеки – ч. 4 ст. 74 КК);

3) залежно від того, чи висуваються певні умови щодо подальшої поведінки особи, звільненої від покарання, виділяють:

– умовні (чи неостаточні) види звільнення від покарання – ті, при яких щодо подальшої поведінки особи протягом визначеного строку висуваються певні умови, виконання яких впливає на остаточність такого звільнення (наприклад, умовно-дострокове – ст. 81 КК);

– безумовні (чи остаточні) види звільнення від покарання – ті, при яких жодні вимоги щодо подальшої поведінки особи не висуваються і звільнення від покарання стає остаточним з моменту набрання законної сили відповідним правозастосовним актом суду (наприклад, у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку – ст. 80 КК)¹.

Форми звільнення від покарання та його відбування:

– звільнення засудженого від покарання;

– звільнення засудженого від подальшого відбування покарання;

– заміна покарання більш м'яким;

– пом'якшення призначеного покарання.

Відмінність звільнення від покарання та його відбування від звільнення від кримінальної відповідальності

Звільнення від покарання та його відбування	Звільнення від кримінальної відповідальності
Відбувається після винесення обвинувального вироку	Відбувається до винесення обвинувального вироку
Стосується особи, засудженої за вчинення злочину	Стосується особи, не засудженої за вчинення злочину
У багатьох випадках особа визнається судимою	В усіх випадках особа визнається такою, що не має судимості
Підстави передбачені розділом XII Загальної частини КК, ч. 3 ст. 19, ч. 3 ст. 57, ч. 1 ст. 58, ч. 1 ст. 62, ч. 5 ст. 72, статті 104–107), Законом «Про застосування амністії в Україні», Положенням про порядок здійснення помилування	Підстави передбачені розділом IX Загальної частини КК, а також нормами Особливої частини КК (ст. 110-2, 111, 114, 175, 212, 212-1, 255, 258, 258-3, 258-5, 260, 263, 289, 307, 309, 311, 321, 321-1, 354, 401)

¹ Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – С. 378–379.

17.2. Звільнення від покарання

1. Звільнення від призначеного покарання особи, засудженої за діяння, караність якого законом усунена (ч. 2 ст. 74 КК). Ця заохочувальна норма пов'язана зі зворотною дією закону про кримінальну відповідальність у часі та декриміналізацією діяння. Цей вид звільнення стосується нового закону, що набрав чинності як до початку звернення обвинувального вироку до виконання, так і після. Тобто він може стосуватися як засуджених, які вже розпочали відбувати покарання, так і засуджених, які ще не розпочали відбувати покарання. Відтак, це не лише звільнення від покарання, але й від його відбування.

2. Звільнення від покарання у зв'язку з втратою особою суспільної небезпеки (ч. 4 ст. 74 КК). Застосовується до особи, яка вчинила злочин невеликої або середньої тяжкості, якщо буде визнано, що з урахуванням бездоганної поведінки і сумлінного ставлення до праці цю особу на час розгляду справи в суді не можна вважати суспільно небезпечною.

3. Звільнення від покарання у зв'язку із закінченням строків давності притягнення до кримінальної відповідальності, передбачених ст. 49 КК (ч. 5 ст. 74 КК). З моменту вчинення злочину до моменту набрання вироком законної сили можуть пройти строки давності, передбачені ст. 49 КК. У цьому випадку суд може постановити обвинувальний вирок зі звільненням засудженого від призначеного покарання. При цьому особа вважається такою, яка не має судимості.

Цей вид звільнення має місце у двох випадках:

1) якщо обвинувачений заперечує проти закриття провадження з підстав звільнення його від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строку давності. У цьому разі кримінальне провадження продовжується в загальному порядку, передбаченому КПК, і суд постановляє обвинувальний вирок зі звільненням засудженого від призначення покарання;

2) якщо винесення вироку припадає на останні дні строку давності, коли для суду є очевидним, що набуття вироком законної сили відбудеться уже після закінчення строку давності. У такому разі не існує ні матеріально-правових, ні процесуально-правових перешкод для постановлення судом обвинувального вироку. Однак з урахуванням того, що на момент набрання вироком законної сили неминуче сплинуть строки давності притягнення до кримінальної відповідальності, суд постановляє його зі звільненням особи від призначення покарання¹.

4. Звільнення від покарання на підставі закону України про амністію або акта про помилування (ст. 85–87 КК). На підставі закону України про амністію або акта про помилування засуджений може бути повністю або частково звільнений від основного і додаткового покарання,

¹ Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-те вид., допов.]. – Х. : Право, 2013. – у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – С. 301.

а також засудженому може бути замінено покарання або невідбуто його частину більш м'яким покаранням.

Амністія – це повне або часткове звільнення від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні злочину, або кримінальні провадження стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набрали законної сили. Законом про амністію може бути передбачено заміну засудженому покарання або його невідбутої частини більш м'яким покаранням. Амністія оголошується законом України стосовно певної категорії осіб.

Закон України «Про застосування амністії в Україні» від 1 жовтня 1996 р. визначає головні положення застосування амністії. Наприклад, у ньому визначено категорії осіб, до яких не може бути застосована амністія. Це зокрема особи, яким смертну кару в порядку помилування замінено на позбавлення волі; особи, яких засуджено до довічного позбавлення волі; особи, які мають дві і більше судимості за вчинення умисних тяжких та/або особливо тяжких злочинів, крім випадків індивідуальної амністії тощо.

З урахуванням положень цього закону майже щорічно приймають закони про амністію. Наприклад, Закон України «Про амністію у 2014 році» від 8 квітня 2014 р. Дія цього закону поширюється на осіб, які вчинили злочини до дня набрання ним чинності включно, і не поширюється на осіб, які вчинили триваючі або продовжувані злочини, якщо вони закінчені, припинені або перервані після набрання чинності цим законом.

Помилування здійснюється Президентом України стосовно індивідуально визначеної особи шляхом видання указу.

Помилування засуджених здійснюється у виді:

- заміни довічного позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше 25 років;
- повного або часткового звільнення від основного і додаткового покарань.

Право клопотати про помилування має особа, яка:

- засуджена судом України і відбуває покарання в Україні;
- засуджена судом іноземної держави і передана для відбування покарання в Україну без умови про незастосування помилування, вирок суду щодо якої приведено у відповідність із законодавством України;
- засуджена в Україні і передана для відбування покарання іноземній державі, якщо ця держава погодилася визнати і виконати прийняте в Україні рішення про помилування.

Клопотання про помилування може бути подано після набрання вироком законної сили, а у разі оскарження вироку в касаційному порядку – після прийняття рішення відповідним судом.

У випадку засудження особи до довічного позбавлення волі, клопотання про її помилування може бути подано після відбуття нею не менше 20 років призначеного покарання¹.

¹ Про Положення про порядок здійснення помилування : Указ Президента від 21 квіт. 2015 р. № 223/2015.

17.3. Звільнення від відбування покарання

1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням (ст. 75–78 КК).

<i>Відбувається при призначенні таких покарань</i>	виправних робіт, службового обмеження для військовослужбовців, обмеження волі, а також позбавлення волі на строк не більше п'яти років	
<i>Суд враховує</i>	тяжкість злочину, особу винного ¹ та інші обставини справи	
<i>Встановлюється</i>	іспитовий строк від 1 до 3 років	
<i>Покладаються обов'язки</i>	не вчиняти нового злочину протягом іспитового строку виконати покладені судом обов'язки: – попросити публічно або в іншій формі пробачення у потерпілого; – не виїжджати за межі України на постійне проживання без дозволу кримінально-виконавчої інспекції; – повідомляти кримінально-виконавчу інспекцію про зміну місця проживання, роботи або навчання; – періодично з'являтися для реєстрації в кримінально-виконавчій інспекції; – пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії або захворювання, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб	
<i>Контроль за поведінкою</i>	здійснюється кримінально-виконавчою інспекцією за місцем проживання засудженого, а щодо засуджених військовослужбовців – командирами військових частин	
<i>Застосування додаткових покарань</i>	можуть бути призначені додаткові покарання у виді штрафу, позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю та позбавлення військового, спеціального звання, рангу, чину або кваліфікаційного класу	
<i>Правові наслідки</i>	звільняється судом від призначеного йому покарання	після закінчення іспитового строку, якщо виконав покладені на нього обов'язки та не вчинив нового злочину
	направляється для відбування призначеного покарання	якщо засуджений не виконує покладені на нього обов'язки або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про його небажання стати на шлях виправлення
	призначається покарання за правилами, передбаченими в ст. 71, 72 КК	у разі вчинення засудженим протягом іспитового строку нового злочину

2. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК).

Це спеціальний різновид звільнення від відбування покарання з випробуванням, який має такі *особливості*:

– стосується лише вагітних жінок або жінок, які мають дітей віком до семи років;

¹ Враховується вік, стан здоров'я, поведінка за місцем роботи чи навчання, наявність судимостей, склад сім'ї тощо.

– застосовується у разі призначення покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі, крім засудження до позбавлення волі на строк більше п'яти років за тяжкі і особливо тяжкі злочини;

– іспитовий строк встановлюється у межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною семирічного віку;

– після закінчення іспитового строку суд, залежно від поведінки засудженої, звільняє її від покарання або направляє для відбування покарання, призначеного вироком;

– у разі, коли звільнена від відбування покарання з випробуванням жінка відмовилася від дитини, передала її в дитячий будинок, зникла з місця проживання, ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, не виконує покладених на неї судом обов'язків або систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про її небажання стати на шлях виправлення, суд за поданням контролюючого органу направляє засуджену для відбування покарання згідно з вироком суду.

3. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку (ст. 80 КК).

<i>Особа звільняється від відбування покарання</i>	якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:
	2 р. у разі засудження до покарання менш суворого, ніж обмеження волі
	3 р. у разі засудження до покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості;
	5 р. у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше п'яти років за тяжкий злочин;
	10 р. у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років за тяжкий злочин, а також при засудженні до позбавлення волі на строк не більше десяти років за особливо тяжкий злочин;
15 р. у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше десяти років за особливо тяжкий злочин	
<i>Строки давності щодо додаткових покарань</i>	визначаються основним покаранням, призначеним за вироком суду
<i>Перебіг давності зупиняється</i>	якщо засуджений ухиляється від відбування покарання. У цих випадках перебіг давності відновлюється з дня з'явлення засудженого для відбування покарання або з дня його затримання. У цьому разі строки давності, передбачені п. 1-3 ч. 1 ст. 80 КК, подвоюються
<i>Перебіг давності переривається</i>	якщо до закінчення строків, зазначених у ч. 1 та 3 ст. 80 КК, засуджений вчинить новий середньої тяжкості, тяжкий або особливо тяжкий злочин. Обчислення давності в цьому випадку починається з дня вчинення нового злочину

<i>Питання про застосування давності до особи, засудженої до довічного позбавлення волі</i>	вирішується судом: якщо суд не визнає за можливе застосувати давність, довічне позбавлення волі замінюється позбавленням волі
<i>Давність не застосовується</i>	у разі засудження за злочини проти миру та безпеки людства, передбачені статтями 437-439 та ч. 1 ст. 442 КК.

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання (ст. 81 КК).

Головні положення:

1) може бути застосоване до осіб, що відбувають покарання у виді виправних робіт, службових обмежень для військовослужбовців, обмеження волі, тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців або позбавлення волі;

2) засуджений сумлінною поведінкою і ставленням до праці довів своє виправлення;

3) застосовується після того, як засуджений фактично відбув:

– не менше половини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

– не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі;

– не менше трьох чвертей строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і знову вчинила умисний злочин протягом невідбутої частини покарання;

4) може бути повністю або частково звільнена і від відбування додаткового покарання;

5) у разі вчинення особою, до якої було застосовано це звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими ст. 71 і 72 КК.

5. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким (ст. 82 КК).

Головні положення:

1) полягає у заміні покарання у виді обмеження або позбавлення волі більш м'яким покаранням;

2) може бути застосоване судом лише до осіб, що відбувають покарання у виді обмеження або позбавлення волі;

3) засуджений повинен стати на шлях виправлення;

4) більш м'яке покарання призначається в межах строків, установлених у Загальній частині КК для даного виду покарання, і не повинне перевищувати невідбутого строку покарання, призначеного вироком;

5) при цьому допускається звільнення також і від додаткового покарання у виді позбавлення права займати певні посади чи займатися певною діяльністю;

б) заміна можлива після фактичного відбуття засудженим:

– не менше третини строку покарання, призначеного судом за злочин невеликої або середньої тяжкості, а також за необережний тяжкий злочин;

– не менше половини строку покарання, призначеного судом за умисний тяжкий злочин чи необережний особливо тяжкий злочин, а також у разі, коли особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила умисний злочин, за який вона була засуджена до позбавлення волі;

– не менше двох третин строку покарання, призначеного судом за умисний особливо тяжкий злочин, а також покарання, призначеного особі, яка раніше звільнялася умовно-достроково і вчинила новий умисний злочин протягом невідбутої частини покарання.

7) якщо особа, відбуваючи більш м'яке покарання, вчинить новий злочин, суд до покарання за знову вчинений злочин приєднує невідбуту частину більш м'якого покарання за правилами, передбаченими у ст. 71 і 72 КК;

8) до осіб, яким покарання замінене більш м'яким, може бути застосоване умовно-дострокове звільнення.

6. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років (ст. 83 КК).

Головні положення:

1) може бути застосоване судом до засуджених до обмеження або позбавлення волі жінок, які стали вагітними або народили дітей під час відбування покарання, крім засуджених до позбавлення волі на строк більше п'яти років за умисні тяжкі та особливо тяжкі злочини;

2) застосовується в межах строку, на який згідно з законом жінку може бути звільнено від роботи у зв'язку з вагітністю, пологами і до досягнення дитиною трирічного віку;

3) стосується засудженої, яка має сім'ю або родичів, що дали згоду на спільне з нею проживання, або яка має можливість самостійно забезпечити належні умови для виховання дитини;

4) контроль за поведінкою таких жінок здійснюється кримінально-виконавчою інспекцією за місцем проживання;

5) після досягнення дитиною трирічного віку або в разі її смерті суд залежно від поведінки засудженої може звільнити її від покарання або замінити його більш м'яким покаранням чи направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком. У цьому разі суд може повністю або частково зарахувати у строк відбування покарання час, протягом якого засуджена не відбувала покарання;

б) якщо засуджена, яка була звільнена від відбування покарання, відмовляється від дитини, передала її у дитячий будинок, зникла з місця проживання або ухиляється від виховання дитини, догляду за нею, або

систематично вчинює правопорушення, що потягли за собою адміністративні стягнення і свідчать про небажання стати на шлях виправлення, суд може за поданням контролюючого органу направити засуджену для відбування покарання, призначеного за вироком;

7) якщо в період звільнення від відбування покарання засуджена вчинила новий злочин, суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у ст. 71 і 72 КК.

7. Звільнення від відбування покарання за хворобою (ст. 84 КК).

Види звільнення від відбування покарання за хворобою:

1) звільняється від покарання особа, яка під час його відбування захворіла на психічну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними. До такої особи можуть застосовуватися примусові заходи медичного характеру. Цей вид звільнення стосується будь-яких покарань;

2) особа, яка після вчинення злочину або постановлення вироку захворіла на іншу (окрім психічної) тяжку хворобу, що перешкоджає відбуванню покарання¹, може бути звільнена від покарання або від подальшого його відбування. При вирішенні цього питання суд враховує тяжкість вчиненого злочину, характер захворювання, особу засудженого та інші обставини справи;

3) військовослужбовці, засуджені до службового обмеження, арешту або тримання в дисциплінарному батальйоні, в разі визнання їх непридатними до військової служби за станом здоров'я звільнюються від покарання. Цей вид звільнення може стосуватися службового обмеження для військовослужбовців, арешту або тримання у дисциплінарному батальйоні.

У разі одужання осіб, у першому і другому видах звільнення, вони повинні бути направлені для відбування покарання, якщо не закінчилися строки давності, передбачені статтями 49 або 80 КК, або відсутні інші підстави для звільнення від покарання. При цьому час, протягом якого до осіб застосовувалися примусові заходи медичного характеру, зараховується в строк покарання за правилами, передбаченими ст. 72 КК.

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке звільнення від покарання та його відбування та у чому полягає його відмінність від звільнення від кримінальної відповідальності?
2. Як класифікують звільнення від покарання та його відбування?
3. Охарактеризуйте основні види звільнення від покарання.

¹ Перелік захворювань, які є підставою для подання до суду матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання, затверджений наказом МЮ України і МОЗ України від 15 серп. 2014 р. № 1348/5/572 «Про затвердження Порядку організації надання медичної допомоги засудженим до позбавлення волі». До цього переліку (додаток 12 наказу) належать зокрема: окремі форми туберкульозу, IV клінічна стадія ВІЛ/СНІД, цирози печінки різної етіології у стадії декомпенсації, цукровий діабет, інсулінозалежний тип (доза інсуліну понад 60 од. на добу) тощо.

4. Розкрийте основні положення звільнення від відбування покарання з випробуванням, а також особливості звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років.

5. У чому полягає звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку?

6. Розкрийте головні положення умовно-дострокового звільнення від відбування покарання?

7. Охарактеризуйте заміну невідбутої частини покарання більш м'яким.

8. Розкрийте особливості звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років.

9. Охарактеризуйте звільнення від відбування покарання за хворобою.

РОЗДІЛ 18

СУДИМІСТЬ

18.1. Поняття, ознаки та правові наслідки судимості

Судимість – це правовий стан особи, який виникає у зв'язку з її засудженням до покарання і за зазначених у законі умов тягне настання для неї певних негативних наслідків¹.

Ознаки судимості:

– виникає у зв'язку з засудженням особи, яка вчинила злочин до покарання;

– є правовим станом (становищем) особи, що пов'язане з певними негативними кримінально-правовими та загальноправовими наслідками;

– має строковий характер. Судимість поширюється на: строк відбування покарання або у випадках, передбачених законом, на певний строк після відбуття покарання. Настає з дня набрання законної сили обвинувальним вироком, яким особі призначається покарання, а припиняється внаслідок погашення або зняття.

<i>Судимість настає</i>	<i>Судимість припиняється</i>
з дня набрання законної сили обвинувальним вироком	внаслідок погашення або зняття
<i>Судимість мають особи:</i>	<i>Судимість не мають особи:</i>
<ul style="list-style-type: none">– засуджені за вироком суду з призначенням покарання;– звільнені від відбування покарання з випробуванням (ст. 75 КК) та звільнені від відбування покарання з випробуванням вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до семи років (ст. 79 КК) (вважаються судимими протягом іспитового строку);– звільнені від покарання за хворобою (ст. 84 КК) у разі одужання і направлення для відбування покарання	<ul style="list-style-type: none">– засуджені за вироком суду без призначення покарання;– звільнені від кримінальної відповідальності;– що відбули покарання за діяння, злочинність і караність якого усунута законом (у разі декриміналізації діяння);– які були реабілітовані (визнані такими, що не вчиняли злочин, або були необґрунтовано або незаконно засудженими, зокрема на підставі Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»);– судимість яких знята чи погашена

Наслідки незнятої і непогашеної судимості поділяють на *кримінально-правові* (пов'язані здебільшого з кваліфікацією злочину та призначенням покарання) та *загальноправові* (полягають у різноманітних обмеженнях, передбачених іншими, крім КК, нормативно-правовими актами, і встановлюються законом щодо осіб, які мають непогашену або незняту судимість).

¹ Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості : ППВСУ від 26 груд. 2003 р. № 16.

Однак у певних випадках правове значення має і погашена або знята судимість. Наприклад, відповідно до загальних засад призначення покарання суд враховує особу винного, зокрема наявність у неї судимостей у минулому. Або ж не може бути поліцейською особою, яка має погашену або зняту судимість за умисне вчинення тяжкого та особливо тяжкого злочину.

Наслідки судимості

<i>Кримінально-правові</i>	<i>Загальноправові</i>
<p>– судимість громадянина України, іноземця або особи без громадянства, які були засуджені вироком суду іноземної держави за злочин, вчинений за межами України, та знову вчинили злочин на території України може бути врахована при кваліфікації нового злочину, призначенні покарання, звільненні від кримінальної відповідальності або покарання (ст. 9 КК);</p> <p>– є кваліфікуючою ознакою злочинів у формі повторності та рецидиву;</p> <p>– є перешкодою для звільнення від кримінальної відповідальності, зокрема передбачених статтями 45–48 КК, оскільки передумовою цих заохочень є вчинення злочину вперше;</p> <p>– є обставиною, що обтяжує покарання за злочини, вчинені повторно та у випадку рецидиву злочинів (п. 1 ч. 1 ст. 67)</p>	<p>– заборона приймати на певні посади (наприклад, особа, яка має судимість за злочин, не може бути суддею, прокурором, працівником поліції);</p> <p>– унеможливлення набуття громадянства (наприклад, до громадянства України не приймається особа, яка вчинила злочин проти людства чи здійснювала геноцид);</p> <p>– відмова у наданні допуску до державної таємниці;</p> <p>– обмеження, пов'язані із застосуванням адміністративного нагляду;</p> <p>– впливає на визначення установи відбування покарання (наприклад, виду виправної колонії);</p> <p>– обмеження, пов'язані з військовою службою (наприклад, виключення з військового обліку громадян, яких раніше було засуджено до позбавлення волі за вчинення тяжкого або особливо тяжкого злочину)</p>

18.2. Погашення судимості

Зняття чи погашення судимості означає, що особа вважається такою, що не вчиняла злочин.

Погашення судимості здійснюється автоматично при настанні передбачених КК умов.

Судимість погашається:

- із закінченням іспитового строку, встановленого відповідно до ст. 75 чи ст. 79 КК, у разі дотримання передбачених цими статтями вимог;
- з відбуттям покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців, достроковим звільненням від цих покарань, а також з відбуттям покарання на гауптвахті замість арешту військовослужбовцями (п. 4 ч. 1 ст. 89 КК);
- із спливом визначених у КК строків, що встановлюються після відбуття покарань (пункти 5-9 ч. 1 ст. 89 КК);
- в день прийняття закону, яким декриміналізовано діяння, за яке особа засуджена (ч. 3 ст. 88 КК).

Строки погашення судимості (ст. 89 КК)

Такими, що не мають судимості, визнаються:	
<i>категорія осіб</i>	<i>умови погашення</i>
особи, засуджені відповідно до ст. 75 КК (звільнені від відбування покарання з випробуванням)	якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо протягом зазначеного строку рішення про звільнення від відбування покарання з випробуванням не буде скасоване з інших підстав, передбачених законом
	якщо строк додаткового покарання перевищує тривалість іспитового строку, особа визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання
жінки, засуджені відповідно до ст. 79 КК (звільнені від відбування покарання з випробуванням вагітні жінки і жінки, які мають дітей віком до семи років)	якщо протягом іспитового строку вони не вчинять нового злочину і якщо після закінчення цього строку не буде прийняте рішення про направлення для відбування покарання, призначеного вироком суду
	якщо засуджена не була звільнена від додаткового покарання і його строк перевищує тривалість іспитового строку, то жінка визнається такою, що не має судимості, після відбуття цього додаткового покарання
особи, які відбули покарання у виді службового обмеження для військовослужбовців або тримання в дисциплінарному батальйоні військовослужбовців чи достроково звільнені від цих покарань, а також військовослужбовці, які відбули покарання на гауптвахті замість арешту	після відбуття чи звільнення від цих покарань
особи, засуджені до основного покарання у виді штрафу в розмірі не більше 3000 НМДГ, позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, громадських робіт, виправних робіт або арешту	якщо вони протягом 1 року з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину
особи, засуджені до обмеження волі, а також засуджені за злочин невеликої тяжкості до позбавлення волі	якщо вони протягом 2 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину
особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за злочин середньої тяжкості	якщо вони протягом 3 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину
особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за тяжкий злочин	якщо вони протягом 6 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину
особи, засуджені до позбавлення волі або основного покарання у виді штрафу за особливо тяжкий злочин	якщо вони протягом 8 років з дня відбуття покарання (основного та додаткового) не вчинять нового злочину

Обчислення строків погашення судимості (ст. 90 КК)

Обчислюються	з дня відбуття основного і додаткового покарання
До строку погашення судимості зараховується	час, протягом якого вирок не було виконано, якщо при цьому давність виконання вироку не переривалася
Якщо вирок не було виконано	судимість погашається по закінченні строків давності виконання вироку
Якщо особу було достроково звільнено від відбування покарання	строк погашення судимості обчислюється з дня дострокового звільнення її від відбування покарання (основного та додаткового)
Якщо невідбуту частину покарання було замінено більш м'яким покаранням	строк погашення судимості обчислюється з дня відбуття більш м'якого покарання (основного та додаткового)
Якщо особа, що відбула покарання, до закінчення строку погашення судимості знову вчинить злочин	перебіг строку погашення судимості <i>переривається</i> і обчислюється заново у цих випадках строки погашення судимості обчислюються окремо за кожний злочин після фактичного відбуття покарання (основного та додаткового) за останній злочин

18.3. Зняття судимості

Умови зняття судимості (ст. 91 КК):

- відбуття лише двох видів покарання – обмеження волі або позбавлення волі;
- відбувається до закінчення строків погашення;
- допускається лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості;
- особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення;
- суд визнав за можливе зняти з неї судимість до закінчення встановлених КК строків;
- не допускається у випадках засудження за умисні тяжкі та особливо тяжкі, а також корупційні злочини.

Контрольні запитання та завдання

1. Що таке судимість та які її часові межі?
2. Які особи вважаються такими, що мають судимість?
3. Які особи вважаються такими, що не мають судимості?
4. Охарактеризуйте основні положення погашення судимості.
5. У чому полягає зняття судимості?
6. Які кримінально-правові та загальноправові наслідки судимості?

ІНШІ ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ

19.1. Примусові заходи медичного характеру

Інші заходи кримінально-правового характеру – це примусові заходи медичного характеру, примусове лікування та спеціальна конфіскація.

Примусові заходи медичного характеру – це надання амбулаторної психіатричної допомоги, поміщення особи, яка вчинила суспільно небезпечне діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК, в спеціальний лікувальний заклад з метою її обов'язкового лікування, а також запобігання вчиненню нею суспільно небезпечних діянь. Це примусова психіатрична допомога особам, які страждають на психічні розлади.

Вони можуть застосовуватись до осіб:

- які вчинили у стані неосудності суспільно небезпечні діяння;
- які вчинили у стані обмеженої осудності злочини;
- які вчинили злочин у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку або під час відбування покарання;
- які вчинили злочини в стані обмеженої осудності, але до постановлення вироку або під час відбування покарання захворіли на психічну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії (бездіяльність) чи керувати ними.

Види примусових заходів медичного характеру

<i>надання амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку</i>	може бути застосоване судом стосовно особи, яка страждає на психічні розлади і вчинила суспільно небезпечне діяння, якщо особа за станом свого психічного здоров'я не потребує госпіталізації до психіатричного закладу
<i>госпіталізація до психіатричного закладу із звичайним наглядом</i>	може бути застосована судом щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння потребує тримання у психіатричному закладі і лікування у примусовому порядку
<i>госпіталізація до психіатричного закладу з посиленням наглядом</i>	може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, не пов'язане з посяганням на життя інших осіб, і за своїм психічним станом не становить загрози для суспільства, але потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах посиленого нагляду
<i>госпіталізація до психіатричного закладу із суворим наглядом</i>	може бути застосована судом щодо психічно хворого, який вчинив суспільно небезпечне діяння, пов'язане з посяганням на життя інших осіб, а також щодо психічно хворого, який за своїм психічним станом і характером вчиненого суспільно небезпечного діяння становить особливу небезпеку для суспільства і потребує тримання у психіатричному закладі та лікування в умовах суворого нагляду

Якщо не буде визнано за необхідне застосування до психічно хворого примусових заходів медичного характеру, а також у разі припинення застосування таких заходів, суд може передати його на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом.

Вони застосовуються у разі наявності обґрунтованого висновку експертів-психіатрів про те, що особа страждає на психічну хворобу чи має інший психічний розлад, які зумовлюють її неосудність або обмежену осудність і викликають потребу в застосуванні щодо неї таких заходів¹.

За поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової людини встановлена кримінальна відповідальність у ст. 151 КК.

У Законі України «Про психіатричну допомогу» від 22 лютого 2000 р. визначено такі *види психіатричної допомоги*: психіатричний огляд; амбулаторна психіатрична допомога; госпіталізація особи до психіатричного закладу; примусові заходи медичного характеру; поміщення особи до психоневрологічного закладу для соціального захисту або спеціального навчання.

Продовження, зміна або припинення застосування примусових заходів медичного характеру здійснюється:

– судом;

– за заявою представника психіатричного закладу (лікаря-психіатра), який надає особі таку психіатричну допомогу, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який обґрунтовує необхідність продовження, зміни або припинення застосування таких примусових заходів.

Особи, до яких застосовані примусові заходи медичного характеру, підлягають огляду комісією лікарів-психіатрів не рідше одного разу на 6 місяців для вирішення питання про наявність підстав для звернення до суду із заявою про припинення або про зміну застосування такого заходу. У разі відсутності підстав для припинення або зміни застосування примусового заходу медичного характеру представник психіатричного закладу (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, направляє до суду заяву, до якої додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження застосування примусового заходу медичного характеру. У разі необхідності продовження застосування примусового заходу медичного характеру понад 6 місяців представник психіатричного закладу (лікар-психіатр), який надає особі таку психіатричну допомогу, повинен направити до суду за місцем знаходження психіатричного закладу заяву про продовження застосування примусового заходу. До заяви додається висновок комісії лікарів-психіатрів, який містить обґрунтування про необхідність продовження надання особі такої психіатричної допомоги. В подальшому продовження застосування примусового заходу медичного характеру проводиться кожного разу на строк, який не може перевищувати 6 місяців.

¹ Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : ППВСУ від 3 черв. 2005 р. № 7.

Припинення застосування примусових заходів медичного характеру

У разі припинення застосування примусових заходів медичного характеру:	
<i>через зміну психічного стану особи на краще</i>	суд може передати її на піклування родичам або опікунам з обов'язковим лікарським наглядом
<i>через вудужання</i>	особи, які вчинили злочини у стані осудності, але захворіли на психічну хворобу до постановлення вироку, підлягають покаранню на загальних засадах
	особи, які захворіли на психічну хворобу під час відбування покарання, можуть підлягати подальшому відбуванню покарання

19.2. Примусове лікування

Примусове лікування – це кримінально-правовий захід державного примусу, що застосовується судом поряд із призначеним покаранням до осіб, які вчинили злочини та мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб, з метоювилікування засуджених, профілактики цієї хвороби, а також запобігання вчиненню останніми суспільно небезпечних діянь¹.

Воно може бути застосоване судом:

- незалежно від призначеного покарання;
- до осіб, які вчинили злочини (юридичний критерій);
- до осіб, які мають хворобу, що становить небезпеку для здоров'я інших осіб² (медичний критерій).

Місце примусового лікування:

місце відбування покарання – у разі призначення покарання у виді позбавлення волі або обмеження волі;

спеціальні лікувальні заклади – у разі призначення інших видів покарань (спеціалізовані наркологічні диспансери, наркологічні відділення при психіатричних лікарнях тощо).

¹ Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – С. 670.

² До соціально небезпечних захворювань відносять: туберкульоз, психічні, венеричні захворювання, СНІД, лепру, хронічний алкоголізм, наркоманію (Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листоп. 1992 р.). У теорії кримінального права існує думка, що *алкоголізм та наркоманія* до цих хвороб не належать і тому до осіб, які страждають на ці захворювання, не можна застосовувати примусове лікування. Лікування від алкоголізму і наркоманії, застосоване судом у порядку покладення обов'язку на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, не вважається примусовим, оскільки обов'язок його пройти покладається безпосередньо на засуджену особу, а не на орган охорони здоров'я.

19.3. Спеціальна конфіскація

Спеціальна конфіскація полягає у примусовому безоплатному вилученні за рішенням суду у власність держави грошей, цінностей, у тому числі коштів, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, іншого майна, включаючи майно третіх осіб, у випадках, визначених КК, за вчинення злочину, передбаченого статтями 146–150-1, 152–156, 190–192, 198, 201, 209–212-1, 222, 233, 255–260, 301–320, 354, 361–365-2, 368–369-3 КК.

Ознаки спеціальної конфіскації:

1) належить не до покарань, а інших заходів кримінально-правового характеру;

2) полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна;

3) застосовується за рішенням суду;

4) застосовується у випадках, визначених КК, за вчинення обмеженої категорії злочинів.

Спеціальна конфіскація стосується *таких категорій злочинів:*

– усіх злочинів проти волі, честі та гідності особи (розділ III Особливої частини КК – захоплення заручників; торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо людини тощо), за винятком незаконного поміщення в психіатричний заклад;

– усіх злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи (розділ IV Особливої частини КК);

– окремих злочинів проти власності (розділ VI Особливої частини КК – шахрайства; привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем; заподіяння майнової шкоди шляхом обману або зловживання довірою; придбання, отримання, зберігання чи збуту майна, одержаного злочинним шляхом);

– окремих злочинів у сфері господарської діяльності (розділ VII Особливої частини КК – контрабанди; легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом; умисного порушення вимог законодавства про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, або фінансування тероризму; нецільового використання бюджетних коштів, здійснення видатків бюджету чи надання кредитів з бюджету без встановлених бюджетних призначень або з їх перевищенням; видання нормативно-правових актів, що зменшують надходження бюджету або збільшують витрати бюджету всупереч закону; ухилення від сплати податків, зборів (обов'язкових платежів); ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування; шахрайства з фінансовими ресурсами; незаконної приватизації державного, комунального майна);

– окремих злочинів проти громадської безпеки (розділ IX Особливої частини КК). Це діяння, пов'язані зі створенням злочинних об'єднань та

участю в них (статті 255–257, 258-3, 260 КК), терористичні злочини (258–258-2, 258-4, 258-5 КК), а також завідомо неправдиве повідомлення про загрозу безпеці громадян, знищення чи пошкодження об'єктів власності;

– окремих злочинів проти громадського порядку та моральності (розділ XII Особливої частини КК) – ввезення, виготовлення, збуту і розповсюдження порнографічних предметів; створення або утримання місць розпусти і звідництва; сутенерства або втягнення особи в заняття проституцією; втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність;

– злочинів у сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів (розділ XIII Особливої частини КК – статті 305–320). Сюди не входять інші злочини проти здоров'я населення, зокрема пов'язані зі створенням та обігом отруйних чи сильнодіючих речовин, отруйних чи сильнодіючих лікарських засобів, фальсифікованих лікарських засобів, одурманюючих засобів, допінгу тощо;

– одного злочину проти авторитету органів державної влади, органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян та злочини проти журналістів (розділ XV Особливої частини КК) – підкупу працівника підприємства, установи чи організації;

– усіх злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електров'язку (розділ XVI Особливої частини КК – статті 361–363-1);

– більшості злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг (розділ XVII Особливої частини КК – зловживань владою, службовим становищем, повноваженнями, впливом; перевищення влади або службових повноважень; пропозиції, обіцянки, прийняття пропозиції, обіцянки, а також надання та одержання неправомірної вигоди; підкупом; незаконним збагаченням).

Спеціальній конфіскації підлягає таке майно:

– предмети контрабанди (наприклад, отруйні, сильнодіючі, вибухові речовини, радіоактивні матеріали, спеціальні технічні засоби негласного отримання інформації, наркотичні засоби, психотропні речовини, їх аналоги, прекурсори, фальсифіковані лікарські засоби – статті 201, 305);

– доходи, одержані злочинним шляхом (ст. 209 КК);

– порнографічні предмети (зокрема кіно- та відеопродукція, матеріальних носіїв комп'ютерних програм) засоби їх виготовлення, розповсюдження і демонстрування (ст. 301 КК);

– програмні та технічні засоби, за допомогою яких було вчинено несанкціоноване втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), автоматизованих систем, комп'ютерних мереж чи мереж електров'язку, які є власністю винної особи (статті 361, 361-1 КК);

– неправомірна вигода тощо.

Спеціальна конфіскація застосовується у разі, якщо гроші, цінності та інше майно:

1) одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна¹;

2) призначалися (використовувалися) для схиляння особи до вчинення злочину, фінансування та/або матеріального забезпечення злочину або винагороди за його вчинення;

3) були предметом злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), а у разі, коли його не встановлено, – переходять у власність держави;

4) були підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення злочину, крім тих, що повертаються власнику (законному володільцю), який не знав і не міг знати про їх незаконне використання.

Спеціальна конфіскація застосовується також у разі, коли особа:

– не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з недосягненням віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність;

– не підлягає кримінальній відповідальності у зв'язку з неосудністю;

– звільняється від кримінальної відповідальності чи покарання з підстав, передбачених КК, крім звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Спеціальна конфіскація переданого майна третій особі. Гроші, цінності, у тому числі кошти, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, інше майно, зазначені в ст. 96-2 КК, передані особою, яка вчинила злочин, передбачений КК, третій особі, яка отримала чи придбала у підозрюваної, обвинуваченої чи засудженої особи майно, одержане злочинним шляхом, у випадках, передбачених ч. 1 ст. 96-1 КК, безоплатно або в обмін, на суму, значно нижчу ринкової вартості, або знала чи повинна була знати, що мета такої передачі – уникнення конфіскації або спеціальної конфіскації, підлягають спеціальній конфіскації.

Особливості спеціальної конфіскації переданого майна третій особі:

1) вона стосується такого майна: грошей, цінностей, у тому числі коштів, що знаходяться на банківських рахунках чи на зберіганні у банках або інших фінансових установах, іншого майна, які зазначені в ст. 96-2 КК;

¹ У разі, якщо гроші, цінності та інше майно одержані внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна були повністю або частково перетворені в інше майно, спеціальній конфіскації підлягає повністю або частково перетворене майно.

Якщо конфіскація грошей, цінностей та іншого майна, одержаних внаслідок вчинення злочину та/або є доходами від такого майна, на момент прийняття судом рішення про спеціальну конфіскацію неможлива внаслідок їх використання або неможливості виділення з набутого законним шляхом майна, або відчуження, або з інших причин, суд вносить рішення про конфіскацію грошової суми, що відповідає вартості такого майна.

2) це майно має бути передане особою, яка вчинила злочин, передбачений КК, третій особі;

3) третя особа має отримати чи придбати у підозрюваної, обвинуваченої чи засудженої особи майно, одержане злочинним шляхом, у випадках, передбачених ч. 1 ст. 96-1 КК:

– безоплатно;

– в обмін, на суму, значно нижчу ринкової вартості,

– вона має знати чи повинна була знати, що мета такої передачі – уникнення конфіскації або спеціальної конфіскації;

4) таке майно підлягає спеціальній конфіскації;

5) вищезазначені відомості щодо третьої особи повинні бути встановлені в судовому порядку на підставі достатності доказів.

Спеціальна конфіскація не застосовується:

– до майна, яке перебуває у власності добросовісного набувача¹;

– до грошей, цінностей та іншого майна, зазначених у ст. 96-2 КК, які згідно із законом підлягають поверненню власнику (законному володільцю) або призначені для відшкодування шкоди, завданої злочинцем;

– у разі вчинення особою злочину з необережності.

Контрольні запитання та завдання

1. Що слід розуміти під іншими заходами кримінально-правового характеру?

2. Охарактеризуйте примусові заходи медичного характеру.

3. Розкрийте основні положення примусового лікування.

4. Що таке спеціальна конфіскація та в чому її особливості?

¹ Це особа, яка придбала річ у особи, яка не мала права її відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати.

Якщо майно відчужене особою, яка не мала на це права, добросовісний набувач набуває право власності на нього у разі, якщо майно не може бути витребуване у нього.

Якщо майно за відплатним договором придбане в особи, яка не мала права його відчужувати, про що набувач не знав і не міг знати (добросовісний набувач), власник має право витребувати це майно від набувача лише у разі, якщо майно:

1) було загублене власником або особою, якій він передав майно у володіння;

2) було викрадене у власника або особи, якій він передав майно у володіння;

3) вибуло з володіння власника або особи, якій він передав майно у володіння, не з їхньої волі іншим шляхом.

Майно не може бути витребувано від добросовісного набувача, якщо воно було продане у порядку, встановленому для виконання судових рішень.

Якщо майно було набуто безвідплатно в особи, яка не мала права його відчужувати, власник має право витребувати його від добросовісного набувача у всіх випадках (ст. 330, 388 ЦК).

ЗАХОДИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО ХАРАКТЕРУ ЩОДО ЮРИДИЧНИХ ОСІБ

20.1. Поняття, ознаки, види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб та правила їх застосування

23 травня 2013 р. ВР прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо виконання Плану дій щодо лібералізації Європейським Союзом візового режиму для України стосовно відповідальності юридичних осіб», а за рік внесла до КК значні зміни – запроваджено квазікримінальну відповідальність юридичних осіб¹.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – це засоби державного впливу у формі штрафу, конфіскації майна та ліквідації юридичної особи, що застосовуються у разі вчинення її уповноваженою особою (тобто фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи злочинів (перелік яких визначений у ст. 96-3 КК) або незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення злочинів, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК.

Нині ці заходи кримінально-правового характеру є своєрідною альтернативою кримінальної відповідальності юридичних осіб, а за своєю природою вони нагадують покарання для юридичних осіб, однак їх застосування не тягне судимості.

Ознаки заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб:

- 1) вони є засобами державного впливу на юридичних осіб;
- 2) утворюють вичерпний перелік заходів – штраф, конфіскація майна та ліквідація юридичної особи;
- 3) застосовуються у разі:
 - вчинення уповноваженою особою юридичної особи (тобто фізичною особою) від імені та в інтересах юридичної особи злочинів (перелік яких визначений у ст. 96-3 КК);
 - незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення злочинів, передбачених п. 2 ч. 1 ст. 96-3 КК;
- 4) стосуються вичерпного переліку злочинів, що визначений у ст. 96-3 КК.

¹ Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К. : Ваіте, 2014. – С. 392.

Види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб¹

Основні	<i>Штраф</i>	це грошова сума, що сплачується юридичною особою на підставі судового рішення
		суд застосовує штраф виходячи з двократного розміру незаконно одержаної неправомірної вигоди
		у разі коли неправомірну вигоду не було одержано, або її розмір неможливо обчислити, суд, залежно від ступеня тяжкості злочину, вчиненого уповноваженою особою юридичної особи, застосовує штраф у таких розмірах: за злочин невеликої тяжкості – від 5000 до 10000 НМДГ; за злочин середньої тяжкості – від 10000 до 20000 НМДГ; за тяжкий злочин – від 20000 до 50000 НМДГ; за особливо тяжкий злочин – від 50000 до 70000 НМДГ
		з урахуванням майнового стану юридичної особи суд може застосувати штраф із розстрочкою виплати певними частинами строком до 3 р.
	<i>Ліквідація юридичної особи</i>	застосовується судом у разі вчинення її уповноваженою особою будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 260, 262, 258–258-5, 436, 436-1, 437, 438, 442, 444, 447 КК
Додаткові	<i>Конфіскація майна</i>	полягає у примусовому безоплатному вилученні у власність держави майна юридичної особи і застосовується судом у разі ліквідації юридичної особи згідно з КК

Правила застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру:

1. При застосуванні заходів кримінально-правового характеру юридична особа зобов'язана відшкодувати нанесені збитки та шкоду в повному обсязі, а також розмір отриманої неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою.

2. При застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру судом враховуються:

- ступінь тяжкості вчиненого її уповноваженою особою злочину;
- ступінь здійснення злочинного наміру;
- розмір завданої шкоди;
- характер та розмір неправомірної вигоди, яка отримана або могла бути отримана юридичною особою;
- вжиті юридичною особою заходи для запобігання злочину.

3. В окремих випадках можлива множинність підстав для застосування

¹ До юридичних осіб штраф та ліквідація можуть застосовуватися лише як основні заходи кримінально-правового характеру, а конфіскація майна – лише як додатковий.

до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру. Вона, зокрема, може мати місце у випадках, коли:

– одна й та ж сама фізична особа вчинила від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи декілька злочинів, передбачених ст. 96-3 КК, і не засуджена за жоден з них;

– різні фізичні особи вчинили від імені (чи від імені та в інтересах) однієї й тієї ж юридичної особи декілька злочинів, передбачених ст. 96-3 КК, і не засуджені за жоден з них;

– одна й та ж сама фізична особа, вчинивши від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи спочатку один злочин, передбачений ст. 96-3 КК, після засудження із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи, знову вчинила такий злочин;

– спершу одна фізична особа вчинила від імені (чи від імені та в інтересах) юридичної особи злочин, передбачений ст. 96-3 КК, а після її засудження із застосуванням заходів кримінально-правового характеру до юридичної особи інша фізична особа вчинила такий злочин.

Однак не становить такої множинності підстав вчинення декількома фізичними особами у співучасті одного й того ж злочину, передбаченого ст. 96-3 КК¹.

Застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру *за сукупністю злочинів*:

– за сукупністю злочинів у межах одного провадження суд, застосувавши до юридичної особи заходи кримінально-правового характеру за кожен злочин окремо, визначає остаточний основний захід шляхом поглинення менш суворого заходу більш суворим;

– при застосуванні до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру, за наявності невиконаного заходу за попереднім вироком (вироками) суду, кожне з них виконується самостійно, крім випадків застосування судом ліквідації юридичної особи згідно з КК.

20.2. Підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру та звільнення від них

Підставами для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру є:

1. Вчинення її уповноваженою особою² від імені та в інтересах

¹ Пономаренко Ю. А. Правила застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб / Ю. А. Пономаренко // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО». – Випуск 22. – 2014. – С. 155–160.

² *Уповноваженою особою юридичної особи є:*
– службова особа юридичної особи;

юридичної особи¹ будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, статтях 369 і 369-2 КК.

2. Незабезпечення виконання покладених на її уповноважену особу законом або установчими документами юридичної особи обов'язків щодо вжиття заходів із запобігання корупції, що призвело до вчинення будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 209 і 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, статтях 369 і 369-2 КК.

У разі наявності першої та другої підстави заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані судом до підприємства, установи чи організації, крім державних органів, органів влади Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, організацій, створених ними у встановленому порядку, що повністю утримуються за рахунок відповідно державного чи місцевого бюджетів, фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування, Фонду гарантування вкладів фізичних осіб, а також міжнародних організацій.

3. Вчинення її уповноваженою особою від імені юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених у статтях 258–258-5 КК.

4. Вчинення її уповноваженою особою від імені та в інтересах юридичної особи будь-якого із злочинів, передбачених статтями 109, 110, 113, 146, 147, ч. 2–4 ст. 159-1, статтями 160, 260, 262, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК.

У разі наявності третьої та четвертої підстави заходи кримінально-правового характеру можуть бути застосовані судом до суб'єктів приватного та публічного права резидентів та нерезидентів України, включаючи підприємства, установи чи організації, державні органи, органи влади Автономної Республіки Крим, органи місцевого самоврядування, організації, створені ними у встановленому порядку, фонди, а також міжнародні організації, інші юридичні особи, що створені у відповідності до вимог національного чи міжнародного права.

Якщо держава або суб'єкт державної власності володіє часткою більше 25 % в юридичній особі або юридична особа знаходиться під ефективним контролем держави чи суб'єкта державної власності, то дана *юридична особа несе цивільну відповідальність у повному обсязі* за неправомірно отриману вигоду та шкоду, заподіяну злочином, що вчинений державою, суб'єктами державної власності або державного управління.

Провадження щодо юридичної особи здійснюється одночасно з

– інші особи, які відповідно до закону, установчих документів юридичної особи чи договору мають право діяти від імені юридичної особи.

¹ Злочини, передбачені статтями 109, 110, 113, 146, 147, 160, 209, 260, 262, 306, ч. 1 і 2 ст. 368-3, ч. 1 і 2 ст. 368-4, статтями 369, 369-2, 436, 437, 438, 442, 444, 447 КК, визнаються *вчиненими в інтересах юридичної особи*, якщо вони призвели до отримання нею неправомірної вигоди або створили умови для отримання такої вигоди, або були спрямовані на ухилення від передбаченої законом відповідальності.

відповідним кримінальним провадженням, у якому фізичній особі повідомлено про підозру (ч. 8 ст. 214 КПК).

Юридична особа **звільняється від застосування до неї заходів кримінально-правового характеру**, якщо з дня вчинення її уповноваженою особою будь-якого злочину, зазначеного у ст. 96-3 КК, і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:

- 3 р. – у разі вчинення злочину невеликої тяжкості;
- 5 р. – у разі вчинення злочину середньої тяжкості;
- 10 р. – у разі вчинення тяжкого злочину;
- 15 р. – у разі вчинення особливо тяжкого злочину.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру **зупиняється**, якщо її уповноважена особа, яка вчинила будь-який злочин, зазначений у статті 96-3 КК, переховується від органів досудового слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та її місцезнаходження невідоме. У таких випадках перебіг давності відновлюється з дня встановлення місцезнаходження цієї уповноваженої особи.

Перебіг давності застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру **переривається**, якщо до закінчення передбачених у ч. 1 та 2 ст. 96-5 строків її уповноважена особа повторно вчинила будь-який злочин, зазначений у ст. 96-3 КК.

Обчислення давності в цьому разі починається з дня вчинення уповноваженою особою юридичної особи будь-якого злочину, зазначеного у ст. 96-3 КК. При цьому строки давності обчислюються окремо за кожний злочин.

Контрольні запитання та завдання

1. Розкрийте поняття та ознаки заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.
2. До яких юридичних осіб застосовуються заходи кримінально-правового характеру?
3. Які підстави для застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру?
4. Хто така уповноважена особа юридичної особи?
5. Розкрийте підстави для звільнення юридичної особи від застосування заходів кримінально-правового характеру.
6. Охарактеризуйте види заходів кримінально-правового характеру, що застосовуються до юридичних осіб.
7. Назвіть правила застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру.

РОЗДІЛ 21

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОКАРАННЯ НЕПОВНОЛІТНІХ

21.1. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх. Призначення покарання неповнолітнім

Неповнолітніми визнаються особи, які не досягли 18-річного віку, а **малолітніми** – особи, які не досягли 14-річного віку.

Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх обумовлені:

– додатковими видами звільнення від кримінальної відповідальності та від покарання (із застосуванням примусових заходів виховного характеру);

– особливими умовами деяких видів звільнення від кримінальної відповідальності;

– обмеженням колом видів покарань¹;

– більш м'якими розмірами покарань;

– врахуванням при призначенні покарання додаткових обставин (умови його життя та виховання, вплив дорослих, рівень розвитку та інші особливості особи неповнолітнього);

– особливими умовами погашення та зняття судимості (більш м'які умови погашення та зняття судимості).

Неповнолітній вік особи, яка вчинила злочин, є обставиною, яка пом'якшує покарання. Вона обов'язково має враховуватись при призначенні покарання незалежно від того, чи досяг підсудний на час судового розгляду повноліття².

До неповнолітніх, визнаних винними у вчиненні злочину, судом можуть бути застосовані такі *основні види покарань*:

1) штраф;

2) громадські роботи;

3) виправні роботи;

4) арешт;

5) позбавлення волі на певний строк.

До неповнолітніх можуть бути застосовані *додаткові покарання* у виді штрафу та позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

¹ Згідно зі ст. 98 КК до неповнолітніх як основні покарання можуть бути застосовані лише штраф, громадські та виправні роботи, арешт і позбавлення волі на певний строк, а як додаткові – штраф і позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю.

² Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини неповнолітніх : ППВСУ від 16 квіт. 2004 р. № 5.

Покарання, які застосовуються до неповнолітніх, та їх особливості

Види покарань	Особливості застосування
Штраф	застосовується лише до неповнолітніх, що мають самостійний дохід, власні кошти або майно, на яке може бути звернене стягнення розмір штрафу встановлюється судом залежно від тяжкості вчиненого злочину та з урахуванням майнового стану неповнолітнього в межах до 500 НМДГ ¹
Громадські роботи	полягають у виконанні робіт у вільний від навчання чи основної роботи час можуть бути призначені неповнолітньому у віці від 16 до 18 р. на строк від 30 до 120 годин не можуть перевищувати 2 годин на день
Виправні роботи	полягають у відрахуванні із заробітку в дохід держави в розмірі, встановленому вироком суду, в межах від 5 % до 10 % можуть бути призначені неповнолітньому в віці від 16 до 18 р. застосовуються за місцем роботи на строк від 2 місяців до 1 р.
Арешт	полягає у триманні в умовах ізоляції в спеціально пристосованих установах застосовується до неповнолітнього, який на момент постановлення вироку досяг 16 р. на строк від 15 до 45 діб
Позбавлення волі на певний строк	застосовується до осіб, які не досягли до вчинення злочину 18 р. може бути призначене на строк від 6 місяців до 10 р., крім таких випадків: 1) за вчинений повторно злочин невеликої тяжкості – на строк не більше 1 р. 6 місяців; 2) за злочин середньої тяжкості – на строк не більше 4 р.; 3) за тяжкий злочин – на строк не більше 7 р.; 4) за особливо тяжкий злочин – на строк не більше 10 р.; 5) за особливо тяжкий злочин, поєднаний з умисним позбавленням життя людини, – на строк до 15 р. відбувається у спеціальних виховних установах не може бути призначене неповнолітньому, який вперше вчинив злочин невеликої тяжкості
Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю	застосовується так як і до повнолітніх

¹ До неповнолітнього, що не має самостійного доходу, власних коштів або майна, на яке може бути звернене стягнення, засудженого за вчинення злочину, за який передбачено основне покарання лише у виді штрафу понад 3000 НМДГ, може бути застосовано покарання у виді громадських робіт або виправних робіт згідно з положеннями статей 100, 103 КК.

Інші основні та додаткові покарання до неповнолітніх не застосовуються, навіть якщо на час судового розгляду вони досягли 18 р.

При призначенні покарання неповнолітньому суд, крім загальних засад призначення покарання, передбачених у статтях 65–67 КК, додатково враховує:

- умови життя та виховання;
- вплив дорослих;
- рівень розвитку;
- інші особливості особи неповнолітнього.

При призначенні покарання неповнолітньому за сукупністю злочинів або вишуків остаточне покарання у виді позбавлення волі не може перевищувати 15 р.

21.2. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності

У розділі XV Особливої частини КК передбачено два види звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх:

- 1) звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру¹;
- 2) звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності.

Звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру

<i>Передумови звільнення</i>	<i>Умови звільнення</i>
Вчинення вперше злочину невеликої тяжкості або необережного злочину середньої тяжкості	виправлення особи можливе без застосування покарання
	до неї застосовують примусові заходи виховного характеру вона не ухиляється від цих заходів
Вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбачене Особливою частиною КК особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність	до неї застосовують примусові заходи виховного характеру

¹Примусові заходи виховного характеру застосовуються в трьох випадках:

- 1) у разі вчинення неповнолітнім злочину і звільнення його від кримінальної відповідальності (ч. 1 ст. 97 КК);
- 2) у разі вчинення суспільно небезпечного діяння, що підпадає під ознаки діяння, передбаченого Особливою частиною КК особою, яка не досягла віку, з якого може наставати кримінальна відповідальність і звільнення її від кримінальної відповідальності (ч. 2 ст. 97 КК) (якщо така особа не досягала 11 р., до неї не застосовуються ці заходи);
- 3) у разі звільнення неповнолітнього від покарання (ст. 105 КК).

Види примусових заходів виховного характеру:

- 1) застереження;
- 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього;
- 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання;
- 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заповдіяних майнових збитків;
- 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років.

Застереження може бути зроблено шляхом роз'яснення судом неповнолітньому наслідків його дій – шкоди, завданої охоронюваним законом правам особи (осіб), інтересам суспільства або держави, – та оголошення неповнолітньому осуду за ці дії, а також попередження про більш суворі правові наслідки, які можуть настати в разі продовження ним протиправної поведінки чи вчинення нового злочину.

Обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог щодо поведінки неповнолітнього слід розуміти як:

- обмеження перебування поза домівкою в певний час доби;
- заборону відвідувати певні місця, змінювати без згоди органу, який здійснює за ним нагляд, місце проживання, навчання чи роботи, виїжджати в іншу місцевість;
- покладення обов'язку продовжити навчання, пройти курс лікування (за наявності хворобливого потягу до спиртного або в разі вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів).

Суд у кожному випадку встановлює конкретний строк, протягом якого органи, що здійснюють контроль та нагляд за поведінкою неповнолітнього, повинні пред'являти особливі вимоги щодо неї, а неповнолітній зобов'язаний їх дотримувати. Суд визначає, які види дозвілля слід обмежити, а які – заборонити, або які обов'язки покласти на неповнолітнього і на який саме строк. Тривалість останнього має бути достатньою для виправлення неповнолітнього. На практиці обмеження дозвілля чи інші особливі вимоги щодо поведінки неповнолітнього можуть установлюватися на декілька місяців, що пов'язано, наприклад, із необхідністю пройти курс лікування від алкоголізму, наркоманії, токсикоманії, позбутися інших шкідливих для здоров'я звичок або закінчити навчання в школі, одержати професійні навички та працевлаштуватися (іноді – і на певний період після цього).

Передача неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, допускається лише за наявності даних про те, що вони здатні забезпечити позитивний виховний вплив на нього та постійний контроль за його поведінкою. Особами, які замінюють батьків, зокрема, є усиновителі, опікуни і піклувальники.

Питання про передачу неповнолітнього під нагляд батьків або осіб, які їх замінюють, суд повинен вирішувати з урахуванням даних, що їх характеризують. Неприпустимо передавати неповнолітнього під нагляд батька чи матері, які позбавлені батьківських прав, а також батьків чи інших осіб, котрі через свою поведінку не здатні позитивно впливати на нього. Хоча в законі не передбачено обов'язкове отримання згоди батьків або осіб, які їх замінюють, на передачу їм неповнолітнього під нагляд, суд має отримати таку згоду.

Неповнолітнього можна передати *під нагляд педагогічного* (за місцем навчання) чи *трудового* (за місцем роботи) *колективу* – за згодою цього колективу, а також *під нагляд окремих громадян* – на їхнє прохання. При цьому як педагогічний чи трудовий колектив, так і окремих громадян мають бути спроможні здійснювати виховний вплив на неповнолітнього, постійно й належним чином контролювати його поведінку та зобов'язані це робити.

Строк нагляду суд встановлює з урахуванням конкретних обставин провадження та мети виправлення неповнолітнього. Як свідчить практика, цей нагляд має здійснюватись, як правило, не менше одного року, оскільки за коротшого строку він буде малоєфективним (але не довше, ніж до досягнення особою повноліття).

Покладення обов'язку відшкодувати заповідані майнові збитки як примусовий захід виховного характеру можна застосовувати лише до неповнолітнього, який досяг 15 років, має майно чи кошти, що є його власністю, або самостійно одержує заробіток (заробітну плату, стипендію тощо). У постанові (ухвалі) суд повинен зазначити розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, та строки виконання цього рішення.

До *спеціальних навчально-виховних установ*¹ направляють неповнолітніх, котрі вийшли з-під контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, не піддаються виховному впливу та не можуть бути виправлені шляхом застосування інших примусових заходів виховного характеру. До таких установ не можна направляти осіб, визнаних інвалідами, а також тих, кому згідно з висновком відповідних спеціалістів перебування там протипоказане за станом здоров'я через наявність певних захворювань, встановлених Інструкцією про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання² (наприклад олігофренії, епілепсії, туберкульозу тощо).

¹ До спеціальних навчально-виховних установ належать загальноосвітні школи соціальної реабілітації та професійні училища соціальної реабілітації.

² Про затвердження Інструкції про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до загальноосвітніх шкіл та професійних училищ соціальної реабілітації для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання : Наказ Міністерства охорони здоров'я та Міністерства освіти України від 5 трав. 1997 р. № 137/131.

Неповнолітній, якого направлено до загальноосвітньої школи соціальної реабілітації або професійного училища соціальної реабілітації, за своїм правовим статусом є учнем, щодо якого положеннями про ці навчально-виховні установи встановлено певні обмеження.

До загальноосвітніх шкіл соціальної реабілітації направляють неповнолітніх віком від 11 до 14 років, а до професійних училищ соціальної реабілітації – віком від 14 років.

Учнів тримають у зазначених установах у межах установленого судом строку, але не більше трьох років: у загальноосвітніх школах соціальної реабілітації – до досягнення ними 14, у професійних училищах соціальної реабілітації – 18 років, а у виняткових випадках (якщо це необхідно для завершення навчального року або професійної підготовки) за рішенням суду – відповідно 15 і 19 років.

Метою застосування таких заходів має бути забезпечення інтересів неповнолітнього, які полягають в одержанні не тільки належного виховання, а й освіти, лікування, соціальної, психологічної допомоги, захисту від жорстокого поводження, насильства та експлуатації, а також у наявності можливості адаптуватися до реалій суспільного життя, підвищити загальноосвітній і культурний рівень, набути професії та працевлаштуватися¹.

Ухиленням від застосування примусових заходів виховного характеру слід вважати таку поведінку неповнолітнього, коли він без поважних причин протягом установленого строку систематично порушує або не виконує умови застосування визначеного судом заходу (заходів):

- не дотримує встановлених судом обмежень свободи дій або вимог щодо його поведінки;
- не піддається виховному впливу та ухиляється від контролю батьків чи осіб, які їх замінюють, педагогічного або трудового колективу;
- відмовляється відшкодувати майнові збитки;
- не виконує умов угоди про примирення;
- самовільно залишає школу чи училище соціальної реабілітації;
- систематично порушує порядок перебування в цих установах тощо.

Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили злочин у віці до 18 р., застосовується відповідно до ст. 49 КК з урахуванням особливостей.

Особа, яка вчинила злочин у віці до 18 р., звільняється від кримінальної відповідальності, якщо з дня вчинення нею злочину і до дня набрання вироком законної сили минули такі строки:	
2 р.	у разі вчинення злочину невеликої тяжкості
5 р.	у разі вчинення злочину середньої тяжкості
7 р.	у разі вчинення тяжкого злочину
10 р.	у разі вчинення особливо тяжкого злочину

¹ Про практику розгляду судами справ про застосування примусових заходів виховного характеру : ППВСУ від 15 трав. 2006 р. № 2.

21.3. Звільнення від покарання та його відбування

До неповнолітніх можуть бути застосовані такі види звільнення від покарання та його відбування:

1. Звільнення від відбування покарання з випробуванням

Звільнення від відбування покарання з випробуванням застосовується до неповнолітніх відповідно до статей 75–78 КК, з урахуванням положень, передбачених ст. 104 КК.

Особливі умови звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітнього:

– може бути застосоване до неповнолітнього лише у разі його засудження до арешту або позбавлення волі;

– іспитовий строк, протягом якого він не повинен учиняти нового злочину і має виконати покладені на нього обов'язки, установлюється тривалістю від 1 до 2 років.

– при цьому суд може покласти на окрему особу, за її згодою або на її прохання, обов'язок щодо нагляду за засудженим та проведення з ним виховної роботи.

2. Звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру

Передумови звільнення	Умови звільнення
Вчинення злочину невеликої або середньої тяжкості	внаслідок щирого розкаяння та подальшої бездоганної поведінки неповнолітній на момент постановлення вироку не потребує застосування покарання
	до нього застосовують примусові заходи виховного характеру: 1) застереження; 2) обмеження дозвілля і встановлення особливих вимог до поведінки неповнолітнього; 3) передача неповнолітнього під нагляд батьків чи осіб, які їх замінюють, чи під нагляд педагогічного або трудового колективу за його згодою, а також окремих громадян на їхнє прохання; 4) покладення на неповнолітнього, який досяг п'ятнадцятирічного віку і має майно, кошти або заробіток, обов'язку відшкодування заподіяних майнових збитків; 5) направлення неповнолітнього до спеціальної навчально-виховної установи для дітей і підлітків до його виправлення, але на строк, що не перевищує трьох років. Умови перебування в цих установах неповнолітніх та порядок їх залишення визначаються законом ¹
	суд може також визнати за необхідне призначити неповнолітньому вихователя в порядку, передбаченому законом

¹ До неповнолітнього може бути застосовано кілька примусових заходів виховного характеру.

3. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності

Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності до осіб, які вчинили злочин у віці до вісімнадцяти років, застосовується відповідно до ст. 80 КК з урахуванням особливостей.

Особа, яка вчинила злочин у віці до 18 р., звільняється від відбування покарання, якщо з дня набрання чинності обвинувальним вироком його не було виконано в такі строки:	
2 р.	у разі засудження до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі за злочин невеликої тяжкості
5 р.	у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за злочин середньої тяжкості, а також при засудженні до покарання у виді позбавлення волі на строк не більше 5 р. за тяжкий злочин
7 р.	у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі на строк більше 5 р. за тяжкий злочин
10 р.	у разі засудження до покарання у виді позбавлення волі за особливо тяжкий злочин

4. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання

Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання застосовується:

1)	до осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі за злочин, учинений у віці до вісімнадцяти років	
2)	незалежно від тяжкості вчиненого злочину	
3)	якщо засуджений сумлінною поведінкою та ставленням до праці та навчання довів своє виправлення	
4)	після фактичного відбуття:	
	– не менше третини призначеного строку покарання у виді позбавлення волі	за злочин невеликої тяжкості за злочин середньої тяжкості за необережний тяжкий злочин
	– не менше половини строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом	за умисний тяжкий злочин за необережний особливо тяжкий злочин якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі за умисний злочин і до погашення або зняття судимості знову вчинила у віці до 18 р. новий умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі
	– не менше двох третин строку покарання у виді позбавлення волі, призначеного судом	за умисний особливо тяжкий злочин якщо особа раніше відбувала покарання у виді позбавлення волі і була умовно-достроково звільнена від відбування покарання, але до закінчення невідбутої частини покарання та до досягнення вісімнадцятирічного віку знову вчинила умисний злочин, за який вона засуджена до позбавлення волі
5)	у разі вчинення особою, щодо якої застосоване умовно-дострокове звільнення від відбування покарання, протягом невідбутої частини покарання нового злочину суд призначає їй покарання за правилами, передбаченими у ст. 71 і 72 КК	

До неповнолітніх заміна невідбутої частини покарання більш м'яким покаранням не застосовується.

20.4. Погашення та зняття судимості з неповнолітніх

Погашення та зняття судимості щодо осіб, які вчинили злочин до досягнення ними вісімнадцятирічного віку, здійснюється відповідно до статей 88–91 КК з урахуванням певних особливостей.

Строки погашення судимості для неповнолітніх

Такими, що не мають судимості, визнаються неповнолітні:

<i>засуджені до</i>		<i>умови погашення</i>
1)	покарання, не пов'язаного з позбавленням волі	після виконання цього покарання
2)	позбавлення волі за злочин невеликої або середньої тяжкості	якщо вони протягом одного року з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину
3)	позбавлення волі за тяжкий злочин	якщо вони протягом трьох років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину
4)	позбавлення волі за особливо тяжкий злочин	якщо вони протягом п'яти років з дня відбуття покарання не вчинять нового злочину

Зняття судимості (ст. 91 КК):

- відбувається до закінчення строків погашення;
- допускається лише після закінчення не менш як половини строку погашення судимості, передбаченого ч. 2 ст. 108 КК;
 - з особи, яка відбула покарання у виді позбавлення волі за тяжкий або особливо тяжкий злочин, вчинений у віці до вісімнадцяти років;
 - якщо особа зразковою поведінкою і сумлінним ставленням до праці довела своє виправлення.

Контрольні запитання та завдання

1. У чому полягають особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх?
2. Охарактеризуйте звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру.
3. У чому полягають особливості покарань, які застосовуються до неповнолітніх?
4. Які особливості призначення покарання неповнолітнім?
5. У чому полягають особливості звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх?
6. Охарактеризуйте звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру.
7. Розкрийте особливості звільнення від кримінальної відповідальності та відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності.
8. Охарактеризуйте умовно-дострокове звільнення від відбування покарання?
9. У чому полягають особливості погашення та зняття судимості з неповнолітніх?

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

До усіх розділів

Актуальні проблеми кримінального права : навч. посібник / В. М. Попович, П. А. Трачук, А. В. Андрушко, С. В. Логін // Мін-во освіти і науки України. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 256 с.

Бажанов М. И. Избранные труды / М. И. Бажанов. – Харьков : Право, 2012. – 1244 с.

Баулін Ю. В. Вибрані праці / Ю. В. Баулін. – Харків : Право, 2013. – 928 с.

Берзін П. С. Київська школа кримінального права (1834–1960 роки) : історико-правове дослідження : монографія / П. С. Берзін. – [2-ге видання, перероб. і доповн.]. – К. : Дакор, 2012. – 1144 с.

Галабала М. В. Кримінально-правова наука незалежної України. Проблеми загальної частини : монографія / М. В. Галабала. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 240 с.

Горностай А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин : монографія / А. В. Горностай. – Х. : Юрайт, 2013. – 232 с.

Гришук В. К. Вибрані наукові праці / В. К. Гришук. – Львів : Львів. державний ун-т внутр. справ, 2010. – 824 с.

Гришук В. К. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / В. К. Гришук. – К. : Видавничий Дім «Ін Юре», 2006. – 568 с.

Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К. : Ваіте, 2014. – 944 с.

Дудоров О. О. Вибрані праці з кримінального права (Передне слово д-ра юрид. наук, проф. В. О. Навроцького) / О. О. Дудоров. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2010. – 952 с.

Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія / О. О. Житний. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Х. : Одісей, 2013. – 376 с.

Кваліфікація злочинів : навч. посібник / За ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. – К. : Істина, 2010. – 430 с.

Колос М. І. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / М. І. Колос. – К. : Атіка, 2007. – 608 с.

Колос М. І. Кримінальне право в Україні (X – початок XXI століття) : монографія / М. І. Колос. – К. : Острог, 2011. – У 2 т. – Т. 1 – 448 с.

Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посібник / М. Й. Коржанський. – [3-те вид., доповн. та переробл.]. – К. : Атіка, 2007. – 592 с.

Кримінальне право України. Загальна та Особлива частини (у схематичних діаграмах) : посібник / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. – К. : «Центр учбової літератури», 2015. – 312 с.

Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / Ю. В. Александров, В. І. Антипов, О. О. Дудоров та ін. – [5-те вид., переробл. та доповн.]. – К. : Атіка, 2009. – 408 с.

Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / Р. В. Вереша. – К. : Алерта, 2014. – 352 с.

Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / П. П. Михайленко, В. В. Кузнецов, В. П. Михайленко, Ю. В. Опалинський. – К. : СПД Карпук С. В. – 2006. – 440 с.

Кримінальне право України : Загальна та особлива частини : навч. посібник / Т. О. Гончар, Є. Л. Стрельцов. – Х. : Одиссей, 2014. – 240 с.

Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х. : Право, 2010. – 456 с.

Кримінальне право України : Загальна частина : підручник / О. М. Алієва, Л. К. Гаврильченко, Т. О. Гончар, Л. Д. Заркуа та ін. – [4-е вид.] – Х. : Одиссей, 2009. – 312 с.

Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-те вид., допов.]. – Х. : Право, 2013. – у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 376 с.

Кримінальний кодекс України : Науково-практичний коментар / відп. ред. Є. Л. Стрельцов. – [5-те вид., переробл. та доповн.]. – Х. : ТОВ «Одіссей», 2008. – 800 с.

Кузнецов В. В. Теорія кваліфікації злочинів : підручник / В. В. Кузнецов, А. В. Савченко. – [5-те вид., перероб.]. – К. : Алерта, 2013. – 320 с.

Марчак В. Я. Обмежена осудність : навч. посібник / В. Я. Марчак. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т «Рута», 2013. – 458 с.

Матишевський П. С. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / П. С. Матишевський. – К. : А.С.К., 2001. – 352 с.

Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посібник. / В. О. Навроцький. – [2-ге вид.]. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 512 с.

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Гришук та ін. – [9-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.

Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, А. В. Савченко [та ін.]; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

Панов М. І. Вибрані наукові праці з проблем правознавства / М. І. Панов. – К. : Ін Юре, 2010. – 812 с.

Савченко А. В. Кримінальне право України. Загальна частина (у схематичних діаграмах) : посібник / А. В. Савченко, Ю. Л. Шуляк. – К. : Видавництво ТОВ «НВП «Інтерсервіс», 2013. – 160 с.

Савченко А. В. Кримінальне законодавство України та федеральне кримінальне законодавство Сполучених Штатів Америки : комплексне порівняльно-правове дослідження : монографія / А. В. Савченко. – К. : КНТ, 2007. – 596 с.

Сердюк П. П. Теоретичні й методологічні проблеми сучасного кримінального права : монографія / П. П. Сердюк. – Запоріжжя : Акцент Інвест-Трейд, 2012. – 800 с.

Судово-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. А. В. Савченка. – К. : «Центр учбової літератури», 2013. – 1272 с.

Тростюк З. А. Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / З. А. Тростюк. – К. : Атіка, 2003. – 144 с.

Українське кримінальне право. Загальна частина : підручник / за ред. В. О. Навроцького. – К. : Юрінком Інтер, 2013. – 712 с.

Фріс П. Л. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студентів вищих навчальних закладів / П. Л. Фріс. – [2-ге вид., доп. і переробл.]. – К. : Атіка, 2009. – 512 с.

Хавронюк М. І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи : порівняльний аналіз, проблеми гармонізації : монографія / М. І. Хавронюк. – К. : Юрисконсульт, 2006. – 1048 с.

Чернишова Н. В. Кримінальне право України. Загальна частина : навч. посібник / Н. В. Чернишова. – К. : Атіка, 2003. – 288 с.

Шевчук А. Кримінальне право України (Особлива частина) : для студ. вищ. навч. закл. / А. Шевчук, М. Дякур. – Чернів. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці : Рута, 2013. – 471 с.

Яценко С. С. Основні питання Загальної частини кримінального права іноземних держав : навч. посібник / С. С. Яценко. – К. : Дакор, 2013. – 168 с.

Яценко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А. М. Яценко. – Х. : НікаНова, 2014. – 388 с.

До розділу 1.

Поняття, предмет, завдання, система, методи, принципи та джерела кримінального права України

Вознюк А. А. Кримінально-правовий нарис проблемних питань частини 3 статті 2 Кримінального кодексу України / А. А. Вознюк // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 8 (176). – С. 144–147.

Вознюк А. А. Проблема кримінального права : поняття та види / А. А. Вознюк // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка «Кримінальна юстиція в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку». – 2010. – Спеціальний випуск № 6. у 3-х ч. – Ч. 1. – С. 84–90.

Гацелюк В. А. Реалізація принципів уголовного права Украины : проблемы и перспективы / В. А. Гацелюк // МВД Украины; Луганская академия внутренних дел им. 10-летия независимости Украины. – Луганск : РИО ЛАВД, 2003. – 152 с.

Гацелюк В. О. Реалізація принципу законності кримінального права України (загальні засади концепції) : монографія / В. О. Гацелюк. – Луган. держ. ун-т внутр. справ. – Луганськ, 2006. – 280 с.

Гребеньков Г. В. Методологія кримінально-правових досліджень : наук.-практ. посібник / Г. В. Гребеньков, Є. С. Назимко. – Донец. юрид. ін-т. – Донецьк : Цифрова типографія, 2012. – 201 с.

Гришук В. К. Поняття, предмет, методи, завдання, функції, система, джерела та принципи українського кримінального права : навч. посібник / В. К. Гришук. – Л. : Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2009. – 112 с.

Ковальський В. Конституційні засади визначення завдань кримінального закону / В. Ковальський // Вісник Конституційного Суду України. – 2007. – № 5. – С. 62–71.

Махінчук В. Конституційні принципи кримінального права : проблема формування системи законодавчих гарантій адекватності покарання / В. Махінчук // Підприємництво, господарство і право. – 2001. – № 4. – С. 23–27.

Медіна Л. Конституція України як одне із джерел кримінального права України / Л. Медіна // Юридичний вісник України. – 2000. – № 25. – С. 21–23.

Наден О. В. Теоретичні основи кримінально-правового регулювання в Україні : монографія / О. В. Наден. – Харків : Право, 2012. – 266 с.

Назимко Є. С. Кримінальне право України : предмет, завдання, система, методологія, принципи, джерела. Кримінально-правова політика : навч. посібник / Є. С. Назимко. – Донец. юрид. ін-т. – Донецьк : Цифрова типографія, 2013. – 92 с.

Фріс П. Л. Кримінально-правова політика Української держави : теоретичні, історичні та правові проблеми / П. Л. Фріс. – К. : Атіка. 2005. – 332 с.

Фріс П. Л. Нарис історії кримінально-правової політики України / П. Л. Фріс. – К. : Атіка, 2005. – 124 с.

Яремко Г. З. Бланкетні диспозиції в статтях Особливої частини Кримінального кодексу України : монографія / Г. З. Яремко. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2011. – 432 с.

До розділу 2.

Закон про кримінальну відповідальність

Баулін Ю. В. Деякі принципові новели Загальної частини КК України та проблеми їх застосування / Ю. В. Баулін // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ. – 2002. – № 3 (9). – С. 105–111.

Броневицька О. М. Відповідність кримінального законодавства України чинним міжнародним договорам : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Броневицька. – Львів, 2011. – 18 с.

Василяш В. До питання про джерела кримінального права України / В. Василяш // Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні : матеріали X регіональної науково-практичної конференції (Львів, 5–6 лют. 2004 р.). – Львів : Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2004. – С. 356–357.

Вознюк А. А. Питання кримінально-правового регулювання видачі та передачі осіб, які вчинили злочини / А. А. Вознюк // Вісник Верховного Суду України. – 2011. – № 4 (128). – С. 38–44.

Вознюк А. А. Структурні елементи часу вчинення злочину у кримінальному праві України / А. А. Вознюк // Актуальні проблеми

кримінального права, та кримінології, кримінально-виконавчого права : матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики», присвяченої 10-річчю Міжнародного гуманітарного університету (Одеса, 28 жовт. 2011 р.). – Одеса : Фенікс 2011. – С. 63–65.

Володарський В. Чинність кримінального законодавства України у просторі : деякі теоретичні та практичні аспекти / В. Володарський // Право України. – 2001. – № 4. – С. 91–92.

Галабала М. В. Розвиток вчення про кримінальний закон в українській кримінально-правовій науці / М. В. Галабала // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 40. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2008. – С. 494–504.

Єпур Г. В. Впровадження міжнародно-правових актів у кримінальне законодавство України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. В. Єпур. – Харків, 2005. – 20 с.

Книженко О. О. Санкції у кримінальному праві : монографія / О. О. Книженко. – Харків : Ника Нова, 2011. – 336 с.

Книженко О. Значення принципів кримінального права при побудові санкції за вчинення злочину / О. Книженко // Прокуратура. Людина. Держава. – 2005. – № 12. – С. 82–86.

Коханюк Т. С. Системне тлумачення кримінального закону : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. С. Коханюк. – Львів, 2011. – 18 с.

Куцевич М. Напрями вдосконалення нормативного змісту універсального принципу чинності Кримінального кодексу України / М. Куцевич // Підприємництво, господарство і право. – 2010. – № 9. – С. 148–151.

Мельник М. І. Помилкова криміналізація : види, причини та наслідки / М. І. Мельник // Підприємництво, господарство і право. – 2004. – № 5. – С. 94–99.

Моїсєєв О. І. Кримінально-правова юрисдикція України щодо злочинів, вчинених за її межами : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Моїсєєв. – Х., 2007. – 20 с.

Навроцький В. О. Наступність кримінального законодавства України (порівняльний аналіз КК України 1960 р. та 2001 р.) / В. О. Навроцький. – К. : Атіка, 2001. – 272 с.

Навроцький В. О. Принцип заборони аналогії і його дія при застосуванні Кримінального кодексу України 2001 року / В. О. Навроцький // Новий Кримінальний кодекс України : Питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 жовт. 2001 р.). – Х. : «Юрінком Інтер», 2002. – С. 49–51.

Наден О. Гіпотези норм кримінального права / О. Наден // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 1. – С. 103–107.

Наден О. Диспозиції норм кримінального права / О. Наден // Підприємництво, господарство і право. – 2006. – № 2. – С. 106–110.

Озерська А. В. Екстрадиція в кримінальному праві України / А. В. Озерська // Економіка. Фінанси. Право. – 2005. – № 1. – С. 34–37.

Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций / Н. А. Орловская. – Одесса : Юридическая литература, 2011. – 624 с.

Панчак О. Г. Доктринальне тлумачення закону про кримінальну відповідальність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. Г. Панчак. – Львів, 2012. – 18 с.

Пономаренко Ю. А. Чинність і дія кримінального закону в часі : монографія / Ю. А. Пономаренко. – К. : Атіка, 2005. – 288 с.

Свистуленко М. П. Екстрадиція в правовій системі України : основні кримінально-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. П. Свистуленко. – К., 2005. – 17 с.

Теоретичні основи забезпечення якості кримінального законодавства та правозастосовчої діяльності у сфері боротьби зі злочинністю в Україні : монографія / За заг. ред. В. І. Борисова, В. С. Зеленецького. – Харків : Право, 2011. – 344 с.

Філей Ю. В. Кримінально-правові санкції та їх застосування за злочини проти власності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Філей Юрій Володимирович. – Запоріжжя, 2005. – 232 с.

Хім'як Ю. Б. Гармонізація кримінального права України з практикою Європейського суду з прав людини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Ю. Б. Хім'як. – К., 2011. – 19 с.

Яворська В. Г. Забезпечення єдності застосування кримінального законодавства України актами судового тлумачення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. Г. Яворська. – Львів, 2012. – 18 с.

До розділу 3.

Кримінальна відповідальність та її підстави

Багрий-Шахматов Л. В. Социально-правовые проблемы уголовной ответственности форм ее реализации : курс лекций (Общая часть) / Л. В. Багрий-Шахматов. – [2-е изд., исправ. и доп.]. – Одесса, 2001. – 207 с.

Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

Вознюк А. А. Стадії кримінальної відповідальності / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров // Вісник Запорізького національного університету : Збірник наукових праць. Юридичні науки. – 2013. – № 2 (частина II). – С. 164–172.

Гришук В. К. Поняття, види, підстави, форми і стадії реалізації кримінальної відповідальності / В. К. Гришук // Проблеми державотворення

і захисту прав людини в Україні : матер. X регіонал. наук.-практ. конф. (Львів, 5–6 лют. 2004 р.). – Л. : Юрид. фак. Львів. нац. ун. ім. Івана Франка, 2004. – С. 371–373.

Гришук В. К. Філософсько-правове розуміння відповідальності людини : монографія / В. К. Гришук. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – Хмельницький : Хмельницький ун-т управління та права, 2013. – 768 с.

Дудоров О. О. Кримінальна відповідальність : аналіз основних концепцій / О. О. Дудоров // Наука і правоохорона. – 2009. – № 12. – С. 76–78.

Коломієць Ю. Ю. Невідворотність кримінальної відповідальності : правова природа та зміст : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Ю. Ю. Коломієць. – Одеса, 2005. – 17 с.

Красницький І. В. Кримінальна відповідальність як інститут кримінального права Франції та України: порівняльний аналіз : монографія / І. В. Красницький. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 232 с.

Куц В. М. Проблеми кримінальної відповідальності : навч. посібник / В. М. Куц. – К. : Національна академія прокуратури України, 2013. – 322 с.

Меркулова В. О. Кримінальна відповідальність : окремі теоретичні та соціально-правові аспекти : монографія / В. О. Меркулова. – Одеса : ОЮІ ХНУВС, 2007. – 225 с.

Митрофанов І. І. Теоретичні проблеми механізму реалізації кримінальної відповідальності : монографія / І. І. Митрофанов. – Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2010. – 520 с.

Митрофанов И. И. Уголовно-правовое учение о механизме реализации уголовной ответственности : монография / И. И. Митрофанов. – Одесса : Издательство: «Фенікс», 2014. – 448 с.

Сердюк П. П. Теорія кримінальної відповідальності в сучасному кримінальному праві : порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / П. П. Сердюк. – Запоріжжя : Класичний приватний університет, 2013. – 40 с.

Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Соловій Ярослав Іванович. – К., 2004. – 204 с.

Соловій Я. І. Межі кримінальної відповідальності : монографія / Я. І. Соловій. – Івано-Франківськ : ЗАТ «Надвірнянська друкарня», 2009. – 297 с.

До розділу 4.

Злочин і його види

Дмитрук М. М. Категорія проступку у кримінально-правовій доктрині : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. М. Дмитрук. – Одеса, 2012. – 20 с.

Зінченко І. О. Одиничні злочини поняття, види, кваліфікація : монографія / І. О. Зінченко, В. І. Тютюгін. – Харків : Видавництво «ФІНН», 2010. – 256 с.

Клименко С. В. Кримінально-правові наслідки добровільної відмови від учинення злочину / С. В. Клименко // Науковий вісник Юридичної академії Міністерства внутрішніх справ : Збірник наукових праць. – 2002. – № 2 (8). – С. 137–143.

Кривоченко Л. М. Класифікація злочинів за ступенем тяжкості у Кримінальному кодексі України : монографія / Л. М. Кривоченко. – К. : Юрінком Інтер, 2010. – 120 с.

Марін О. К. Кваліфікація злочинів при конкуренції кримінально-правових норм : монографія / О. К. Марін. – К. : Атіка, 2003. – 224 с.

Микитчик О. В. Філософія злочину : монографія / О. В. Микитчик. – К. : Київський національний університет внутрішніх справ, 2006. – 188 с.

Мирошніченко Н. А. Состав преступления : текст лекцій / Н. А. Мирошніченко. – Одеса : Юридическая литература, 2003. – 80 с.

Панов М. Поняття злочину (коментар до Кримінального кодексу України) / М. Панов, В. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 1. – С. 88–95.

Севастьянова Т. Є. Малозначність діяння за кримінальним законодавством України: дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Севастьянова Тетяна Євгенівна. – Запоріжжя, 2002. – 213 с.

Соболь О. І. Класифікація злочинів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Соболь. – Дніпропетровськ, 2012. – 20 с.

Тихий В. П. Злочин, його види та стадії / В. П. Тихий, М. І. Панов. – К. : Промінь, 2007. – 40 с.

До розділу 5. Склад злочину

Борисов В. І. Склад злочину як правова модель / В. І. Борисов // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 254–256.

Брич Л. П. Роль складу злочину у розмежуванні в кримінальному праві / Л. П. Брич // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 267–269.

Дудоров О. О. Про місце бланкетної диспозиції кримінально-правової заборони у конкретизації змісту складу злочину / О. О. Дудоров // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 257–260.

Навроцький В. О. Склад злочину: юридична фікція чи правова реальність? / В. О. Навроцький // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 237–239.

Рябчинська О. П. Значення складу злочину для кримінально-правової кваліфікації / О. П. Рябчинська // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 264–266.

Стрельцов Є. Л. Склад злочину: традиційне та нове / Є. Л. Стрельцов // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 250–253.

Савченко А. В. Склад злочину: проблеми визначення конструктивних елементів та ознак / А. В. Савченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 261–263.

Строган А. Ю. Склад злочину як підстава кримінальної відповідальності : навч. посібник / А. Ю. Строган. – К. : Атіка, 2007. – 424 с.

Хавронюк М. І. Відсутність складу злочину : кримінально-правовий аспект / М. І. Хавронюк // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 246–249.

Шапченко С. Д. Склад злочину як кримінально-правовий феномен : сутність та основні форми існування / С. Д. Шапченко // Вісник Академії адвокатури України. – 2009. – Ч. 1. – С. 240–243.

До розділу 6. Об'єкт злочину

Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину : монографія / М. Й. Коржанський. – Дніпропетровськ : Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ; Ліра ЛТД, 2005. – 252 с.

Костенко О. М. Поняття об'єкта злочину: дискусію варто продовжити / О. М. Костенко, А. В. Ландіна-Виговська // Право України. – 2008. - № 4. – С. 101–105.

Лашук Є. В. Предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Є. В. Лашук. – К., 2005. – 20 с.

Музика А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музика, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.

Потерпілий від злочину (міждисциплінарне правове дослідження) / За заг. ред. Ю. В. Бауліна, В. І. Борисова. – Харків : Кроссрууд, 2008. – 364 с.

Присяжнюк Т. Потерпілий від злочину : проблеми правового захисту / Т. Присяжнюк. – К. : ЦУЛ, 2007. – 240 с.

Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. І. Присяжнюк. – Київ, 2006. – 20 с.

Прохніцький О. В. Інформація з обмеженим доступом як предмет злочину в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Прохніцький. – К., 2011. – 20 с.

Сенаторов М. В. Потерпілий від злочину в кримінальному праві : монографія / М. В. Сенаторов. – Х. : Право, 2006. – 208 с.

Тацій В. Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України : навч. посібник / В. Я. Тацій. – Харків : УкрЮА, 1994. – 76 с.

Фесенко Є. В. Об'єкт злочину під кутом зору теорії цінностей, а також опонентів цієї концепції / Є. В. Фесенко // Адвокат. – 2003. – № 6. – С. 9–12.

До розділу 7.

Об'єктивна сторона злочину

Берзін П. С. Злочинні наслідки : поняття, основні різновиди, кримінально-правове значення : монографія / П. С. Берзін. – К. : Дакор, 2009. – 736 с.

Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с..

Гуртовенко О. Л. Психічне насильство у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. Л. Гуртовенко. – Одеса, 2008. – 17 с.

Демидова Л. М. Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок) : теорія, закон, практика : монографія / Л. М. Демидова. – Харків : Право, 2013. – 752 с.

Карпушева І. Ю. Суспільно небезпечна дія в кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / І. Ю. Карпушева. – Харків, 2011. – 20 с.

Миколенко О. М. Теоретико-правовий аналіз шкоди, заподіяної злочином / О. М. Миколенко. – Одеса : Негоціант, 2005. – 164 с.

Музыка А. А. Предмет злочину : теоретичні основи пізнання : монографія / А. А. Музыка, Є. В. Лашук. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2011. – 192 с.

Музыка А. А. Причинна зв'язь : уголовно-правовий очерк / А. А. Музыка, С. Р. Багіров. – Хмельницький : ХУУП, 2009. – 112 с.

Ришелюк А. Н. Длѣящиеся и продолжаемые преступления в уголовном праве : автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / А. Н. Ришелюк. – К., 1992. – 25 с.

Тимчук О. Л. Причинний зв'язок як ознака об'єктивної сторони складу злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. Л. Тимчук. – Львів, 2005. – 16 с.

Шевченко Є. В. Злочини з похідними наслідками / Є. В. Шевченко. – Х. : СПД ФО Вапнярчук Н. М., 2005. – 216 с.

Ярмыш Н. Н. Теоретические проблемы причинно-следственной связи в уголовном праве (философско-правовой анализ) : монографія / Н. Н. Ярмыш. – Харьков, 2003. – 512 с.

До розділу 8.

Суб'єкт злочину

Бараненко Д. В. Спеціальний суб'єкт злочину: кримінально-правовий аналіз : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Д. В. Бараненко. – К., 2009. – 19 с.

Бурдін В. М. Осудність та неосудність (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. М. Бурдін. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 780 с.

Гришук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : порівняльно-правове дослідження : монографія / В. К. Гришук, О. Ф. Пасека. – Львів, 2013. – 248 с.

Зайцев О. В. Обмежена осудність у кримінальному праві України : монографія / О. В. Зайцев. – Харків : Майдан, 2007. – 240 с.

Кісілюк Е. М. Спірні питання щодо встановлення кримінальної відповідальності юридичних осіб / Е. М. Кісілюк // Адвокат. – № 6. – 2008. – С. 22–25.

Клименко В. А. Обмежена осудність : поняття, критерії та примусове лікування : монографія / В. А. Клименко, В. Б. Первомайський, Т. М. Приходько. – К. : Атіка, 2011. – 180 с.

Лень В. В. Осудність у кримінальному праві і законодавстві : монографія / В. В. Лень. – Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2008. – 180 с.

Магарин Н. С. Суб'єкт преступления по новому уголовному законодательству Украины : монографія / Н. С. Магарин, Д. В. Бараненко. – Одеса : Астропринт, 2001. – 102 с.

Максимович Р. Л. Поняття службової особи у кримінальному праві України : монографія / Р. Л. Максимович. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2008. – 304 с.

Марчак В. Я. Обмежена осудність : психолого-правовий зміст : монографія / В. Я. Марчак. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т «Рута», 2010. – 398 с.

Михайлов О. О. Юридична особа як суб'єкт злочину : іноземний досвід та перспективи його застосування в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Михайлов. – К., 2008. – 18 с.

Пасека О. Ф. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. Ф. Пасека. – Львів, 2010. – 23 с.

Первомайський В. Б. Невменяемость / В. Б. Первомайський. – К. : Компьютерно-издательский центр, 2000. – 320 с.

Сотніченко В. С. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. С. Сотніченко. – К., 2013. – 18 с.

Терентьев В. И. Уголовная ответственность специального субъекта преступления по уголовному праву Украины : монографія / В. И. Терентьев. – Николаев : Дизайн и полиграфия, 2004. – 190 с.

Устименко В. В. Специальный субъект преступления / В. В. Устименко. – Харьков : Высшая школа, 1989. – 104 с.

Фріс П. Л. Суб'єкт злочину : лекція / П. Л. Фріс. – Івано-Франківськ : Сімик. – 2002. – 40 с.

До розділу 9.

Суб'єктивна сторона злочину

Авраменко О. В. Стан сильного душевного хвилювання за кримінальним правом України : монографія / О. В. Авраменко. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. – 244 с.

Брич Л. П. Теорія розмежування складів злочинів : монографія / Л. П. Брич. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 712 с.

Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сп'яніння : монографія / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2005. – 160 с.

Бурдін В. М. Кримінальна відповідальність за злочини, вчинені в стані сильного душевного хвилювання / В. М. Бурдін. – Львів : ПАІС, 2006. – 200 с.

Вапсва Ю. А. Помилка у змісті суб'єктивної сторони складу злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Ю. А. Вапсва. – Харків, 2000. – 19 с.

Вереша Р. В. Вина у кримінальному праві : навчально-методичний вимір : навч. посібник / Р. В. Вереша. – К. : Атіка, 2006. – 408 с.

Воробей П. А. Кримінально-праве ставлення в вино : монографія / П. А. Воробей. – К. : Атіка, 2009. – 176 с.

Коржанський М. Й. Презумпція невинуватості і презумпція вини / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2004. – 216 с.

Нежурбіда С. І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Нежурбіда Сергій Ігорович. – Чернівці, 2001. – 219 с.

Савченко А. В. Мотив і мотивація злочину : монографія / А. В. Савченко. – К. : Атіка, 2002. – 144 с.

Шеховцова Л. І. Емоційний стан особи, яка вчинила злочин, за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Л. І. Шеховцова. – К., 2007. – 19 с.

До розділу 10.

Стадії вчинення злочину

Бурдін В. М. Стадії вчинення злочину (кримінально-правове дослідження) : монографія / В. М. Бурдін. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2013. – 304 с.

Горностаї А. В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин : монографія / А. В. Горностаї. – Харків : Юрайт, 2013. – 232 с.

Гродецький Ю. В. Добровольний отказ при соучастии : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гродецький Юрій Васильович. – Харьков, 2002. – 206 с.

Данилюк Т. М. Теоретико-прикладні проблеми встановлення моменту закінчення злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Т. М. Данилюк. – Львів, 2009. – 18 с.

Дякур М. Д. Замах на злочин: проблеми кримінально-правової кваліфікації та відповідальності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Дякур Марія Дмитрівна. – К., 2009. – 198 с.

Красницький І. В. Відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України : монографія / І. В. Красницький, Л. С. Щутяк // Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2015. – 223 с.

Маслак Н. В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину : монографія / Н. В. Маслак // НЮА України ім. Ярослава Мудрого. – Харків : Право, 2010. – 231 с.

Маслак Н. В. Кримінальна відповідальність за готування до злочину : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Н. В. Маслак. – Харків, 2005. – 20 с.

Тихий В. П. Готування до злочину (коментар статті 14 Кримінального кодексу України) / В. П. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 3. – С. 70–72.

Тихий В. П. Закінчений та незакінчений злочин. Кримінальна відповідальність за незакінчений злочин (коментар статей 13 та 16 Кримінального кодексу України) / В. П. Тихий // Вісник Конституційного Суду України. – 2004. – № 2. – С. 104–109.

Шевчук А. В. Стадії вчинення злочину : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Шевчук Андрій Васильович. – Чернівці, 2002. – 181 с.

Щутяк Л. С. Кримінальна відповідальність за замах на злочин за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Л. С. Щутяк. – Львів, 2012. – 18 с.

До розділу 11. Співучасть у злочині

Абакумова Ю. В. Інститут співучасті в кримінальному праві України : природа, сутність, сучасні проблеми визначення : монографія / Ю. В. Абакумова. – Запоріжжя : КПУ, 2012. – 320 с.

Альошина О. І. Провокація злочину (кримінально-правове дослідження) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Альошина. – Дніпропетровськ, 2007. – 19 с.

Беніцький А. С. Причетність до злочину : проблеми кримінальної відповідальності : монографія / А. С. Беніцький. – Луганськ : СПД Резников В. С., 2014. – 552 с.

Біла Ю. В. Кримінальна відповідальність за групові злочини : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Ю. В. Біла. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.

Вознюк А. А. Кримінально-правові ознаки організованих груп і злочинних організацій : монографія / А. А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 192 с.

Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 236 с.

Головкін О. В. Групова злочинність : специфіка виникнення і розвитку, механізми попередження : монографія / О. В. Головкін. – К. : Ін-т законодавчих передбачень і правової експертизи, 2007. – 204 с.

Грудзур О. М. Кримінально-правова характеристика провокації хабара : дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.08 / Грудзур Олег Михайлович. – Київ, 2011. – 229 с.

Демидова Л. М. Кримінальна відповідальність за створення злочинної організації / Л. М. Демидова. – Харків, 2005. – 256 с.

Драгоненко А. О. Співучасть у вчиненні вбивства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Драгоненко Анна Олександрівна. – Харків, 2011. – 198 с.

Жаровська Г. П. Співучасть у злочині за кримінальним правом країни : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жаровська Галина Петрівна. – К., 2004. – 211 с.

Кваша О. О. Організатор злочину. Кримінально-правове та кримінологічне дослідження : монографія / О. О. Кваша. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. – 216 с.

Кваша О. О. Співучасть у злочині: структура та відповідальність : монографія / О. О. Кваша // НАН України, Ін-т держави і права. – Київ: – 2013. – 560 с.

Лемешко О. М. Кримінально-правова оцінка потурання злочину / О. М. Лемешко. – Харків : ФІНН, 2003. – 160 с.

Митрофанов І. І. Співучасть у злочині : навч. посібник / І. І. Митрофанов, А. М. Притула. – Одеса : Фенікс, 2012. – 208 с.

Новицький Г. В. Поняття і форми співучасті у злочині за кримінальним правом України : наук.-практ. посібник / Г. В. Новицький. – К. : Вища шк., 2001. – 95 с.

Про практику розгляду судами кримінальних справ про злочини, вчинені стійкими злочинними об'єднаннями : ППВСУ від 23 груд. 2005 р. № 13.

Ткаченко В. В. Вчинення злочину за попередньою змовою групою осіб за Кримінальним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ткаченко Валентина Василівна. – К., 2013. – 236 с.

Ус О. В. Кримінальна відповідальність за підбурювання до злочину : монографія / О. В. Ус. – Х. : Видавець ФО – П Вапнярчук Н. М., 2007. – 264 с.

До розділу 12.

Множинність злочинів

Бажанов М. И. Множественность преступлений по уголовному праву Украины / М. И. Бажанов. – Харьков : Право, 2000. – 128 с.

Батиргареева В. С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми : монографія / В. С. Батиргареева. – Х. : «Право», 2009. – 576 с.

Дудоров О. Чи суперечить інститут множинності злочинів принципу «NON BIS IN IDEM»? / О. Дудоров, Є. Письменський // Юридичний вісник України. – 2010. – № 30. – С. 6–7.

Дудоров О. Чи суперечить інститут множинності злочинів принципу «NON BIS IN IDEM»? / О. Дудоров, Є. Письменський // Юридичний вісник України. – 2010. – № 31. – С. 5.

Зинченко И. А. Составные преступления / И. А. Зинченко. – Харьков : СПД ФЛ Вапнярчук Н. М., 2005. – 176 с.

Зинченко О. І. Множинність злочинів : поняття, види, призначення покарання : монографія / О. І. Зинченко, В. І. Тютюгін. – Харків : «Фінм», 2008. – 336 с.

Зинченко О. І. Одиначні злочини : поняття, види, кваліфікація : монографія / О. І. Зинченко, В. І. Тютюгін. – Харків : «Фінм», 2010. – 256 с.

Михайленко П. П. Рецидивна злочинність в Україні : монографія / П. П. Михайленко, В. В. Кузнецов, В. П. Михайленко. – К. : ВБ «Аванпост-прим», 2009. – 168 с.

Про практику застосування судами кримінального законодавства про повторність, сукупність і рецидив злочинів та їх правові наслідки : ППВСУ від 4 черв. 2010 р. № 7.

Созанський Т. І. Кваліфікація сукупності злочинів : монографія / Т. І. Созанський. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. – 240 с.

Стрижевська А. Сукупність злочинів за кримінальним правом України : монографія / А. Стрижевська. – Одеса : Фенікс, 2011. – 248 с.

Устрицька Н. І. Кваліфікація повторності злочинів : монографія / Н. І. Устрицька. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 216 с.

До розділу 13.

Обставини, що виключають злочинність діяння

Анчукова М. В. Виправданий ризик як обставина, що виключає злочинність діяння : монографія / М. В. Анчукова. – Харків : ФОП Вапнярчук Н. М., 2006. – 168 с.

Баулин Ю. В. Обстоятельства, исключающие преступность деяния / Ю. В. Баулин. – Харьков : Основа, 1991. – 360 с.

Баулин Ю. В. Причинение вреда с согласия «потерпевшего» как обстоятельство, исключающее преступность деяния / Ю. В. Баулин. – Харьков : Кроссруд, 2007. – 96 с.

Боднарук О. М. Необхідна оборона при посяганні на власність : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. М. Боднарук. – К., 2012. – 20 с.

Вознюк А. А. Проблеми законодавчого удосконалення правових підстав застосування вогнепальної зброї працівниками міліції / А. А. Вознюк // Держава і право. – 2010. – Вип. 50. – С. 508–513.

Гусар Л. В. Необхідна оборона: кримінологічні та кримінально-правові аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. В. Гусар. – Одеса, 2009. – 17 с.

Дячук С. І. Виконання наказу чи розпорядження у кримінальному праві (основні поняття, проблеми кваліфікації, удосконалення законодавства) / С. І. Дячук. – К. : Атіка, 2001. – 176 с.

Жданова І. Є. Фізичний або психічний примус як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. Є. Жданова. – К., 2011. – 19 с.

Лашук Н. Р. Кримінально-правова оцінка використання захисних засобів, що вражають автономно : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. Р. Лашук. – Львів, 2012. – 19 с.

Лісова Н. В. Крайня необхідність як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. В. Лісова. – К., 2007. – 20 с.

Мантуляк Ю. В. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ю. В. Мантуляк. – К., 2006. – 17 с.

Мочкош Я. Необхідна оборона в кримінальному праві України : від ідеї до реальності / Я. Мочкош // Право України. – 2006. – № 10. – С. 95–99.

Омар Мухамед Мусса Ізмаїл. Обставини, що виключають злочинність діяння, у кримінальному праві України та Йорданії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Омар Мухамед Мусса Ізмаїл. – К., 2003. – 19 с.

Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності : монографія / В. І. Осадчий. – К. : Атіка, 2004. – 336 с.

Примаченко В. Ф. Затримання особи, яка вчинила злочин, як обставина, що виключає злочинність діяння : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Ф. Примаченко. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

Про судову практику у справах про необхідну оборону : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квіт. 2002 р. № 1.

Стоцький А. Б. Проблеми застосування норм Кримінального кодексу України про крайню необхідність / А. Б. Стоцький // Новий Кримінальний кодекс України : Питання застосування і вивчення : матер. міжнар. наук.-практ. конф. (25–26 жовт. 2001 р.). – К. – Х. : «Юрінком Інтер», 2002. – С. 70–73.

Харитонов С. О. Кримінально-правова оцінка застосування вогнепальної зброї працівником міліції : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С. О. Харитонов. – Харків, 2000. – 18 с.

Ющик О. І. Кримінально-правове регулювання діяння, пов'язаного з ризиком, за законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. І. Ющик. – Одеса, 2004. – 19 с.

Якімець Т. І. Крайня необхідність за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / Т. І. Якімець. – К., 2008. – 16 с.

До розділу 14.

Звільнення від кримінальної відповідальності

Баулін Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності : монографія / Ю. В. Баулін. – К. : Атіка, 2004. – 296 с.

Вознюк А. А. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності учасників організованих злочинних об'єднань : монографія / А. А. Вознюк. – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2015. – 236 с.

Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / М. Є. Григор'єва. – Х., 2007. – 20 с.

Житний О. О. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям : монографія / О. О. Житний. – Харків : Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2004. – 152 с.

Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / А. І. Золотарьов. – К., 2008. – 21 с.

Золотарьов А. І. Звільнення від кримінальної відповідальності, від покарання та його відбування за злочини у сфері господарської діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Золотарьов Анатолій Іванович. – Харків, 2007. – 222 с.

Ковітіді О. Ф. Звільнення від кримінальної відповідальності за нормами Загальної частини КК України : навч. посібник / О. Ф. Ковітіді. – Сімферополь : ВД «Квадранал», 2005. – 224 с.

Козак О. С. Ефективність звільнення від кримінальної відповідальності в Україні : монографія / О. С. Козак. – К. : Освіта України, 2009. – 204 с.

Куц В. М. Примирення учасників кримінально-правового конфлікту (кримінально-правовий аспект) : монографія / В. М. Куц, А. М. Ященко. – Харків : Юрайт, 2013. – 328 с.

Луценко Ю. В. Звільнення від кримінальної відповідальності за злочини проти основ національної безпеки України : монографія / Ю. В. Луценко. – Х. : Право, 2015. – 200 с.

Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Мандриченко Жанна Василівна. – О., 2007. – 194 с.

Мандриченко Ж. В. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Ж. В. Мандриченко. – Одеса, 2007. – 19 с.

Матюшенко Р. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям / Р. Матюшенко // Право України. – 2002. – № 8. – С. 99–101.

Наден О. В. Спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності за злочини в сфері обігу наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів : монографія / О. В. Наден. – Харків : Право, 2003. – 224 с.

Ніколаєнко Т. Б. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. Б. Ніколаєнко. – К., 2008. – 20 с.

Перепадя О. В. Кримінально-правові аспекти примирення між особою, яка вчинила злочин, та потерпілим (порівняльний аналіз законодавства України та ФРН) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Перепадя. – К., 2003. – 19 с.

Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 12.

Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс / Г. О. Усатий. – К. : Атіка, 2001. – 128 с.

Хряпінський П. В. Заохочувальні норми в кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 448 с.

Хряпінський П. В. Спеціальне звільнення від відповідальності у кримінальному праві та законодавстві України : навч. посібник / П. В. Хряпінський. – Запоріжжя : КСК-Альянс, 2010. – 270 с.

Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : навч. посібник / П. В. Хряпінський. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 192 с.

Ященко А. М. Примирення з потерпілим у механізмі кримінально-правового регулювання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. М. Ященко. – К., 2006. – 20 с.

До розділу 15. Покарання та його види

Альтернативные виды уголовных наказаний – пути для уменьшения тюремного населения / Сост. Г. Марьяновский. – К. : Сфера, 2003. – 160 с.

Антипов В. В. Обставини, які виключають застосування кримінального покарання / В. В. Антипов, В. І. Антипов. – К. : Атіка, 2004. – 208 с.

Богатирьов І. Г. Виправні роботи як альтернатива позбавленню волі : монографія / І. Г. Богатирьов, М. О. Селезньов. – Поліц. фін.-прав. акад. – Бровари : ПФПА, 2010. – 190 с.

Богатирьов І. Г. Виправні роботи як вид покарання : кримінальні, кримінологічні та кримінально-виконавчі проблеми / І. Г. Богатирьов. – К. : Леся, 2002. – 139 с.

Впровадження альтернативних видів кримінальних покарань в Україні / За ред. О. В. Беци. – К. : Леся, 2003. – 115 с.

Гришук В. К. Поняття «покарання» за чинним КК України : проблеми удосконалення / В. К. Гришук // Кримінальний кодекс України 2001 р. : проблеми застосування і перспективи удосконалення : мат. міжнар. науково-практ. конференції (Львів, 7–8 квіт. 2006 р.). – Львів. – Ч. 1. – С. 38–44.

Денисова Т. А. Покарання : кримінально-правовий, кримінологічний та кримінально-виконавчий аналіз / Т. А. Денисова. – Запоріжжя : Вид-во КПУ, 2007. – 340 с.

Литвинов О. М. Інститут покарання в кримінальному праві України : навч. посібник / О. М. Литвинов, Є. С. Назимко. – Донецьк : Ноулджд, Донец. від-ня, 2013. – 214 с.

Маляренко В. Т. Про покарання за новим Кримінальним кодексом України. – К. : Правова ініціатива, 2003. – 156 с.

Марисюк К. Б. Кримінально-правова політика у сфері майнових покарань в Україні : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / К. Б. Марисюк. – Харків, 2014. – 36 с.

Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. В. Марченко. – К., 2009. – 20 с.

Мельничук Н. Ю. Категорії «злочин» та «покарання» у філософсько-правовому вимірі : монографія / Н. Ю. Мельничук. – Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л., 2010. – 439 с.

Мостепанюк Л. О. Довічне позбавлення волі як найтяжчий вид покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право, кримінологія; кримінально-виконавче право» / Л. О. Мостепанюк – К., 2005. – 18 с.

Музика А. А. Покарання за незаконний обіг наркотичних засобів : монографія / А. А. Музика, О. П. Горох. – Хмельницький : Вид-во Хмельницького університету управління та права, 2010. – 224 с.

Музика А. А. Покарання та його застосування за злочини проти здоров'я населення : монографія / А. А. Музика, О. П. Горох. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2012. – 404 с.

Назимко Є. С. Пенальна політика України : поняття, зміст та тенденції розвитку : монографія / Є. С. Назименко, І. Ю. Карпушева. – Донецьк : ВІК, 2009. – 211 с.

Орловская Н. А. Основания и принципы построения уголовно-правовых санкций : монографія / Н. А. Орловская. – Одесса : Юридическая литература, 2011. – 624 с.

Павленко В. Г. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика громадських робіт як виду покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / В. Г. Павленко. – К., 2006. – 22 с.

Пономаренко Ю. А. Види наказаний по уголовному праву Украины : монографія / Ю. А. Пономаренко. – Харьков : Издательство «ФИНН», 2009. – 344 с.

Пономаренко Ю. А. Штраф як вид покарання кримінальному праві України (за результатами реформи 2011 р.) : наук. нарис / Ю. А. Пономаренко. – Харків : Право, 2012. – 80 с.

Попрас В. О. Штраф як вид покарання за кримінальним правом України : монографія / В. О. Попрас. – Х. : Право, 2009. – 224 с.

Рябчинська О. П. Система покарань в Україні : поняття, значення та принципи побудови : монографія / О. П. Рябчинська. – Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. – 448 с.

Савченко А. Застосування смертної кари та позбавлення волі у США / А. Савченко // Право України. – 2005. – № 6. – С. 80–84.

Саченко С. Виняткова міра покарання як головне обмеження права на життя (теоретико-правовий аспект) / С. Саченко // Право України. – 2005. – № 8. – С. 126–129.

Собко Г. М. Конфіскація за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. М. Собко. – К., 2008. – 20 с.

Ткачова О. В. Виконання покарань у виді виправних і громадських робіт : монографія / О. В. Ткачова. – Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х. : Право, 2010. – 189 с.

Трубников В. М. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування : монографія / В. М. Трубников, Ю. В. Шинкарьов. – Х. : Харків юрид., 2007. – 288 с.

Шиян Д. С. Позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю як вид кримінального покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. С. Шиян. – Дніпропетровськ, 2008. – 20 с.

До розділу 16.

Призначення покарання

Андрушко А. В. До питання про необхідність закріплення похилого віку в якості пом'якшуючої покарання обставини у КК України / А. В. Андрушко // Развитие государственности и права в Украине : реалии и перспективы. Сборник научных трудов. Часть 1. Материалы I Международной научно-практической конференции (24 апрел. 2009 г.). – Симферополь : КРП «Издательство «Крымучпедгиз», 2009. – С. 504–507.

Білоконов В. М. Призначення покарання за сукупністю злочинів та вироків (судова практика) / В. М. Білоконов. – Запоріжжя, Глазунов С. О., 2009. – 225 с.

Денисова Т. А. Кримінальне покарання та реалізація його функцій : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. А. Денисова. – Запоріжжя, 2010. – 38 с.

Євдокімова О. В. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Євдокімова. – Харків, 2007. – 19 с.

Іванюк Т. І. Врахування судом обставин, які пом'якшують покарання, не передбачених Кримінальним кодексом України / Т. І. Іванюк // Університетські наукові записки. – 2006. – № 1 (17). – С. 234–237.

Макаренко А. С. Суддівський розсуд при призначенні покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. С. Макаренко. – Одеса, 2012. – 20 с.

Мартинишин Г. Р. Призначення покарання за сукупністю вироків: кримінально-правове дослідження : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. Р. Мартинишин. – Львів, 2013. – 19 с.

Марченко Н. В. Додаткові покарання та особливості їх призначення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. В. Марченко. – К., 2009. – 20 с.

Нікіфорова Т. І. Обставини, які пом'якшують покарання, за кримінальним правом України / Т. І. Нікіфорова. – Х. : Харків юридичний, 2009. – 208 с.

Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : монографія / В. В. Полтавець. – Луганськ : РВВ ЛАВС, 2005. – 240 с.

Про практику призначення судами кримінального покарання : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 7.

Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : автореф. дис. на

здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Т. В. Сахарук – К., 2006. – 18 с.

Сахнюк С. В. Теоретичні та практичні аспекти пом'якшення покарання за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / С. В. Сахнюк. – К., 2001. – 19 с.

Сторчак Н. А. Загальні засади та принципи призначення покарання при застосуванні позбавлення волі на певний строк : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Н. А. Сторчак. – Одеса, 2012. – 24 с.

Федорчук І. М. Обставини, які обтяжують покарання за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Федорчук. – Львів, 2010. – 16 с.

До розділу 17.

Звільнення від покарання та його відбування

Казначесьва Д. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Д. В. Казначесьва. – Харків, 2011. – 19 с.

Литвак О. М. Проблеми застосування амністії та здійснення помилування в Україні : монографія / О. М. Литвак, О. В. Чепелюк. – К. : Атіка, 2009. – 160 с.

Маляренко В. Т. Амністія та помилування в Україні : навч. посібник / В. Т. Маляренко, А. А. Музика. – К. : Атака, 2007. – 700 с.

Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : монографія / Є. О. Письменський. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. – 728 с.

Письменський Є. О. Звільнення від покарання та його відбування : коментар до кримінального законодавства та практики його застосування / Є. О. Письменський. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2012. – 216 с.

Про умовно-дострокове звільнення від відбування покарання і заміну невідбутої частини покарання більш м'яким : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 квітня 2002 р. № 2.

Усатий Г. О. Кримінально-правовий компроміс / Г. О. Усатий. – К. : Атіка, 2001. – 128 с.

Хряпінський П. В. Заохочувальні норми у кримінальному законодавстві України : монографія / П. В. Хряпінський. – Харків : Харків юридичний, 2009. – 448 с.

Яковець І. С. Умовно-дострокове звільнення та заміна невідбутої частини покарання більш м'яким : монографія / І. С. Яковець. – К., 2012. – 212 с.

До розділу 18.

Судимість

Голіна В. В. Судимість : монографія / В. В. Голіна. – Харків : Харків юридичний, 2006. – 384 с.

Письменський Є. О. Інститут судимості в кримінальному праві України : монографія / Є. О. Письменський. – Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2008. – 215 с.

Про практику застосування судами України законодавства про погашення і зняття судимості : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 26 жовт. 2003 р. № 16.

Расюк А. О. Судимість у кримінальному праві України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» // А. О. Расюк. – Київ, 2012. – 20 с.

До розділу 19.

Інші заходи кримінально-правового характеру

Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Горбачова. – Одеса, 2008. – 20 с.

Дудоров О. О. Кримінальне право : навч. посібник / О. О. Дудоров, М. І. Хавронюк. – К., Ваіте, 2014. – 944 с.

Жук І. В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування в кримінальному праві України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Жук Ілона Василівна. – К., 2009. – 293 с.

Клименко В. А. Обмежена осудність: поняття, критерії та примусове лікування : монографія / В. А. Клименко, В. Б. Первомайський, Т. М. Приходько. – Атака, 2011. – 180 с.

Козаченко О. В. Кримінально-правові заходи в Україні: культурологічно-антропологічна концепція : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Козаченко. – Одеса, 2012. – 38 с.

Лень В. В. Примусові заходи медичного характеру : історія, стан, тенденції / В. В. Лень, М. М. Книга. – Запоріжжя : Дніпровський металург, 2010. – 212 с.

Музика А. А. Примусові заходи медичного і виховного характеру / А. А. Музика. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 1997. – 125 с.

Про практику застосування примусових заходів медичного характеру та примусового лікування : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 3 черв. 2005 р. № 7.

Юношев О. В. Примусове лікування від наркоманії : за і проти (кримінально-правове та криміналістичне дослідження) : монографія / О. В. Юношев // Донецький юрид. ун-т. Луганський держ. ун-т внутр. справ. – Донецьк, 2007. – 255 с.

Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Ямкова. – Одеса : Одеська національна юридична академія, 2004. – 20 с.

Ященко А. М. Застосування заходів кримінально-правового характеру : монографія / А. М. Ященко. – Харків : Ніка Нова, 2014. – 388 с.

До розділу 20.

Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб

Волженкин Б. В. Уголовная ответственность юридических лиц / Б. В. Волженкин. – СПб. : СПб юрид. ин-т Генеральной прокуратуры РФ, 1998. – 40 с.

Гришук В. К. Кримінальна відповідальність юридичних осіб : порівняльно-правове дослідження : монографія / В. К. Гришук, О. Ф. Пасека. – Львів. ДУВС. – Львів, 2013. – 248 с.

Нерсесян А. С. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичної особи : аналіз нового законопроекту / А. С. Нерсесян // Вісник Вищої ради юстиції. – № 2 (14). – 2013. – С. 181–192.

Орловська Н. Про модель кримінально-правового впливу на юридичну особу в Україні / Н. Орловська // Юридичний вісник. – 2014. – № 2. – С. 125–130.

Сотніченко В. С. Юридична особа як суб'єкт кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / В. С. Сотніченко. – К., 2013. – 18 с.

Хавронюк М. І. Заходи кримінально-правового впливу: які вони бувають? / М. І. Хавронюк // Юридичний вісник України. – № 21 (934). – 25-31.05.2013. – С. 6–7.

Яремко Г. З. Система заходів кримінально-правового характеру / Г. З. Яремко // Часопис Академії адвокатури України. – 2014. – Т. 7. – № 4. – С. 89–92.

Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб : теоретичний аспект / А. М. Ященко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. – 2014. – № 7. – С. 199–202.

Ященко А. М. Заходи кримінально-правового характеру : поняття, зміст і сутність / А. М. Ященко // Форум права. – 2013. – № 3. – С. 775–783 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pgf/FP_index.htm_2013_3_127.pdf

Ященко А. М. Класифікація заходів кримінально-правового / А. М. Ященко // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні Науки. – Випуск 3. – Том 2. – 2013. – С. 123–127.

До розділу 21.
Особливості кримінальної відповідальності
та покарання неповнолітніх

Березовська Н. Л. Покарання неповнолітніх і виправно-трудовий вплив : монографія / Н. Л. Березовська. – Одеса : Фенікс, 2011. – 250 с.

Бурдін В. М. Особливості кримінальної відповідальності неповнолітніх в Україні : монографія / В. М. Бурдін. – К. : Атіка, 2004. – 240 с.

Гончар Т. О. Неповнолітній як суб'єкт відповідальності за кримінальним правом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Гончар Тетяна Олександрівна. – О., 2005. – 211 с.

Горбачова І. М. Заходи безпеки в кримінальному праві (порівняльно-правовий аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / І. М. Горбачова. – Одеса, 2008. – 20 с.

Дашенко О. В. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. В. Дашенко. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2009. – 20 с.

Єремій Г. О. Звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. О. Єремій. – Запоріжжя, 2011. – 20 с.

Клевцов А. О. Звільнення від відбування покарання з випробуванням неповнолітніх за кримінальним законодавством України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / А. О. Клевцов. – Дніпропетровськ, 2009. – 20 с.

Ковтун Н. Я. Поняття, система та види додаткових покарань для неповнолітніх за кримінальним кодексом України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / Ковтун Наталія Ярославівна. – Львів, 2010. – 219 с.

Коновалова А. Ю. Види покарань для неповнолітніх за кримінальним правом України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» // А. Ю. Коновалова. – Х., 2012. – 20 с.

Мирошниченко Н. М. Вікова осудність неповнолітніх у кримінально-правовій доктрині України : дис. ... дис. канд. юрид. наук : 12.00.08 // Н. М. Мирошниченко. – О., 2013. – 228 с.

Назимко Є. С. Зарубіжний досвід кримінально-правової регламентації інституту покарання неповнолітніх : монографія / Є. С. Назимко. – Донецький юридичний інститут МВС України, Кримінологічна асоціація України. – К. : КНТ, 2015. – 366 с.

Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України. Генеза, міжнародні та європейські стандарти, ювенальна

пеналогія: монографія / Є. С. Назимко; вступ. слово д.ю.н., проф. О.М. Литвинова. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 384 с.

Назимко Є. С. Інститут покарання неповнолітніх у кримінальному праві України (нарис з методології дослідження): монографія / Є. С. Назимко. – Донецький юридичний інститут МВС України. – Донецьк: Вид-во «Ноулідж» (Донецьке відділення), 2014. – 370 с.

Северин О. О. Застосування до неповнолітніх заходів кримінально-правового характеру, не пов'язаних з позбавленням волі: дис. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.08 // О. О. Северин. – 3., 2009. – 278 с.

Ямкова О. О. Примусові заходи виховного характеру: правова природа і види: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / О. О. Ямкова. – Одеса, 2004. – 20 с.

Яцун О. С. Особливості кримінального покарання неповнолітніх: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Яцун Олександр Сергійович. – Львів, 2009. – 246 с.

Наукове видання

ВОЗНЮК АНДРІЙ АНДРІЙОВИЧ

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Коректор *У. Р. Гнідик*

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 01.03.2016. Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Обл.-вид. арк. 12,66. Ум. друк. арк. 13,72.
Тираж 300 прим.

*ВД «Освіта України»
ФО-П Маслаков Руслан Олексійович
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів
видавничої продукції ДК №4726 від 29.05.2014 р.
Тел. (044) 384-26-08, (097) 479-78-36, (050) 552-20-13.
E-mail: osvita2005@mail.ru, www.rambook.ru*

*Друк: ФО-П Поліщук О.В.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК №2142 від 31.03.2005
07400, м. Бровари, вул. Незалежності, 2, кв. 148
тел. (044) 592-13-49*